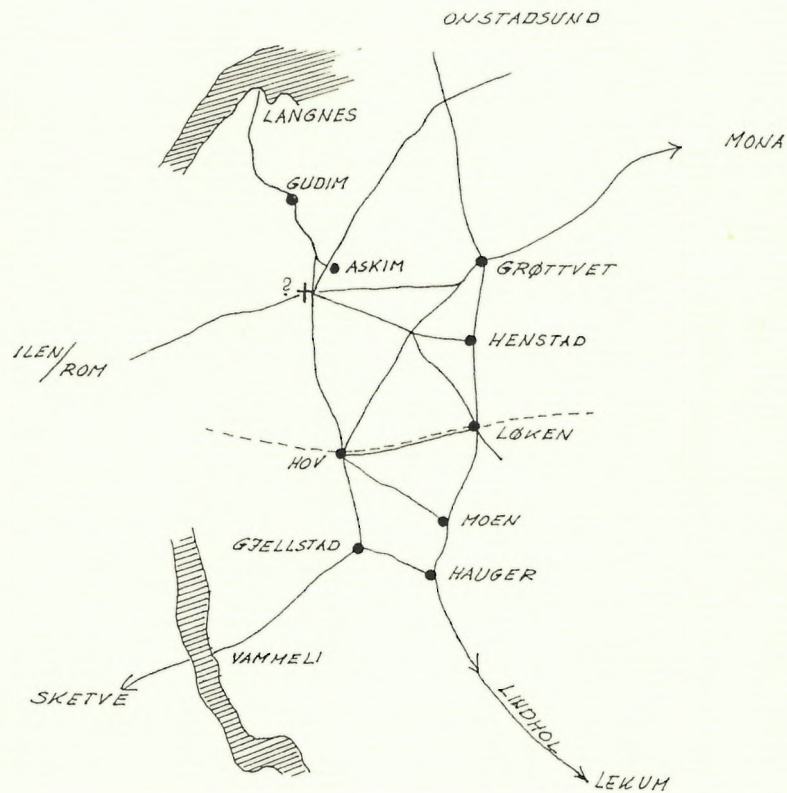

Arne Lystad

Noen lokalhistoriske kåserier

Slik var trolig sentrumsområdet med gjennomfartsveier omkring år 1000.
«Veiene» var på den tiden en kombinasjon av fotstier, ridedstier og klovstier.

Kilder

Gårdshistorie for Askim

Lars Aabol: Askim Kommune gjennom 100 år

Roald Borge: Skjøter og grensebeskrivelser

Øvre Smaalenene

H. Basøe: Forslag til Bidrag for DET TOPOGRAFISKE SELSKABS SAMLINGER

Frithiof Dahlby: symboler og tegn i den kristne kunst

Gunnar Rom – Thorleif Kvale: Askimbyen

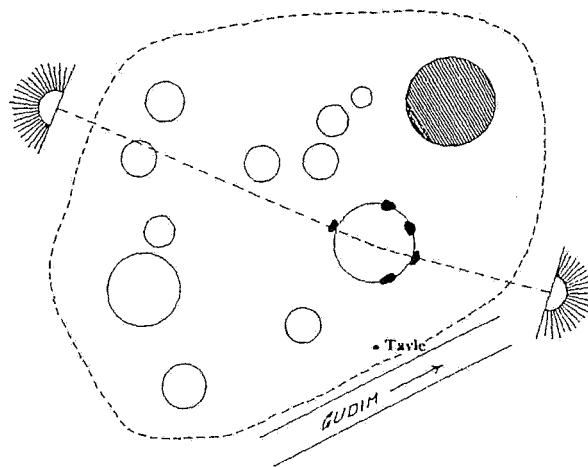
Egne notater

Arne Lystad

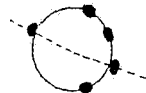
En historisk orientering ved Eldrerådets byvandring

6. juni 2005

Fornminnene på Offeret

Rest av røys fra e. bronsealder, ca. 1800/1500 - 1000 f.Kr.

Steinring fra keltertid, ca. 500 f.Kr. - 1 e.Kr.

Gravhauger fra eldre jernalder, 500 f.Kr. - 600 e.Kr.

Soloppgang 22. juni

Solnedgang 22. desember

Albert B. Aarsten

Jeg er bedt om å fortelle litt om Albert Aarsten og hans virksomhet i Askim. Jeg skal begynne med det, og til slutt skal jeg orientere kort om det historiske området vi nå befinner oss i.

Statuen av Albert Aarsten står her i parken, og det for så vidt et riktig sted å minnes Aarsten. Men den kunne med like stor berettigelse vært plassert mange andre steder i Askim. Aarsten var nemlig involvert i det meste som foregikk i bygda i begynnelsen av 1900-årene.

Første gang vi finner ham omtalt i nedtegnet historie er i 1893, da han kjøper seg inn i Hans og Henrik Hoffs dampsgag i Hovskogen, i det området som senere ble kalt Stykken. 2 år senere kjøper han eiendommen Stykken, ca. 20 mål, og samme år ble bedriften utvidet med moderne høvleri.

Stykken var området mellom jernbanen i syd og Skolegata i nord, og mellom den senere dr. Randers gate og den senere Heimen.

I 1899 ble dampsgag/høvleribedriften gjort om til aksjeselskap med en aksjekapital på kr. 30,000,-, og det nye selskapet fikk navnet Askim Trævarefabrikk. Produksjonen ble da utvidet til også å omfatte dører, vinduer, innredninger osv. Da utbyggingen i Kykkelsrud startet i 1899 fikk Trævaren i oppdrag å bygge hus og brakker i for anleggsvirksomheten. Det ble en god jobb, 150,000,- kroner hovet bedriften inn for arbeidene under kraftstasjon utbyggingen.

Omtrent på samme tid fikk bedriften også ombyggingen ved jernbanestasjonene i Askim og Spydeberg. Samtidig bygget også Aarsten for egen regning hus for Hydro på Notodden. Fra 1907 hadde Aarsten også oppdrag for Vamma Fossekompagni A/S, og han både tegnet og bygde flere villaer i Askimbyen. Bl.a. doktor Ullands hus Gilje på Vammaveien, som ble ført opp av en annen driftig Askimkar, snekkermester Gunerius Jensen.

I 1908 trakk Hoffbrødrene seg ut, og Aarsten overtok samtlige aksjer i Askim Trævarefabrikk. Etter hvert ble bedriften stor, med blant annet også kjøp og salg av trelast. I 1912 ble produksjonen utvidet til også å omfatte produksjon av antikke møbler, og restaurering og rensing av slike. Samme år ble han også medeier i Smaalenes Cementstøberi som lå litt syd for stasjonen, i det området som senere ble kalt «Glimmer'n».

I 1913 satte Aarsten i produksjon et nytt produkt, en forskalingsduk. Den 22. mars 1915 søkte han Norges Statsbaner om å få leie en tomt på jernbanens grunn ved Askim stasjon. Dette ble innvilget, og 1. mai s.å. undertegnet begge parter kontrakt for tomteleie. I søknaden fra Aarsten heter det at han ønsket å føre opp et opplagshus på tomten. I kontrakten ble opplagshuset definert som hus for opplag, salg og utstilling av «Bacula», den nevnte forskalingsduken som Aarsten produserte i samarbeid med ingeniør Monrad Hansen. Tomtens størrelse var 70 m², og leien skulle betales halvårlig med kr. 5.-. Det går ikke frem av verken brev eller kontrakt hvor den omsøkte tomt lå, men i et senere brev avdekkes at det var tomten hvor Guderuds bokhandel lå ved jernbaneovergangen, og at lager- og utstillingshuset var et lite 1-etasjes hus, som senere, da Guderud begynte bokhandel der, ble påbygget en 2. etasje. Huset gikk senere gikk under navnet «Den grønne bokhandelen».

*

Men Aarsten var så mye mer enn den en aktiv bedriftsbygger og forretningsmann. Han var også en sterkt samfunnsengasjert person, og en gjenganger i det meste av det som foregikk i det offisielle Askim i hans tid.

Den gang hadde villaene i Askimbyen vann fra egne brønner. 1898 ble første del av Parkdammen gravd ut til vannkilde for sentrumsgårdene. Bak dette prosjekt sto et privat firma, Askim vannverk A/S. Vannverket var startet av 31 interessenter, blant dem Aarsten som var styremedlem. I 1906 ble dammen utvidet, det ble gravd ut ca. 1000 m³ masse for å øke kapasiteten for vannverket.

I 1911 var Aarsten igjen med i en «vannkomité», som foreslo å legge en vannledning fra Kykkelsrud til en vanntank ved Amtskolen. I 1914 besluttet kommunen å bygge vanntanken, og det foranlediget at professor Brøgger undersøkte den store gravhaugen i sykehusparken, som tanken skulle monteres på. Mange husker sikkert vanntanken ved sykehuset, den ble revet først langt etter krigen.

I slutten av 1800-årene ble det arbeidet iherdig for å få startet en privat middelskole i Askim. Man støtte på mange problemer underveis, blant annet var det vanskelig å finne et høvelig sted

for undervisning. Her hjalp Aarsten til med å stille sløydsal til disposisjon, og etter hvert jenket det seg til, og Askim fikk sin private middelskole.

I 1893 var han med og stiftet et nytt politisk parti i Askim: Den konservative arbeider- og håndverkerforening. 10 år senere, i 1903, var han med som sekretær i et forberedende møte for stiftelsen av nok et nytt parti: Askim kommune-forening. Som representant for dette partiet var han med i kommunestyret i 1899-1901, og i 1911-1913.

I 1899 ble det opprette en Brann- og bygningskommisjon i Askim. Kommisjonen skulle ha ansvar for behandling av bygningssaker, reguleringssaker, utbygging av veier, vann og kloakk og lignende, og selvsagt var Aarsten med også her, og nå som formann.

I 1901 ble opprettet et kommunalt brannstyre, med Chr. Løken, Albert Aarsten og Oluf Berg som medlemmer. Av referatet fra Brandkomisionens møte den 25. januar 1901 ser vi at det til behandling forelå en anmodning fra «huseiernes befuldmektigede» om å fremkomme med overslag over brannutstyr. Referatet fra møtet var undertegnet Chr. Løken, Oluf Berg og A. B. Aarsten

25. april 1901 underskrives kontrakt for leie av tomt ved Askim stasjon for oppførelse av sprøytehus. Tomtens størrelse er ikke oppgitt, og det er heller ikke nevnt hvor på jernbanens område man ønsket å føre opp det planlagte sprøytehus. Årlig leie ble bestemt til kr. 5.-, som skulle betales forskuddsvis. Kontrakten trådte i kraft 1. februar 1901, og tinglest samme dag den ble underskrevet.

Den 27. april 1901 var det nytt møte i «Brandkomiskjonen». Det heter i referatet at det blev bestemt «uopholdelig at anskaffe sprøiter», og «at udstede anbud paa opførelse af et sprøitehus hvis størrelse skal være $4\frac{1}{2} \times 8 \times 2\frac{1}{2}$ Meter, den ydre panel $\frac{7}{8}$ toms god stafpanel, gulv $1\frac{1}{2}$ tom uhøvlede planker. Undergrinnen 4×5 tomme, de øvrige bindingsverk 4×4 tommer. Bjelkelag 3×7 toms planker med 70 cm mellemrum, tækkes med flis og teglsten. Klokketaarn efter nærmere aftale andbringes paa den ene gavl, huset opføres paa pilarer». Referatet fra møtet var undertegnet Chr. Løken, Oluf Berg og A.B. Aarsten

I møtet 9. juli 1901 behandlet og vedtok man anbud på Sprøitehuset. «Sag 1. Opførelse af et Sprøitehus. Efter forudgaaende bekjentgjørelse, ved anbud og yderligere udsettelse i 14 dage, vedtoges Askim Trævarefabriks anbud efter at være redusert fra Kr. 490 til Kr. 440 – firehundrede og firti kroner. Huset opføres som foran beskrevet, i fuld ferdig stand med laas og Grundet. Huset skal være ferdig 30te August 1901».

I begynnelsen av 1900-årene ble det lansert et forslag om å starte kinematograf for framvisning av filmer i Askim. Kommunestyret likte ikke denne ideen. Man ville ikke opprette nye steder hvor ungdommen kunne bli av med sine penger, ble det hevdet. Aarsten hadde en annen oppfatning. Han var overbevist om at en kinematograf ville hjelpe ungdommen bort fra avveiene som gatelivet førte med seg, som han sa.

Han stilte også spørsmål om hva kommunen gjorde for de mange arbeidere som var i Askim på den tiden. Hvis de er litt glade sender vi den i rådstua, sa Aarsten, som mente at kommunen heller burde gjøre noe positivt for dem. Han støtte derfor forslaget om å starte en kino i bygda, som han mente var en god samfunnssak.

De utbyggingen av kraftstasjonen i Kykkelsrud var ferdig var det anledning til å få strøm til både bolighus, industri og gatebelysning i bygda, men bøndene gikk i mot. De mente at bare sentrumsområdet ville nyte godt av dette godet. Men bøndene får jo penger til sand på gårdsveiene og støtte til kornkjøp, svarte «byborgerne», men det hjalp ikke. I 1905 gjorde Aarsten, Chr. Løken og Wilhelm Bjørnstad, som alle ville ha nytte av kraft til sine virksomheter, et nytt forsøk, men fortsatt forgjeves. Først 20. desember 1908 kunne disse herrer koble kraft til sine maskiner.

I 1913 tok Aarsten initiativet til anlegget av Askim Folkepark, og han skjøt personlig inn en sum penger til gjennomføring av prosjektet. Det ble dannet en komité for dette prosjektet, som besto av Aarsten, doktor Ulland, lektor Nebb, Hans Holter og Ole Frankrig. De leide 20 mål av prestegårdsskogen, og startet arbeidet med graving og planering, ledet av stasjonsmester Frost og banemester Ødegaard. Høsten 1914 ble Askim Idrettspark tatt i bruk.

I 1916 døde Aarsten og hans bedrift ble solgt til et nytt selskap, som fikk navnet Møbelkunsten, et navn som hos enkelt fortsatt henger med som navn på den store forretningsgården i Skolegata, men som også, som et minne fra krigsårene, kalles Dienststelle.

Historisk område

Jeg skal avslutte med å fortelle litt om området rundt kirken, som historisk sett er et av de mest interessante i Askim. Folkeparken, hvor vi er nå, ligger ut kanten av dette området.

Når vi fikk den første bosettingen i området vet vi ikke med sikkerhet, men vet at det for ca. 3800 år siden var folk her, i hvert fall ble gravlagt her. Litt nord for prestegården, på høyden mot Gudim, på Offeret, som høyden kalles i folketradisjonen, ble det i eldre bronsealder bygget en gravrøys. Størrelsen på røysen, ca. 18-20 meter i diameter og fra 1½ - 3 meter høy, forteller at det trolig var en mann med høy posisjon som var gravlagt i røysa. Kanskje en lokal høvding, eller i hvert fall en mektig bonde. Steinene i røysa er gang i tiden fjernet, men bunnlaget ligger igjen som bevis på at den var der.

På samme høyden er det 10 gravhauger. De fleste er små og uanselige, og stammer fra keltertid, altså fra tiden fra Kr.f. og 500 år bakover. Et par av haugene er større, og kan være fra vikingtid, mellom 800 e.Kr. og år 1000. Midt inne på høyden ligger 5 lave steiner, rester av en ring som trolig har bestått av 8 steiner. Steinringen er også datert til keltertid, og sammen med folketradisjonens navn på høyden, Offeret, bekrefter steinringen trolig at det i hedensk tid var en hedensk kultplass, en offerplass, på denne høyden.

Det er noen som har hevdet at steinringen og gravene tilhører gården Gudim, men det stemmer ikke. Gården Gudim er nok gammel, men den ble ifølge navnet ryddet i løpet av de første 200 år e.Kr. fødsel, og da var allerede steinringen, og sannsynligvis også de minste gravhaugene, på plass på høyden.

Disse forminnene kan heller ikke tilhøre den første Askimgården. Askim er en -heimgård, og -heimgårdene ble ryddet i folkevandringstid, altså mellom 400 og 600 e.Kr. Navnet Askim, eller Askheimr, som det opprinnelig ble skrevet, gir oss imidlertid en indikasjon på at det en gang lå en tidlig gård, kanskje en urgård, i området som offerhøyden, steinringen og de eldste gravene kan ha tilhørt, og Askim er skilt ut fra. Granskerne av de gamle gårdsnavn sier nemlig at -heimer-endelsen viser at gården er sekundær, som betyr at den er utskilt fra en eldre og større gård.

Gårdsnavnet Gudim kan også være en henvisning til en eldre gård. Navnet kan bl.a. tolkes som *gudenes eng*. Det indikerer at gården er ryddet i et engstykke som er tillagt gudene, og engstykket kan da sannsynligvis knyttes til kult- og offerplassen på høyden mot prestegården. Området rundt denne høyden ble trolig sett som gudenes område, og siden kult- og offerplassen var tilstede før gården Gudim ble ryddet, må engstykket ha tilhørt en eldre gård i området. Kanskje samme gård som Askim er utskilt fra?

Det er ikke kjent at det har ligget en større og eldre gård i området, en urgård, men både de to gårdsnavnene, de tidligste gravhaugene, steinringen og offerplassen, er gode indikasjoner på at gården har vært der. Hvis vi så legger til at kirken er bygget i området, og at det sannsynligvis før steinkirken, som ble bygget i 1182 og revet i 1878, lå en tidlig liten, enkel trekirke der steinkirken ble bygget, har vi nok en indikasjon på tidlig, ukjent gård i området. Vi vet nemlig fra den tidlige kirkehistorien, at de første misjonærene oppsøkte den mektigste bonden i bygda når de misjonerte, fordi de visste at hvis de fikk ham til å bygge kirke og gå over fra den hedenske til den kristne religion, fulgte både hans folk og allmuen med.

Vi kan imidlertid ikke se bort fra at bonden på Askheimr var mektig nok til å bli oppsøkt av misjonærene omkring 1000-årskiftet, og gårdshistoriekomiteens idé at prestegården er utskilt fra Askheimrgården. Det forklarer imidlertid ikke de tidlige gravhaugene, steinringen og offerplassen.

Vi har flere gravhauger i området. 200 m NNV for driftsbygningen på prestegården er det to gravhauger. Den har en diameter på ca. 15 m, og høyde 1.5 m., og den andre er 10 m lang, og 3.5 m bred. Høyden er 0.5 m.

Bak kapellet ligger det 7 rundhauger, alle tydelige i terrenget. 5 av haugene er tydelig markerte. Diameteren er 7 - 9 m, og høyden 0.4 - 1.2 m.

Her i Folkeparken er det 7 klart markerte, gressbevokste rundhauger. Alle haugene synes å være steinblandet og består av stor og mellomstor rundkamp. Samtlige hauger synes å være urørt. De er omtrent jevnstore med diameter 9-13 m, og høyde fra 0.5 - 1.5 m.

I sykehusparken på den andre siden av gata er det et større gravfelt med 13 steinblandede rundhauger. En av haugene er overskåret av fylkesveien. Den største haugen, som er 25 meter lang og 2 meter høy, ble utgravd 1914 av prof. Brøgger, som fant spor av gravkammer, men ingen oldsaker. Diameter på de andre haugene er fra 6 - 13 m og høyder fra 0,5 - 1.5 m.

Det er imidlertid ikke opplyst om Brøgger undersøkte hele haugen, eller konsentrerte undersøkelsen om bare området der vanntårnet skulle settes opp. Hvis han undersøkte bare der,

kan det være flere graver i haugen som ikke er avdekket. Det hevdes at det er funnet spor etter gravlegging i sidene på større hauger.

At vi har gamle kryssende ferdselsårer i kirkeområdet indikerer også gammel bosetting. Mange store, gamle gårder, og ikke minst kirker ligger i områder hvor ferdselsårer krysser hverandre. Ved kirken i Askim var det langt tilbake et interessant veikryss. Kirkeveien fra Grøtvet, som sannsynligvis var en del av en ferdselsåre fra grensetraktene i øst til overfartsstedet ved Langnes, ble ved kirken krysset av en vei fra Trøgstad og fergestedet ved Onstadsund, som fra kirken fortsatte til et overfartssted ved Glomma, kanskje ved Glomvik, kanskje ved Elvestad.

I urnelunden er det en rest av en hulvei, trolig en del av den kryssende veien fra Onstadsund/Trøgstad. Hulveibiten ble i høst ryddet fram og merket. Det står tavler med beskrivelse både ved turstien nord for idrettshallen, og inne i skogen mot urnelunden.

Tavle ved hulvei i urnelunden

HULVEI

Dette er en rest av en gammel hulvei, bekreftet av en arkeolog i 1984. Den er synlig fram til gjerdet, og mellom gjerdet og turstien. På den andre siden av turstien er den svakt synlig et kort stykke, til den forsvinner i tennisbanen og stadionområdet. I urnelunden er hulveien dyp og bred, et tegn på at den har vært sterkt trafikkert.

På et gammelt kart er tegnet inn en sti fra kapellområdet til Askimbyen skole. Så langt hulveien er synlig i terrenget ligger den i samme trase som stien, som har retning mot Hov. Når hulveien ligger på en linje mellom kirken og Hov, betyr det sannsynligvis at den i århundrer var kirkevei for Hov og gårdene syd for Hov.

Men hulveien kan være enda eldre. Før kirken ble bygget var den trolig ferdselsåren mellom gårdene syd i bygda og Gudim, Askim og en mulig ukjent gård i kirkeområdet. Både Gudim og Askim ble ryddet etter Kr., og derfor er en tidligere ukjent gård, kanskje en urgård, trolig det eneste som kan forklare fortidsminnene fra før Kr. på Offeret, restene av bronsealderøysa, og gravene og steinringen fra keltertid.

Hulveien kan også være en del av en gjennomgående ferdselsåre mellom overfartsstedene ved Vammeli/Glomvik og Onstad-sund, med en avgrening ved Onstad til Tosebygda og Trøgstad.

Hulveien er bekreftet av en arkeolog, og teksten jeg laget til tavlene ble ved en befaring tidlig i vår godkjent av fylkeskonservatoren.

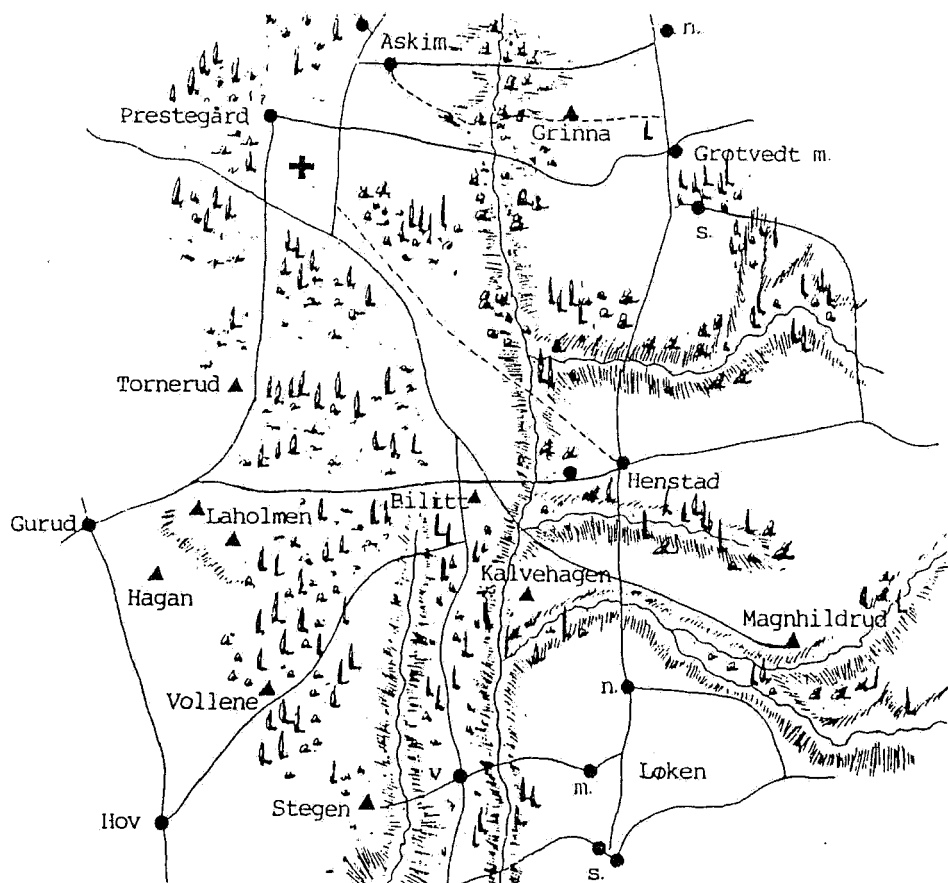
ARNE LYSTAD

ASKIMBYEN

En kortfattet beskrivelse av
sentrumsutviklingen i Askim
slik den kanskje var

En byvandring med lærere fra Grøttvet U-skole

Sentrumsområdet i slutten av 1700-årene

Litt om sentrumsutviklingen i Askim

Orienteringen er bygget på de notater jeg har om utviklingen av sentrum i Askim, fra bondejord til stasjonsby og industri/handelssenter for deler av Indre Østfold. Det er alltid en tidsbegrensning for et kåseri, i dette tilfelle også kombinert med en liten byvandring, og orienteringen må derfor bli begrenset i detaljbeskrivelse av utviklingen. Det medfører også at jeg ikke kan nevne alle hus som etter hvert ble bygget i sentrum, heller ikke gjengi alle opplysninger jeg har samlet om de eiendommer jeg beskriver.

I mitt arbeide med å samle opplysninger om utviklingen av sentrum i Askim, har jeg fortrinnsvis konsentrert meg om å få nedtegnet det vi kaller folketradisjon, altså det eldre askiminger personlig husker, og hva de har hørt blitt berettet fra barnsben av. Deler av opplysningene jeg har fått kan derfor være tvilsomme, hukommelsen er ikke alltid å stole på, men i de tilfeller jeg har vært i tvil om en opplysning er helt korrekt, har jeg forsøkt å få den bekreftet av flere personer før den er ført i penn.

Vi vet ikke når den første steinalderjeger streifet innom området vi i dag kaller Askim, men det var trolig omtrent samtidig med den første bosetting man kjenner i Østfold, på Høgnipen i Rakkestad for omlag 10 000 år siden. De mennesker man har funnet spor etter der var omstreifende fangstfolk som ikke var så lenge på et sted før de dro videre.

Men vi har sikre spor i boplassene ved Glomma etter de steinalderfolk som var her for 7 000 år siden, og funnrikdommen på begge sider av elven oppover, fra nedenfor Vamma til Kjellås, er så stor at de må ha vært i dette område lenge, så lenge at vi kanskje kan kalle dem for de første *askiminger*.

Utviklingen av sentrum, Askimbyen, er et interessant og spennende emne, men uten at vi forstår hvorfor sentrum ble akkurat der det er i dag, blir det hele hengende litt i luften. Det blir nesten som et hus uten grunnmur. Vi skal derfor først se på utviklingen fra da steinalderfolkene holdt til ved Glomma og fram til den tiden sentrum begynner å tone fram. Historisk vet vi lite om bygda fram til gammelnorsk tid (1000-1349), og det betyr at beskrivelsen av utviklingen i Askim i denne perioden må bli noe spekulativ. Men det er lov å spekulere, -og spennende.

Askim februar 2000

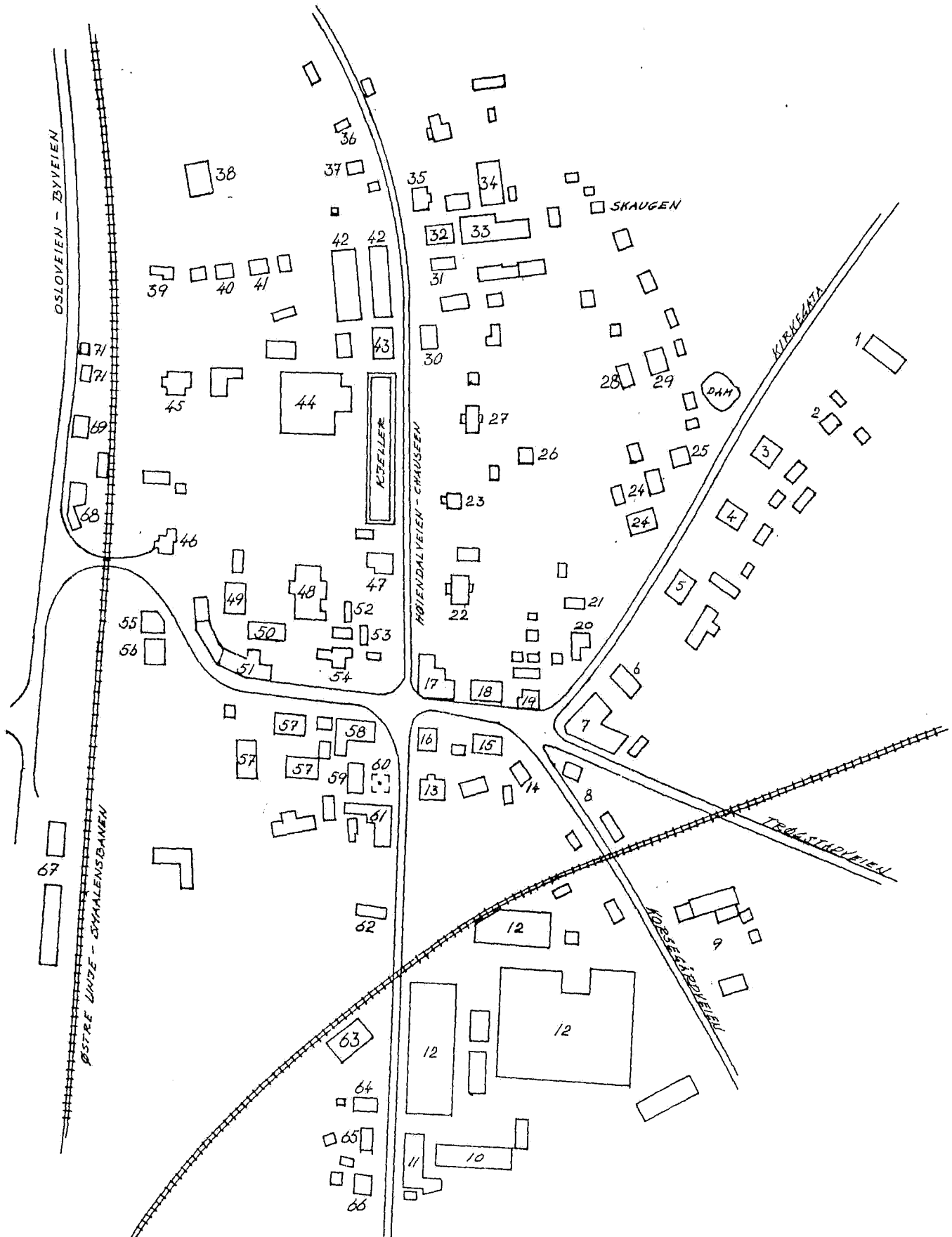
Arne Lystad

Nummererte eiendommer på kartet

1. Klokkergården
2. Solvang (Anton Jenseg)
3. Fredriksborg (Fredrik Skjolden)
4. Oskarsborg (Oskar Skjolden)
5. Finstad (Skjoldengård)
6. Bethesda (Frelsesarmeen)
7. Østfoldgården
8. Enevold (Londonerbasar/Rui)
9. Nedre Henstad (gårdsbruk)
10. Universal Maskinverksted
11. Tvetengården/bilverksted
12. Viking Gummivarefabrikk
13. Bilitt (skysstasjon/forretninger)
14. Byslet (Wernlund/Brdr. Ruud)
15. Alfheim (kafe/forretninger)
16. Skakstadgården
17. Apotekergården
18. Mads Borge (Høyres Hus)
19. Mads Borge (bakeri/skomakere)
20. Lerbekk (skomakere)
21. Hovde (Haga/Rustad)
22. Dr. Randers/tannl. Skjørtten)
23. Pensjonat/spisested
24. Skjolden (snekkerverksteder)
25. Herstad (Villa)
26. Holt (25 mål fradelt Hov 1873)
27. Hångmanngården
28. Andre Folkets Hus - Folkets Røst
29. Bråtali (Hagas første verksted)
30. Fristad
31. Smie (smed Støen)
32. Første Betania (Aksel Haga)
33. Askim Mek. Verksted
34. Snekkerverksted Jens Jensen
35. Gimle (villa/kontor)
36. Vestråt (rektorbolig)
37. Skoven (Bosparkklubben)
38. Heimen (villa/ungdomslokale)
39. Lunnestad (villa)
40. Brænna (villa)
41. Kolberg (villa)
42. Møbelkunsten (trevarefabrikk)
43. Villa/forretninger
44. Møbelkunsten
45. Villa Aarsten
46. Stykken (Kolonial)
47. Aarstad (Cafe Rudolf)
48. Fram forsamlingslokale - bank
49. Borgen Trykkeri (Øvre)
50. Slakteri (?)
51. Amalie Dahls gård
52. _____
53. Borgestad (?)
54. Fiskeforretning (?)
55. Brannstasjon
56. Første Meieri (Sporten)
57. Korsvold (Guderud)
58. Romiegården
59. Grønvold (garveri/bakeri)
60. Bensinstasjon (Sig. Nygaard)
61. Valstad (Killingmoe)
62. Første El.verk
63. Askim Mølle
64. Lindal (villa)
65. Kr. Ihlen (villa)
66. Olaf Huse (villa)
67. Jernbanestasjon
68. Bokhandel/fiskeforretning
69. Telefonsentral
70. Muligens Grytebua
71. Første arrestlokale

Sentrum nord for Osloveien

Kopi av kart fra før 1935

De første «tettsteder»

En mengde funn fra steinalder viser at Askims første innbyggere holdt til langs Glomma, mellom Kjellås og Vammeli. De fleste av funnene er fra den såkalte Nøstvedtkulturen som var i dette område for omlag 7000 år siden.

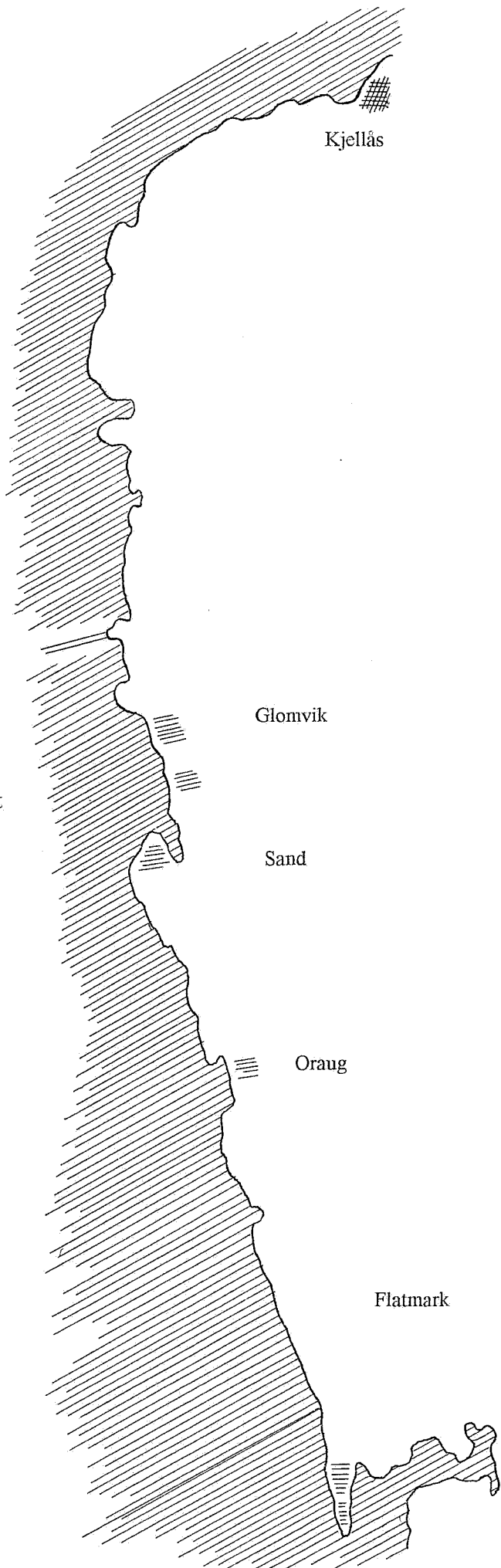
Ved Kjellås er registrert fire sikre og en usikker boplass fra steinalder, som alle ga funn av forskjellige slag.

På en gresslette ned for Glomvik er gjort flere funn som tyder på at det også her var en eller flere boplasser.

På Vrangentangen, og i nærområdet, er det funnet boplasser, flint og redskap, og sporadisk er det gjort lignende funn på hele strekningen fra Kjellås til Vamma.

 Utgravde boplasser

 Sannsynlig boplasser

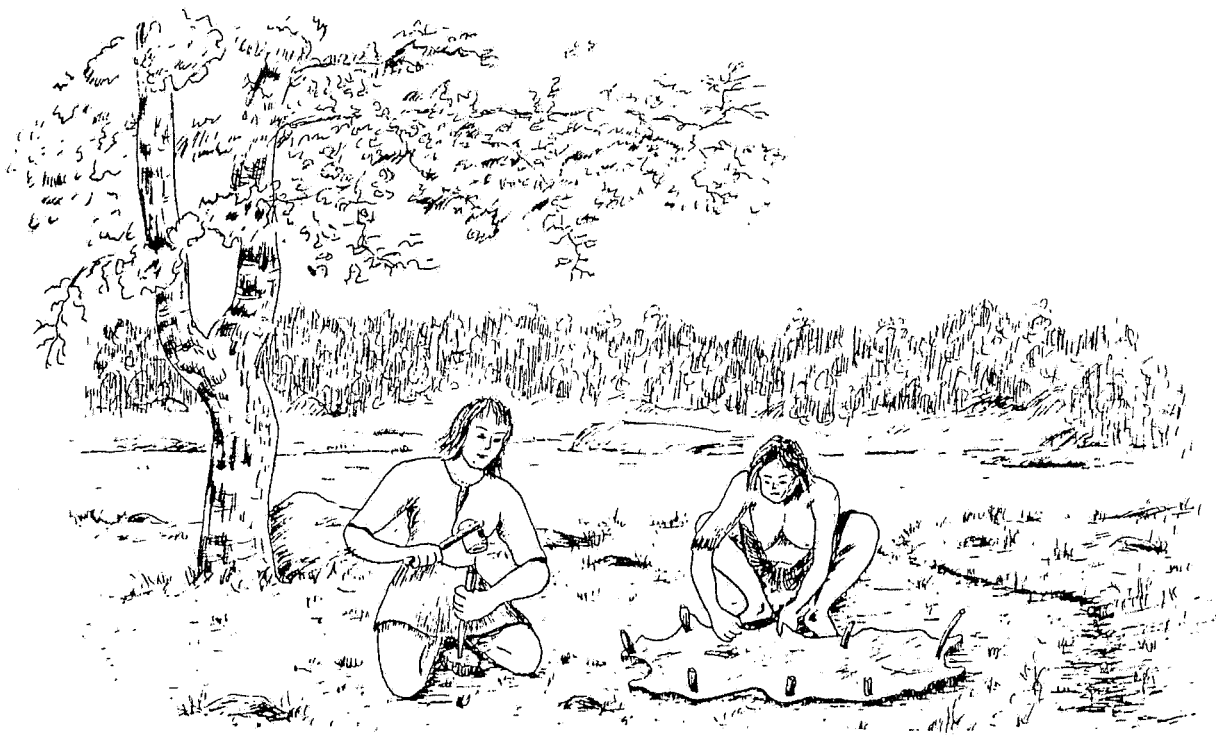

Den første bosetting ved Glomma

Gjennom mange år har jeg samlet opplysninger om det gamle Askim, så da jeg for noen måneder siden ble bedt om som en del av Tusenårsfeiringen å arrangere et par byvandringar og fortelle om det gamle sentrum, hadde jeg et godt utgangspunkt i disse notatene.

Jeg begynte å ordne dem, og supplerte litt ved å snakke med en del personer, og etter hvert fikk jeg en følelse av at det løp en såkalt rød tråd gjennom utviklingen fram mot det nåværende sentrum. Det virket som om utviklingen på en måte var naturgitt, at det ikke var tilfeldig at sentrum ble akkurat der vi har det i dag.

Jeg bestemte meg derfor for å gå så langt tilbake jeg kunne komme for eventuelt å avdekke om dette inntrykk var riktig, og måtte da begynne med de første askiminger, og så fra dem forsøke å følge utviklingen framover til vårt århundre.

De første askiminger finner vi ved Glomma for 7000 år siden. Havet sto da 50 meter høyere enn nå, og det gikk en fjordarm inn til Kykkelsrud hvor daværende Glomma rant ut i denne fjordarmen. På begge sider av elveosen var det steinalderboplasser. Men det var ikke bare ved elveosen ved Kykkelsrud disse folkene holdt til, både ovenfor og nedenfor Kykkelsrud finner vi spor etter dem.

Ekspertene har hittil ment at steinalderfolkene etter hvert forsvant, og at en senere innvandringsbølge førte med seg en jordbrukskultur som med tiden førte fram til den nåværende samfunnsstruktur. Jeg har aldri vært enig i det, jeg har aldri forstått hvorfor disse fangstfolkene skulle oppsøke nye boplasser når de allerede var etablert et sted med rike fangstmuligheter, slik som i Askim med elven rett utenfor boplassen og fangstterreng i stor omkrets på begge sider av elven.

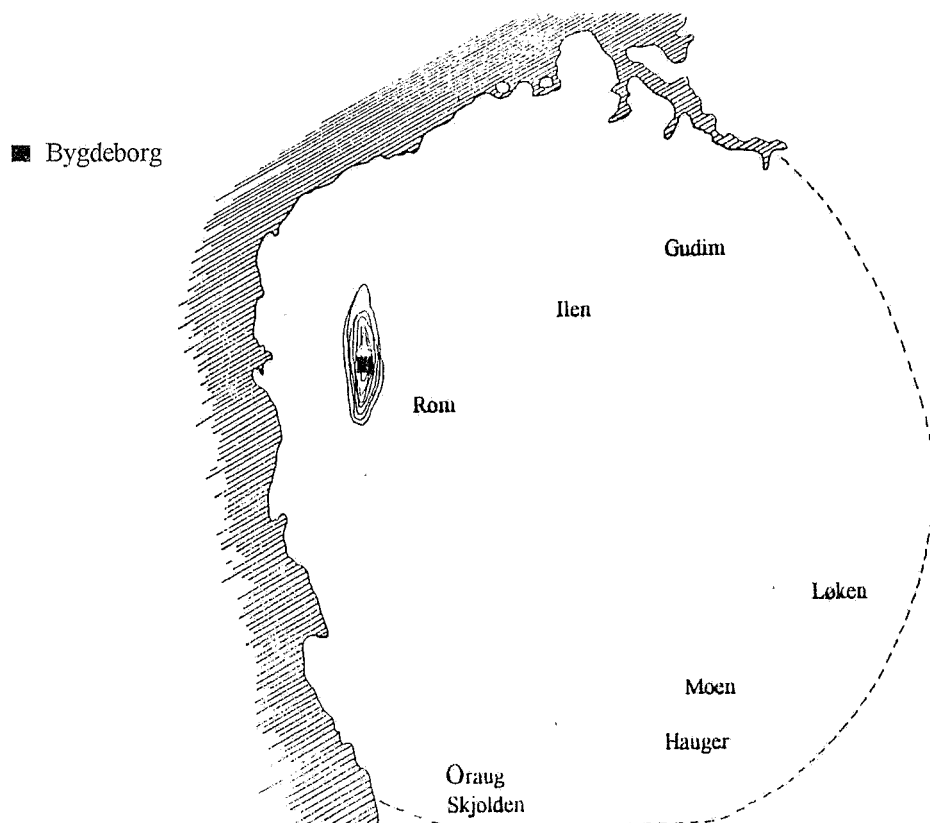
Jeg har alltid ment at disse folkene etter hvert utviklet et enkelt jordbruk ved siden av jakt og fiske, at etterkommere av de første askiminger ved Flatmark, Oraug, Glomvik, Kjellås og andre steder langs elven, en gang dro innover i bygda og ryddet jord, og i dag er det visstnok også av ekspertene akseptert at utviklingen trolig stort sett forløp slik. Jeg har inntrykk av at ideen om en innvandringsbølge er på vei ut.

Uansett kan vi si at det første «sentrum» i Askim var på strekningen fra Vamma til Kjellås. Hvis det så er riktig at disse folkene med tiden søkte innover i landskapet og ryddet gårder, ville det også skje en forflytning av sentret fra elvekanten til et sted i området for gårdsdannelse.

Utgangspunktet for en leting etter dette sentrum blir da de gårdene vi i rimelig nærhet av elven mener er de eldste. Det eneste vi har å bruke er gårdenes navn, så utvelgelsen er ikke 100% sikker, men gårdsnavnene Skjørten, Skjolden, Oraug, Hauger, Moen, Løken, Gudim, Ilen og Rom mener man vanligvis hører hjemme i tiden før og like etter år 0 og indikerer en første gårdsdannelse.

Disse gårdene danner en halvsirkel øst for elven, og det er da sannsynlig at området innenfor halvsirkelen er bygdens andre sentrumsområde, og at den spede begynnelse på et bygdesenter med tiden ville utvikle seg innen dette område.

Vi forflytter oss noen århundrer framover, til folkevandringstiden (400-600 e.Kr.), tiden da det ble bygget bygdeborger. En slik borg kunne ikke bygges av en gård alene, heller ikke bemannes av en gård alene, og det er nærliggende å tro at noen, kanskje alle gårdene som ligger på denne halvsirkelen og innenfor den, var delaktige i byggingen og eventuell bemanning av borgen på Romsåsen.

Det betyr at etter borgbyggingen kan vi betegne området innenfor halvsirkelen også som et maktsenter i et større område. Her var det ressurser tilstede, -nok til å bygge en festning eller forsvarsverk, nok folk til å bemanne anlegget, og dermed var også en konsentrasjon av makt til stede.

Det er naturlig at det etter hvert utvikles et sentrum i et slikt område, men området var stort og spørsmålet vi skal forsøke å finne svar på er hvorfor dette sentrum vokste fram akkurat der det er i dag og ikke et annet sted. Var det på forhånd noe tilstede i det senere tydeliggjorte sentrumsområde som påvirket utviklingen?

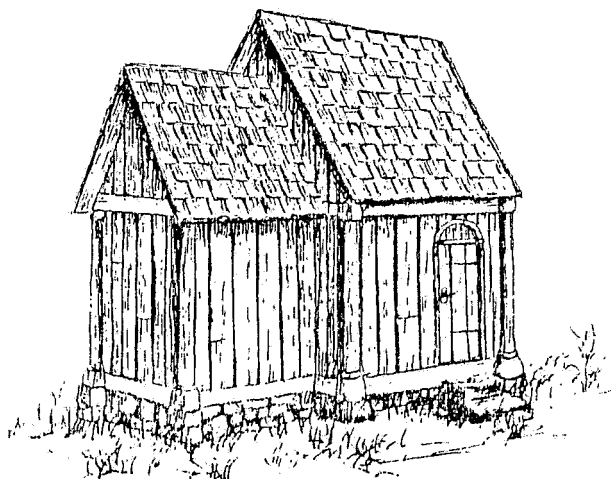
Noen mener at det var kirkens tilstedeværelse som dannet grunnlag for sentrumsdannelse, men det gir ikke et fullstendig svar. Vi må da spørre hvorfor kirken ble plassert akkurat der den ligger, og ikke et annet sted? Var det kanskje i folks bevissthet allerede et sentrum der den ble plassert i andre halvdel av 1100-årene?

Forklaringen hos folk flest er at kirkene vanligvis ble lagt på høyder som ga mest mulig utsikt over bygda, og om stedet ikke var et sentrum i bygda før kirken kom, så førte kirken til sentrumsdannelse i nærområdet. Forklaringen kan ligge der, men vi har en annen forklaring som nok er mer interessang. Noen eksperter hevder at den første kirken ofte ble lagt på et tidligere kultsted, eller i nærheten av et slikt sted. Det var en del motstand mot den nye kult i begynnelsen, og man mente visstnok at ved å plassere kirken på eller nær kultstedet forhindret man den tradisjonelle bruken av det og fortsatt dyrking av den gamle religion og de gamle guder.

Den siste forklaringen på kirkeplassering er interessang i vårt tilfelle. Vi har nemlig et kultsted ved kirken, og siden et kultsted var et samlingssted for et større område, dannet det også et sentrum for et større område. Det er derfor trolig at da kirken skulle plasseres var det bare et sted innenfor den skisserte halvsirkel som var aktuelt, -på selve kultstedet eller i nærheten av dette. Slik eliminerte man kultstedet, og slik markerte man samtidig hvor bygdas sentrum fortsatt skulle være.

Offeret, en høyde like nord for kirken, på veien mot Gudim, var sannsynligvis et hedensk kultsted og senter langt bakover i tiden. Der fant jeg for et par år siden rester av en steinring fra Keltertid, 500 f.Kr.- Kr.f., et hellig hegn rundt en offerplass, og kanskje rundt noen flatmarksgraver. Denne ringen og 10 små graver fra samme tid, pluss restene av en gravrøys fra eldre bronsealder, 1500-1000 f.Kr., forteller at det sannsynligvis har vært en storgård med en mektig bonde et sted i området hvor kirken ble bygget, noe som også indikerer et sentrum for et større område.

Omtrent slik var trolig de første kirker, bygget av storbonden på egen grunn.

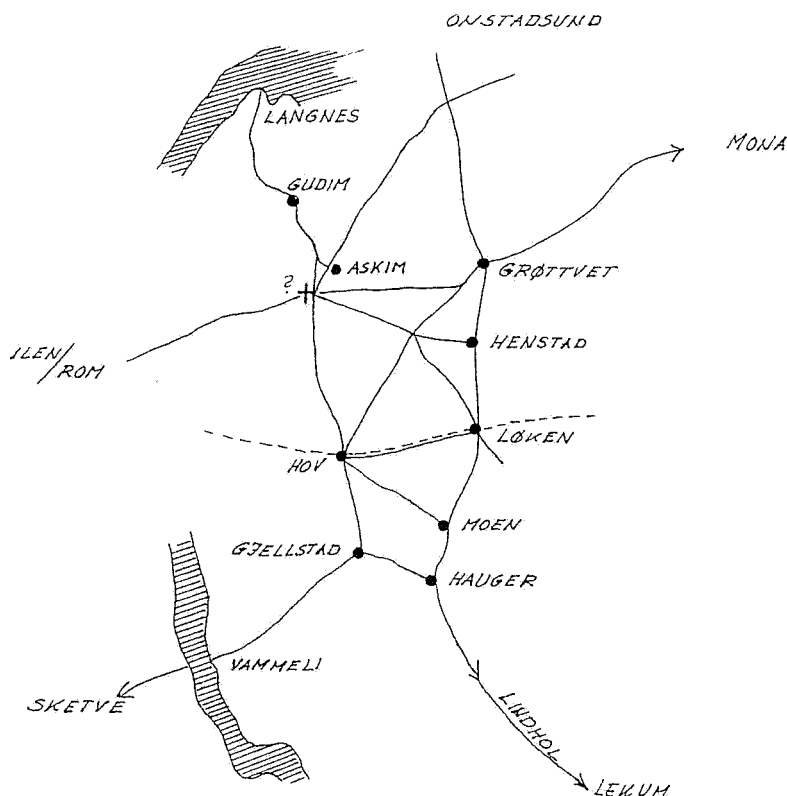
Hverken Askim eller Gudim kan være denne gården for begge gårdene er århundrer yngre enn røys, steinring og de eldste gravene. Det er dessuten 40 gravhauger totalt i kirkeområdet, fra Offeret til stadion- sykehusområdet, hauger som delvis ligger for langt fra Gudim til å tilhøre den gården, og delvis er for gamle til å tilhøre Askim. De fleste må tilhøre en ukjent gård i området.

Det er altså mye som tyder på at kirkeområdet var et senter før steinkirken ble bygget. Høyst sannsynlig var det også allerede fra 1000-årets begynnelse en liten trekirke der steinkirken ble bygget. Vi vet at Viken ble tidlig kristnet, kanskje før år 1000, og det er helt utenkelig at gudstjenestene foregikk i friluft i omlag 150 år, helt til steinkirken ble bygget i andre halvdel av 1100-årene.

Hvis det forholder seg slik, har vi nok en indikasjon på mektig bonde i området. Det heter nemlig at de mektigste bøndene, på kongens oppfordring, lot bygge små, private kirker eller gårdskapell på sine gårder, -særlig mange i østlandsområdet, heter det.

Utviklingen mot nåværende sentrum

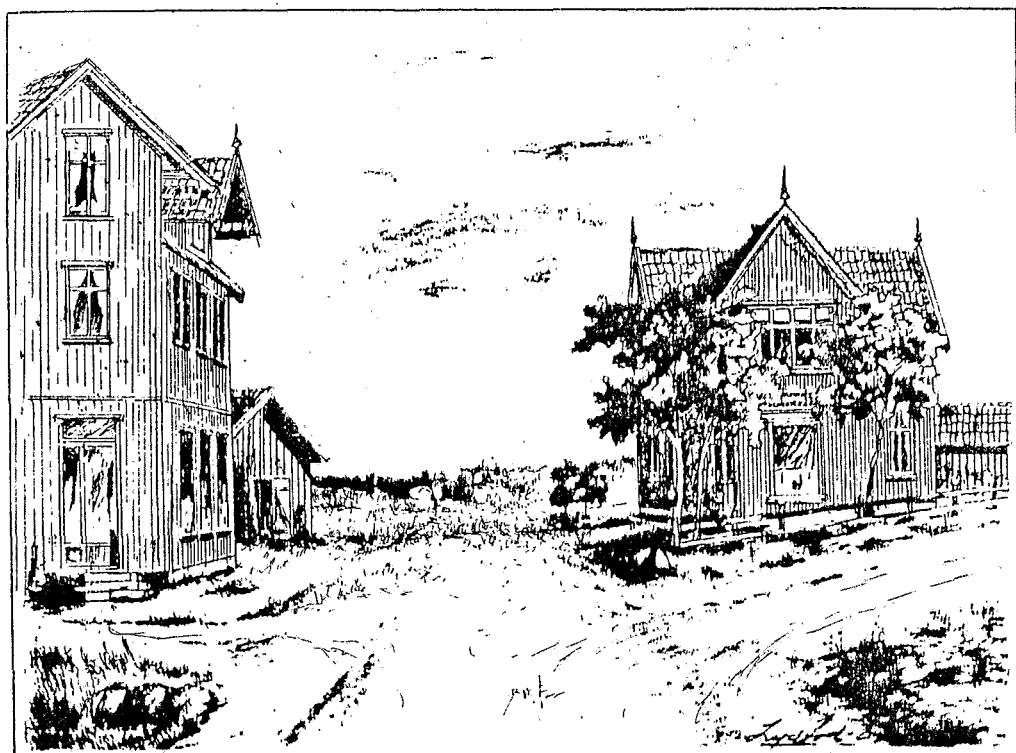
Det er naturlig at en utvikling mot et sentrum for hele bygda fortsatte i dette området. Like nedenfor kirken, på Henstad Plass møttes dessuten flere veier, både bygdeveier og veier fra nabobygdene og dannet et kryss som tydeligvis ble sett som viktig. Det ble tydelig markert da herredsstyret skulle anbefale for stortinget hvor jernbanestasjonen burde plasseres, og anbefalte at den ble lagt ved Bilitt/Henstad, fordi, som man skriver: «der møtes bygdeveier og veier fra nabobygdene Trøgstad og Eidsberg».

Slik var trolig sentrumsområdet med gjennomfartsveier omkring år 1000. «Veiene» var på den tiden en kombinasjon av fotstier, ridestier og kløvstier.

Det er derfor ikke riktig, som noen hevder, at sentrum kom med jernbane og stasjon. I folks bevissthet var trolig området fra kirken og sydover allerede et slags sentrum i bygda da jernbane og stasjon kom i 1882. Denne oppfatning blir bekreftet i 1852 da herredsstyret besluttet å anskaffe et kommunehus «midt i bygda», som det het i vedtaket, og året etter kjøpte en del av nedre Henstad for dette formål. Klokkergården ble skole og kommunehus, «midt i bygda». Herredsstyret fastslo altså med sitt vedtak hvor sentrum i bygda var.

1857 kom chausseen og med den 3-4 hus i Hovskogen, det vil si på vestsiden av chausseen (nåværende Skolegata), fra Bospareklubben og vestover mot Middelskolen. Den første spede begynnelse på en bygningsmessig utvikling av et sentrum var i gang.

Henstad Plass. Første del av Børudgården til venstre. Nilsen Wikers Londonerbasar til høyre, senere Lunds Musikkhandel, nå Ruihjørnet. Lille grå hus bak Børudgården var Anders Sekkelstens skysstasjon. Anders Sekkelsten kjørte drosje.

Bilitt

Men det første huset i sentrum var trolig allerede gammelt da dette skjedde. Det var huset på Bilitt, en liten plass som var ryddet under Henstad i begynnelsen av 1700-tallet, men som i 1790 ble lagt under nordre Løken. Og Bilitt lå ved veikrysset herredsstyret henviste til når de anbefalte plassering av stasjonen, -ved Henstad Plass.

Det heter at det var handel på Bilitt allerede tidlig i 1850-årene, da var nemlig Iver Hansen godkjent som ølhandler der, og i 1857 er Bilitt nevnt som Skysstasjon. I 1860 er stedet nevnt som landhandel, og i 1865 står Lars Andreassen oppført som ølhandler ved Bilitt.

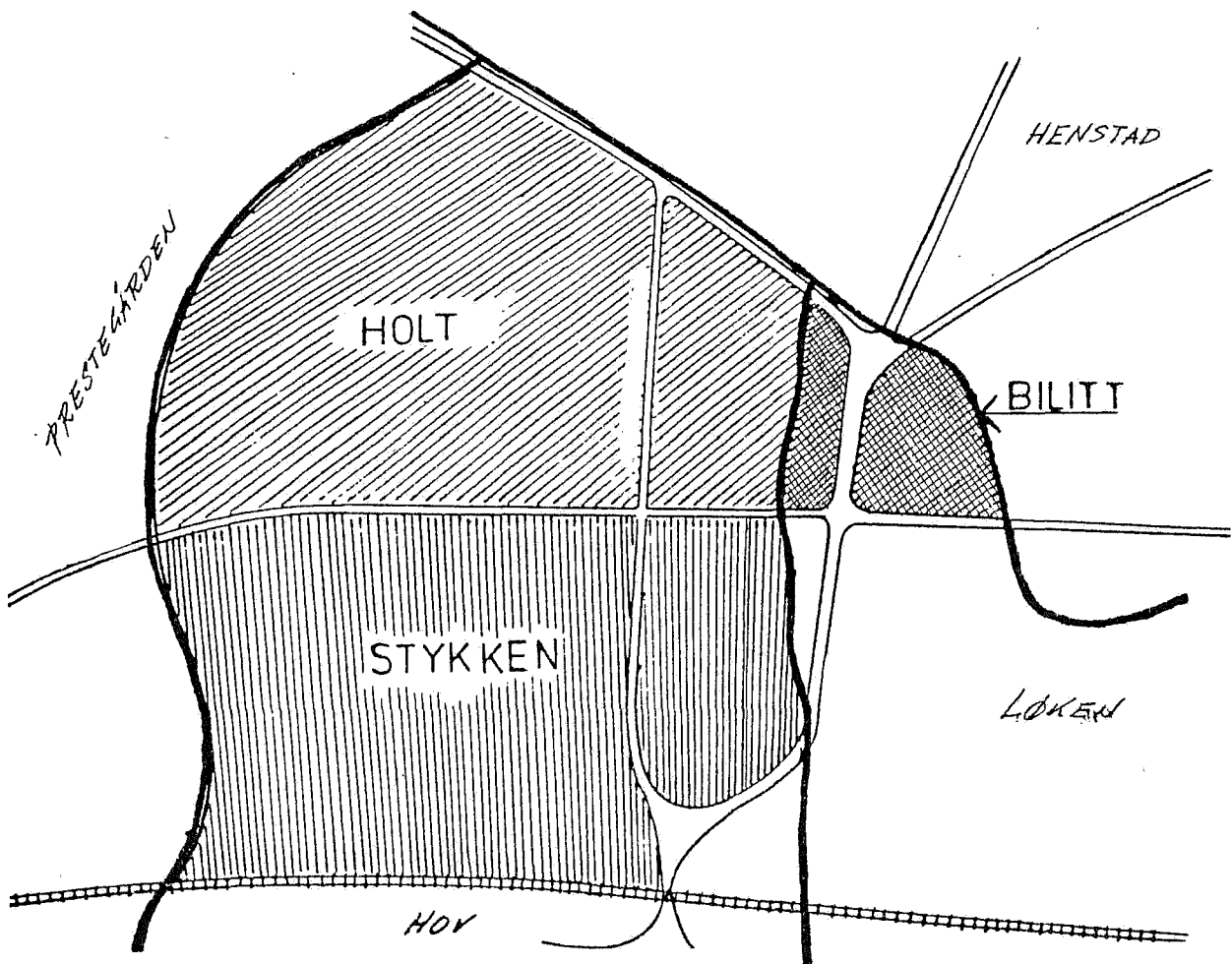
I begynnelsen av 1870-årene er hans bror Theodor Andreassen Løken oppført som ølhandler der, og det heter at han på denne tiden solgte både eiendom og forretning til en nystartet handelsforening. 1875 bygget denne handelsforeningen ny bygning ved Bilitt, bak den tidligere bygningen. Det vil si i bakgården til Torvgården.

Etter at eiendommen Bilitt hadde skiftet eier flere ganger ble den i 1882 kjøpt av børsemaker Maseng som i den nyeste bygningen drev børsemakerverksted med mange ansatte. Børsemakeren flyttet senere til Oslo med sin virksomhet, og bygningen ble overtatt av hans bror Johannes Maseng som drev landhandel i Bilitt til han i 1918 solgte til slakter og pølsemaker Haakon Woldstad.

Byslet

Byslet er huset ut mot Henstad Plass hvor baker Andersen i dag har sitt utsalg. Det er ingen som husker når huset er bygget, og hvem som bygget det. Det er fortalt at det var handel der allerede på 1850-tallet, men det virker lite sannsynlig. På den tiden var det ølhandel i Bilittbygningen, og da trolig også landhandel, og det virker lite trolig at det var to landhandlerier så nær hverandre samtidig på den tiden.

Det var to lokaler ut mot Henstad Plass i det huset vi har ved Byslet i dag, og fra 1920-tallet finner vi skredder Wehrnlund i lokalet mot Henstad. I lokalet mot Alfheim finner vi skomaker Myrås med verksted og skoutsalg, og etter ham skomaker Holien der. I dag er baker Andersen i i lokalene ut mot Henstad Plass.

Skoven

Bospareklubbens boligblokk er bygget på plassen Skoven under Hov. Skoven er nevnt første gang 1875 da det ble bygget ny stue der, men det heter også det var hus på Skoven allerede 1850. Aabol mener imidlertid at skomaker Hilmar Kastet bygget hus på eiendommen da chausseen kom i 1857. Han nevner også Hans Dammens hus i forbindelse med chausseen, og det var vel da et av de gamle husene vi husker mellom Skoven og Middelskolen.

Klokkergården

Som nevnt før ble eiendommen kjøpt av kommunen til kommunehus i 1853. Den var da på 79 mål aker og eng. 1867 ble Klokkergården påbygd med tømmer fra den nedrevne prestegården.

Grønvold

Grønvold er eiendommen hvor Romiegården ligger. Første bygg vi kjenner på Grønvold er garveriet som lå i bakgården til nåværende Romiegård. Ifølge en tradisjon bygget i 1865 og i virksomhet i 10 år. Ifølge en annen tradisjon var bygget der allerede i 1860.

1870 er det slutt på garverivirksomheten, for da finner vi baker Gulliksen i bygningen. Fem år senere er Gulliksen i Bilitt. Oluf Bergs hadde også i bakeri i Grønvold til han i 1916 solgte både eiendom og bakeri til G.W.Romie og flyttet til Grindaheim (Gjestegiveriet).

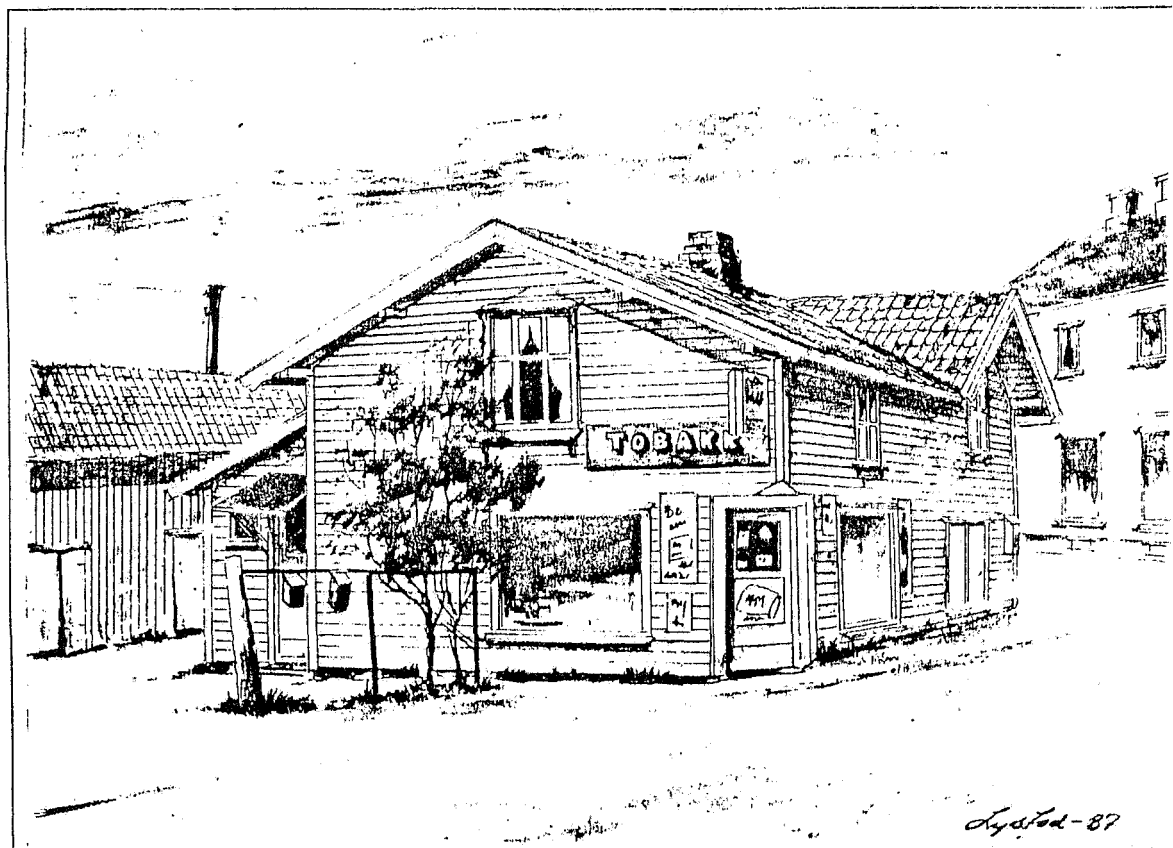
1920 bygget så Romie nåværende Romiegård og flyttet konditoriet dit. Bakeriet beholdt han i Grønvold.

Delingsrud

Delingsrud var det lille stedet hvor Norolstasjonen på Eidsbergvegen ligger i dag. Bruket var på 5 mål og ble fradelt Løken 1874, men allerede da chausseen kom ble det bygget hus der. Bror av doktor Randers, som var prest, bodde en tid på Delingsrud. Han var gift med søster av sin brors kone. Siste som bodde der var drosjeeier Brettingen med familie.

Haugerud

Haugerud lå på vestsiden av rundkjøringa ved mølla, og tunet lå på holen omtrent der polbygget ligger i dag. Bruket ble fradelt nordre Løken i 1860 og var på 61 mål. Dybedahl hadde utgangspunkt for sin drosjevirkosmhet ved Haugerud, og fru Dybedahl hadde kafè- og restaurantvirksomhet der i 1920-årene. Senere er stedet kjent under navnet Folkekjøkkenet fordi ubemidlede der kunne hente mat i spann.

Mads Borges hus v/Henstad plass. Senere kalt Tvetergården. Sist brukt av Martin Sørum, «Martin's Godtebutikk».

Frydheim

Frydheim var huset på hjørnet mot Henstad Plass, rett overfor Børudgården. Tomten ble utskilt i 1888, men huset er bygget lenge før. Aabol nevner bygningen blant dem som var tilstede i 1870-årene, og det heter at baker Gulliksen flyttet sitt bakeri fra Bilitt til Frydheim. 1907 finner vi en ny baker i Frydheim, det er Mads Borge som var der med bakeri, utsalg og konditori til han i 1919 bygger Midtslet på nabotomten og flytter utsalg og konditori dit. Bakeriet beholder han i Frydheim.

I leiligheten i annen etasje bodde fra ca. 1920 til slutten av 1930-tallet Sigurd Nygaard med sin familie. Etter Nygaard flyttet Ragnvald og Anna Tvester inn i leiligheten og startet frukt- og tobakksforretning i det tidligere bakeriet. Videre finner vi i Frydheim sadelmaker Ullriksen og skomakerne Krogstad, Karl Lund, Myrås, Leif Andersen og Viggo Hoel. Siste forretning i Frydheim er Martin Sørums frukt- og tobakk.

I partiet mellom Frydheim og Midtslett hadde Ragnvald Tvester mobil pølsevogn.

Holt

Holt ble fradelte Hov i 1873 med 25 mål. Alle tomtene mellom Skolegata i syd og Kirkegata i nord, bekken bak apotekergården i øst og prestegårdsgrensen i skråningen mot stadion i vest, er skilt ut fra Hov (Holt).

Hångmanngården, som lå omtrent der Prix ligger i dag, ble i 1918 fradelt Holt, men bygningen hadde stått der siden Johs. Bergersen begynte forretning på Holt. Han hadde drevet forretning på Oraug, men flyttet 1873 en bygning fra Oraug til Holt, utvidet den og startet landhandel. Gården er oppkalt etter Bergersens svigersønn Gustav Hångmann, som overtok Hångmanngården etter svigerfare. Hångmanngården er i dag på museet og brukes som møtelokale og handelsmuseum.

Utviklingen fra 1880-årene og fremover

Smie ved stasjonen

I 1880-årene lå det en smie ved stasjonen. Det behøver ikke bety at den lå i nærheten av stasjonsbygningen. Det var hele området vi i dag kaller det indre sentrum som ble betegnet «ved stasjonen». Hvor smien eksakt lå har jeg ikke klart å finne ut, men det heter at Karl Hoff drev smedvirksomhet der til 1886. Hoff var mer enn vanlig smed, han bygget også slåmaskiner og treskeverk, heter det. Kanskje vi kan si at dette var bygdens første mekaniske verksted?

Korsvold

Guderudgården, som vi var vant til å si, ble bygget der vi senere fikk Guderudparken, mellom Sporten og Byggekompaniet. Det heter at Karl Onstad lot bygningen oppføre og begynte handel der i 1881, og at huset ble bygget av byggmester Davidsen som var nordlending. Det fortelles at Davidsen også bygget Skjørtenvillaen, før han dro nordover igjen.

1890 overlater Hans Guderud handelen ved Korsegården til Johs. Guderud og flytter sin handel til Korsvold. Det berettes at Guderuds landhandel var den best assorterte i Askim på den tiden. Korsvold var en staselig bygning i sveitserstil, og vi finner her en tid også bygdens apotek.

Østfold Byggekompani

Dette er også en Korsvoldbygning, visstnok ført opp av Guderud etter at han flyttet til eiendommen. I andre etasje var det kafe, og i den lange, lave murbygningen i bakgården hadde Karl Jahren sitt bilverksted fra 1927 til langt etter siste krig.

Noen husker kanskje også pølsebua til pølsemaker Johannessen, mellom Byggekompaniet og Romiegården.

Stykken

Det har forundret meg ofte hvor lite gamle askiminger vet om eiendommen Stykken. Når jeg spør hvor var Stykken, får jeg ofte til svar at det var huset som lå litt foran Snackbaren, mot Øvreplassen, forretningen der Thea Nilsen og senere Jens Aamodt handlet.

Stykken er 20 mål av Hov som ble kjøpt av Aarsten i 1895, og var et område mellom jernbanen i syd og Skolegata i nord og Heimen i vest.

Mot øst stoppet Stykken ved grensebekken mot Løken, som sannsynligvis har svinget litt før den krysset nåværende Gågate. Amalie Dahls hus, hvor kafè Norrøna var i annen etasje, er nemlig skilt ut fra Stykken, mens det ser ut til at eiendommene videre langs Gågata fram til Apotekerkrysset er skilt ut fra Løken. .

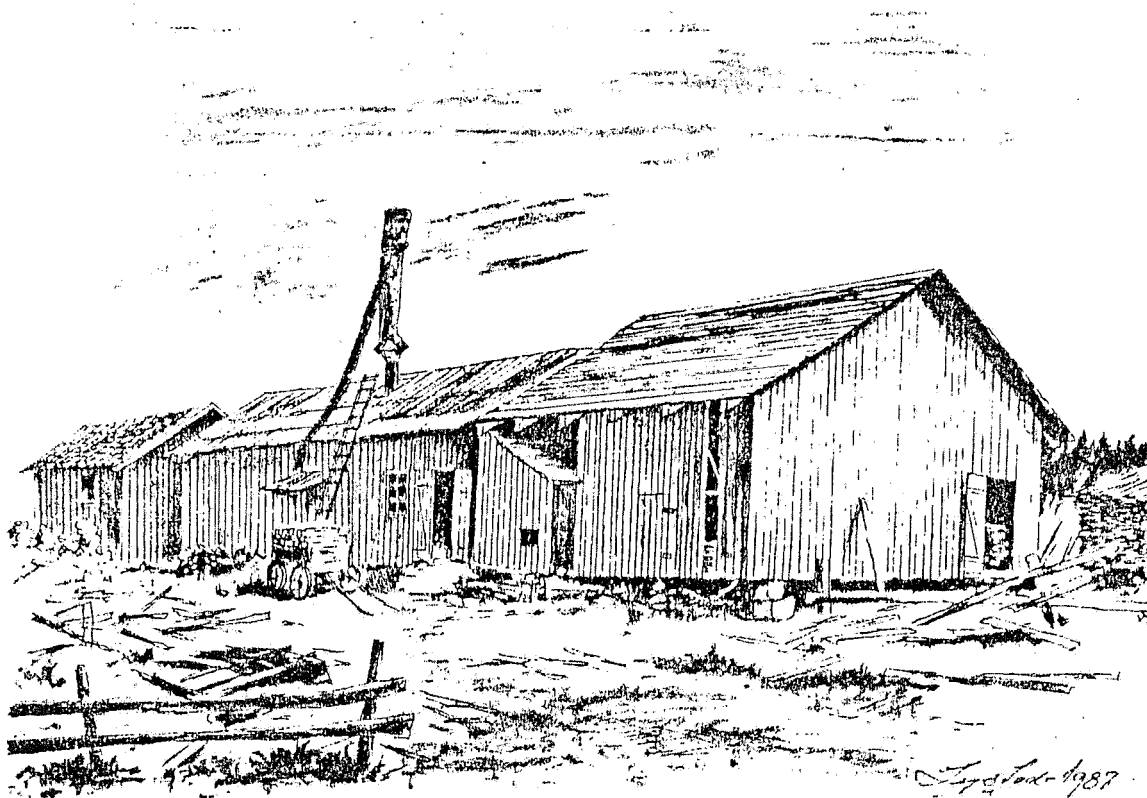
Forretningsgården Stykken, foran Snackbaren, ble bygget i 1882 av Karl og Thorvald Løken for landhandlevirksomhet. Om det var andre som handlet mellom brødrene Løken og Thea Nilsen er uvisst, men fra ca. 1900 finner vi henne der med kolonialforretning. I 1930 årene var Oline Skausgaard på Stykken med landhandel, og til slutt finner vi Jens Aamodt i det gamle landhandleriet.

Noen av landhandlerne i Askim tok mot melk fra bøndene den gang, og sendte den videre med jernbanen til Melkeforsyningen i Oslo. Thea Nilsens regnskap for 1890-årene viser at hun hadde 20 melkeleverandører, og at hun i vinterhalvåret tok mot 2-3000 liter melk og i sommermånedene opp til 4-5000 liter. På denne tiden var prisen pr. liter håndskummet melk 5.5 øre, 50 øre for fløte og kr. 1.84 for smør.

Askim Trævarefabrik

Denne bedriften kunne vært verd et helt kåseri alene. Jeg skal imidlertid ta med bare noe av det viktigste, vi skal jo rekke over så mye som mulig av sentrum.

Jeg har tidligere nevnt Furuholmens transportable tømmer-sag i Hovskogen, altså i det senere Stykkenområdet. Det var begynnelsen på industrieventyret Aarsten. Etter to års drift solgte Furuholmen sagen til Hans og Henrik Hoff. Aarsten kjøpte, som før nevnt, Stykken i 1895, og samme år kjøpte han seg inn i sagbruket med en tredjedel.

Sagbruket på Stykken ca. 1885-87

Sagbruket ble da registrert som Askim Aktiedampsag og Høvleri, og det ble bestemt at virksomheten også skulle utvides til å omfatte snekkerhøvling for snekkere. Fabrikken ble registrert under navnet Askim Trævarefabrik med Aarsten som disponent.

Da virksomheten startet opp i Kykkelsrud ble det behov for brakker, og man utvidet virksomheten til også å omfatte byggevirksomhet. Det ble bygget brakker for Kykkelsrud, for statsbanene bygget man om stasjonene i både Spydeberg og Askim, og i 1904 leverte bedriften dører og vinduer til Aarstens private byggevirksomhet for Norsk Hydro på Rjukan.

Ved byggingen av Rjukan kirke hadde Aarsten også noe arbeide. Blant annet ble stolpene til alteringen dreiet av Karl Hoff, og det fortelles at han fikk mye skryt for det arbeidet.

1908 overtok Aarsten alene hele virksomheten og utvidet til også kjøp og salg av trelast. 1912 begynte han produksjon av møbler i antikk stil, og i 1913 produksjon av Bacula, forskalingsduk.

Etter Aarsten finner vi mange kjente bedrifter i bygningene. Anfinnsen startet opp glasvattproduksjon der, vi finner Askim Radiofabrikk og Safir Plastic i bygningene. Finholdt med fornikling, Morten Karlsen, senere også Ragnvald Karlsen og Geyr Karlsen med blikkenslagerverksted. Erling Olsen med billakkering og Hans Bergerud, senere Kjell Moen med vulkverksted.

Elektriske forretninger var det også i de gamle lokalene, helt til de for kort tid siden ble revet. Først Berger Hångmann, senere Nebb og til slutt ABB installasjon.

I mange år lå det en ubebygde grunnmur ut mot Skolegata. På denne bygde Lund og Skakstad bygningen som senere gikk under navnet Dienststelle.

Vest for Dienststelle lå et to-etasjes trehus som tilhørte Aarstenkomplekset. Der var Anette og Fredrikke Skakstad med hjemmebakeri, og senere finner vi baker Didriksens bakeriutsalg i forretningen ut mot gata. Ved siden av bakeriforretningen var Anna Bechs frisørsalong.

Vest for denne bygningen lå ytterligere en rest av Aarstens virksomhet, lokalene hvor Juliussen i mange år drev sin trelasthandel, Askim Trelastlager kalt. Forretningen som Olav Eek med tiden overtok og flyttet til Trøgstadveien.

Samfundsbygningen

«Samtalelaget», som ble stiftet på Grøtvet den 19. januar 1879 oppførte i 1883 sammen med Skytterlaget og ved frivillige bidrag, «Samfundsbygningen». Det var Askims første forsamlingslokale og lå på høyre side av Hovsveien, like etter Privatbanken.

Løkken

Der som bygget til tidligere Østfold Privatbank ligger i dag ble det i 1885 skilt ut en tomt fra Myrvold, en plass som lå under Hov og dekket et område på vestsiden av Hovsveien. 1890 bygget Thorvald Løken hus på tomten og begynte landhandel der til han i 1897 kjøpte nedre Henstad. 1936 kjøpte Østfold Privatbank eiendommen, og huset ble revet for å gi plass til moderne bankbygg.

Aarstad

Vi forflytter oss til andre siden av jernbanen, til et stykke opp i Randers gate. Der ligger Aarstad, som ble bygget i 1887. Huset går i dag under navnet Mansrudgården, oppkalt etter fotograf Mansrud som hadde fotoatelier i huset fra 1904. Etter Mansrud finner vi flere fotografer i dette atelier: fotografene Bakke, Margit Strøm, Gisle Jonsen, Randulf Kure og Viggo Jensen.

I hjørnelokalet i første etasje hadde fra 1940 og mange år framover Fagforeningene sitt lokale kontor, og til slutt var Vera Sveberg i hjørnelokalet med frisørsalong.

Mansruds første atelier var i det lille huset nederst på tomten, bak Askim Sparebank. Andre vi vet har vært i denne bygningen er frisør Carl Solberg, tapetserer Henry Johansen, Valdemar Kristiansen med sin kunstmie, Rolf Karlsen, Enok Karlsen og Arve Karlsen med blikkenslagerverksteder.

Første Betania

Huset lå foran Askim mek. verksted i Skolegata. Lokalet Betania ble oppført av en frikirkelig forening tilsluttet «Det norske misjonsforbund», og ble innviet 4-11-1888.

1917 kjøpte Bjørkquist huset for kr. 10 000 og etablerte et snekkerverkstedsted i de tidligere misjonslokalene. Bjørkquist flyttet senere over i lokaler på Håndverkertomta, og malermester Gotfred Carlson overtok Betania til malerverksted.

Ca. 1930-32 kjøpte Aksel Haga det tidligere Betania. Han var også malermester og malervirksomheten ble drevet videre i lokalene.

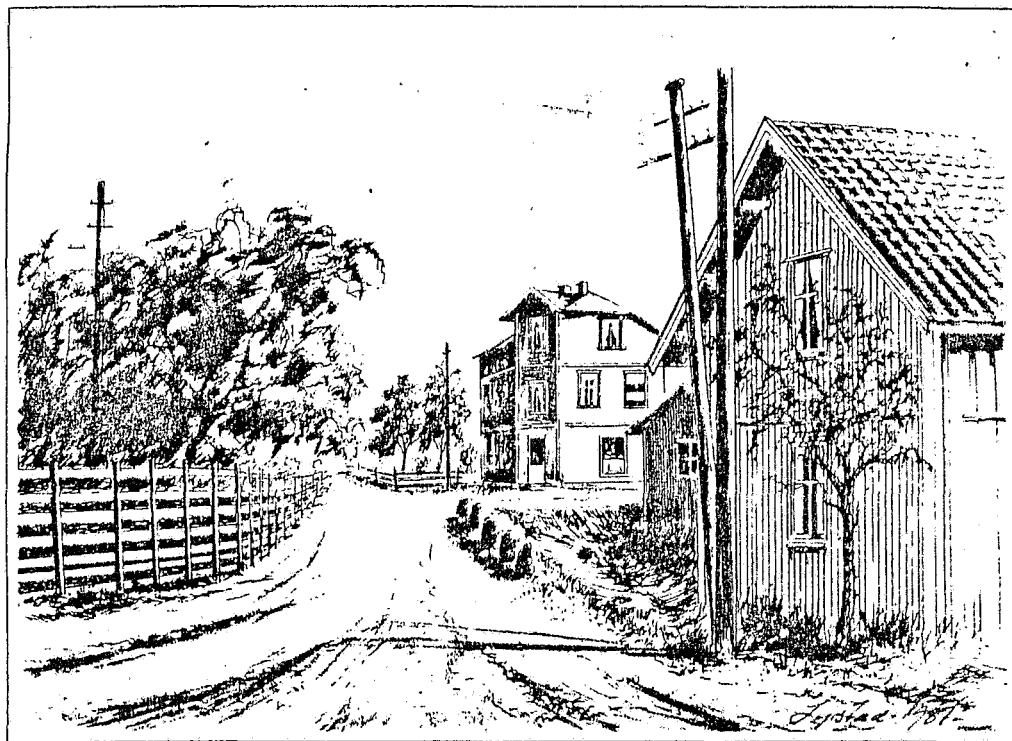
Lundeby

Vi forflytter oss tilbake til sydsiden av jernbanen igjen, til Lundeby, som i 1888 ble skilt ut fra plassen Stegen, som gikk helt opp til nåværende E18. Fra omkring 1900 finner vi skredder Anders Lundeby på dette stedet. Som ung gutt var han kommet til Askim, og ble med tiden en viden kjent skredder. Lundeby ligger tett inn til E18, mellom Vammaveien og Hovsveien.

Granly

Like i nærheten, til Volleneveien og før Folkets Hus, lå Andreas Kroghs snekkerverksted. Bygningen ble ført opp i 1890, og Krogh begynte sin virksomhet der i 1893. Han drev snekkerverkstedet der til sønnen Hans Krogh bygget nytt verksted ca. 1918. Om sønnen overtok, la imidlertid ikke Andreas Krogh ned sin virksomhet, i en krok av sønnens verksted arbeidet han for seg selv.

Hans Krogh var en stund såkalt vandrende gesell i Frankrike og Italia, helt til han kom hjem i 1914.

Jernbanegt. med Stasjonsparken til venstre. Telefonsentralen til høyre. Rett fram Grindaheim med Jernvareforretning, senere Gjestgiveri, nå DnB.

Grindaheim

Grindaheim er et interessant bekjentskap. Jeg kan ikke ta med alt, men skal nevne det mest interessante.

Godtemplarlosjen «Fridheim», stiftet 1884, og avholdsforeningen DNT, stiftet 1887, sluttet seg i 1889 sammen til et selvstendig lag: «Askim Avholdshjem», som i 1891 bygget sitt eget lokale: Grindaheim. 1899 solgte man huset og bygget nytt forsamlingslokale på tomta ved siden av Spinneriet, hvor det fortsatt ligger, det såkalte Avholdslokalet.

Fra 1892-98 drev en aktiehandelsforening landhandel i Grindaheim. Etter foreningens opphør finner vi mange forskjellige personer i huset med forskjellig virksomhet: Johan Thorud, Olaf Eriksen, Johan Tveten, Olav Lindheim og far til frisøren Oscar Jonsen.

Jernvaren A/S, Sæves, Juliussen og Riseng er også nevnt i forbindelse med Grindaheim. Baker Berg var i kjelleren med bakeri, og noen mener at Polykarp Pettersen også var i kjelleren med trykkeri. Det var da muligens etter han var i Folkets Røst-huset der Rådhuset ligger.

I første etasje var det også kafé, og i andre drev Anna Svingningen gjestegiveri i slutten av tyveårene, og Margot og Torstein Hoff fra 1930-årene. I dag ruver DnB's bankbygg på den gamle Grindaheimtomta.

Fram

1896 ble det skilt ut en tomt av Stykken til grunnlovsforeningen «Yngre Konservatives Forening» og «Den konservative Arbeider- og Haandverkerforening». Formålet med tomtekjøpet var å bygge et forsamlingslokale, og året etter, i 1897, ble det overlatt A.C.Furuholmen å føre opp lokalet Fram.

Offisielt heter det at Fram var første kinolokale i Askim. 1906 overtok Askim Sparebank eiendommen og flyttet inn med sin virksomhet.

En del av den kommunale virksomhet var også en tid lagt til Fram.
1935 brant Fram.

Gran

1896 ble fradelt en part av vestre Løken, som ble kalt Gran. Gran var den staselige bygningen mellom hotellet og Romgården, som ble revet da vi fikk ny E18. Fra 1898 var Amtskolen i Gran, i lokaler som var leiet ut av snekker Halstvedt, og det kan kanskje tyde på at det var han som eide bygget og hadde ført det opp.

I begynnelsen av århundret var O. Glesne i Gran med manufaktur, og i 1905 åpnet Amalie Dahl sin manufakturforretning i samme hus. Vi finner også tannlege Hansson med kontor og praksis i Gran.

Skjoldengårdene

I slutten av århundret skjer det saker i Kirkegata som får virkninger langt inn i vår tid. 1897 kjøper nemlig brødrene Oskar og Fredrik Skjolden tomt av eiendommen Holt for bygging av snekkerverksted hvor de skulle produsere møbler.

Tomten lå på hjørnet av Kirkegata og Randersgate. Huset de bygget hadde verksted i første etasje og leiligheter for de to eierne i andre etasje. I begynnelsen av 1920-årene ble det bygget en murbygning på samme tomt, og verkstedet ble flyttet inn i den. Det gamle verkstedet ble forretning og utstillingslokale. Etter hvert bygget brødrene også husvære for sine ansatte, det er de mange små hus vi ser bak Skjoldengårdene.

På andre siden av Kirkegata bygget Skjoldenbrødrene etter hvert villaer for seg selv og sine familier. Det øverste huset heter Fredriksborg og tilhørte Fredrik Skjolden, det andre het Oskarsborg og tilhørte Oskar Skjolden. Det nederste av Skjoldenhusene, ved siden av Frelsesarmeen, er også oppkalt, men ikke etter person. Det heter Finstad, er bygget av Skjoldenbrødrenes far og skal være oppkalt etter hans hjemsted Finstad i Eidsberg.

Fredrik Skjolden drev ved siden av møbelproduksjon også skyssvirksomhet, -med egen bil og sertifikat fra 1915. Broren Oskar var også virksom utenfor verkstedet. I 30 år var han politibetjent i Askim, og i en årrekke brannsjef.

Herstad

Tvers overfor Skjoldenhusene, på andre siden av Kirkegata, lå Herstad som var fradelt Holt i 1899. Børsemaker Maseng eide en tid Herstad, og det var på denne eiendommen Børsemakerdammen lå, dammen hvor det ble skåret is til isbingen ved Bilett.

Johan Tveten eide også Herstad en tid, og her bodde Askims andre jordmor Gina Pettersen. Verkstedformann Johan Heggedal på Auto var den siste som bodde på Herstad.

Villaer i Brugata

Brugata er den lille gatestumpen fra Skolegata og ned til parkeringsplassen Stykken. På venstre side av Brugata lå tidligere fire små villaer. Tre av dem ble bygget før 1900.

1. *Kolberg*. Hans Ihlen eide huset 1916.
2. *Linnestad*. Siste eier før huset ble revet var Odd Løken.
3. *Mellum*. Ingen opplysninger.
4. *Værn*. Bygget etter 1900.

Et av husene står der fremdeles og bebos av Vesla Kalhagen.

I et lite hus helt nede ved jernbanen bodde og virket skomaker Adolfsen. Det fortelles at Wilhelm Skjørten med familie også bodde i dette huset noen år. Opplysninger ellers mangler, men jeg husker det lå et lite hus i dette området lenge etter krigen.

Hovde

Hovde er huset bak Blomsterstua. Det blir sagt at huset ble bygget av Aksel Haga, men når er ikke kjent. Haga brukte huset delvis i sin malervirksomhet, men solgte siden til Arthur Rustad. Hjørnet av tomte, mot Kirkegata og Randersgate, ble leiet ut til stenhuggervirksomhet. Stenhuggeren var en svenske som het Carlson. Stenhuggermester Kåre Pedersen arbeidet hos Carlson, og overtok bedriften i 1939.

Lerbekk

Like nedenfor Hovde, omtrent på plenen foran Blomsterstua, lå Lerbekk. Hvem som bygget huset er ikke kjent, men vi vet at tomten ble skilt ut fra Holt i 1900. Her finner vi også flere skomakere: Skomaker Leif Andersen, skomaker Myrås, skomaker Krogstad og skomaker Kristian Aastorp. Den siste også med kafevirksomhet. Aastorp ble drept i kampene ved Lille Rom i 1940. Lerbekk brant i begynnelsen av 1930-årene.

Solvang

Men vi er ikke ferdig med skomakerne. Mellom øverste Skjoldengård og Klokkergården, ligger Solvang. Der bodde fra 1920-årene skomaker Anton Jensæg. Han var tidligere gårdbruker på nedre Gudim, men måtte gi opp bondeyrket på grunn av en hofteskade, og begynte som skomaker i Kirkegata.

Bråteli

1900 ble eiendommen Bråteli fradelt Holt og det ble bygget bolighus og uthus. Bolighuset lå omtrent der bystyresalen ligger i dag, og uthuset litt bak, mot grusbanen. På Bråteli bodde familien Teigen som drev Askim Kull- og vedforretning.

Aksel Haga leide uthuset til sitt første maleverksted i Askim, sannsynligvis til han bygde Hovde og leide lokaler i kjelleren i Skakstadgården til lager. Det har også vært andre virksomheter innom dette uthuset, men det er ikke klarlagt ennå.

Det var også mange andre hus i Rådhusområdet, men det vil ta for lang tid å nevne alle.

Etter 1900

Vi er nå inne i begynnelsen av 1900-årene, og utviklingen fortsetter med nye bygg, både rene bolighus, forretningsbygg og etter hvert mindre industribygg på begge sider av jernbanen.

Eiendommen Vold med Eriksen & Skaarbergs Pensjonat og Spiseforretning ble skilt ut 20-12-1900, huset som ble rullet på stokker da det senere ble flyttet omtrent til innkjøringen fra Randersgate til Rådhusplassen. Teknisk Etat var der noen år med sine kontorer, med brannsjefen Ragnar Katralen, bygningskontrollør Lorang Nordeng, kontordame Berit Sekkelsten, senere Tønjum, og Fredrik Dahl som ordnet med blant annet Husbanksøknader og hadde regnskapet for Vedutvalget på Trøgstadveien.

Amtskolen ble bygget 1902, og *Askim kommunale høiere almenskole* ble innviet 1903 av statsråd Wexelsen.

1904 startet Wilhelm Bjørnstad sitt mekaniske verksted i Skolegata, lokalene som Jensen og Tørholen senere overtok til sitt firma Askim mek. Verksted.

1905 kommer Gøte Gunneng til Askim og begynner sin virksomhet i kjøtt- og pølsevarer i en bygning ved siden av Fram, og to år senere bygger han forretningsgården ut mot nåværende Gågata. (Brdr. Ruuds forretningsgård i dag).

1907 bygget Gunerius Jensen sitt første snekkerverksted i Skolegata, og 1908 ble det flyttet en brakke fra Kykkelsrud til nedre Henstad. Det ble forsamlingslokalet Elim, øst for badet, hvor vi husker Gustav Jacobsen hadde fargehandel og glassverksted, der barnehagen ligger i dag. Under siste krig ble Elim brukt som skolelokale.

1910 kjøper Johan Hansen Thorud fra Enebakk to parseller av nedre Henstad og bygger Enevold og Austvold, husene som senere gikk under navnene *Londonerbasaren* og *Østfoldgården/Børudgården*.

I 1908 bygget Amalie Dahl sin forretningsgård på Vammaveien. Det heter at det var første murbygg i sentrum.

1913 bygger Karl Hoff lokale for Frelsesarmeen på tomten Betesda,

og i 1914 blir det på Vammaveien oppført eget bygg for postkontor.

Frydheim - Midtslet - Benslet - Apotekergården - Sparebanken

Noen fakta og spekulasjoner

Det området som vanligvis forbindes med Bilitt ligger innenfor Eidsbergveien, Torget, Henstad Plass og fortsettelsen av Storgata fra Apotekerkrysset til Henstad Plass.

Sannsynligvis strakte vel det opprinnelige Bilittområdet seg til bekken bak Frydheim, Midtslet og Apotekergården. Det virker noe underlig om det ved fradelingen av Bilitt ble holdt tilbake ved hovebruket en smal stripe mellom grensen til Hov og plassen Bilitt, en stripe som senere ble tomter for Frydheim, Midtslet og Apotekergården.

Det eneste som kan gi en rimelig forklaring på at denne stripen ble skilt fra Bilitt er veien fra Henstad Plass til Apotekerkrysset. Den delte det sannsynlig opprinnelige Bilittområdet i to deler, men vi vet ikke når den veien kom, om det var før Bilitt ble plass, om den kom i noe senere tid, eller om den kom først med anlegget av Trøgstadveien som var ferdig i 1911. Dette år kalles i en skylddelingsforretning for Frydheim veibiten mellom apotekerkrysset og Henstad Plass for Trøgstadveien.

Veien er imidlertid døpt om senere. I kjøpekontrakten mellom Mads Borge og apoteker Sørensen av 30. november 1922, da den siste kjøper en part av Midtslet til apotekbygg, er navnet blitt Storgata.

At bekken opprinnelig dannet grensen mellom nedre Henstad og Hov blir bekreftet av at både Frydheim, Midtslet, og Apotekergården er fradelt grunn som først lå til Henstad, og etter at Bilitt var gått inn i Løken, til Løken, mens eiendommene på vestsiden av bekken er fradelt Holt, som opprinnelig lå under Hov. Frydheim, som ligger på begge sider av bekken, er for eksempel delt i østre og vestre Frydheim, med østre fradelt Løken, og vestre fradelt Holt (Hov).

Karl Pedersen Tornerud er den eier som er funnet lengst tilbake i dette område. Han selger i 1912 Frydheim og i 1917 Midtslet til Mads Borge. Hvem Karl Pedersen Tornerud hadde kjøpt eiendommene av er ikke kjent, men gårdsnummer og bruksnummer viser at de opprinnelig har kommet fra Løken.

1911 kjøper Borge nok en parsell av en eiendom som er kommet fra Løken. Denne gang av Korsvold, bnr. 18 av gnr. 53 nordre Løken, og eier H. Guderud. Parsellen lå på vestsiden av nåværende gågate, og var den tomt hvor vi dag har Sparebankens tidligere bankbygg. Her har vi også en bekreftelse på at grensen mellom Løken og Hov fulgte bekken, for sparbanktomtens grense mot vest var bekken, og på andre siden av bekken lå Årstad som var fradelt Holt (Hov).

Det er tydelig at bekken som gikk bak noen av de nåværende bygninger mot Storgata dannet en forholdsvis rett grense nord-syd mellom Hov og Løken nordre. Men det ser ut til at bekken svinget i området hvor Gunneng bygget sin kjøttforretning. Huset etter Gunneng, Amalie Dahls Uranienborg, er nemlig fradelt Stykken, og Stykken vet vi var fradelt Hov.

Frydheim østre

Bnr. 21 av gnr. 53 nordre Løken.

1-12-1912 selger Karl Pedersen Tornerud til Mads Borge *en del av nevnte gård (Frydheim) med påstående hus* for kr. 5 000.

Kjøpekontraktens grensebeskrivelse.

Fra Lerbæk langs veien til en pel 12 m. i sydlig retning fra der hvor den oppmålte gatelinje skjærer bygningens sydende og da i en rett vinkellinje til en pel mellom Frydheim vestres og østres delelinjer eller 5 meter fra dr. Randers hagegjerdehjørne, i nordlig retning går delet fra før nevnte hjørne til Lerbæks gjerde og følger dette til Kirkeveien.

Skylddelingsforretningens grensebeskrivelse.

I skylddelingsforretning av 7-12-1911 ble det nedtegnet følgende grensebeskrivelse: *Parsellens grense mot øst begynner ved en i marken nedrammet jernpel, og går i nordlig retning langs med hovedveien som fører til Trøgstad i 12.51 meters lengde til stuebygningens syd-østre hjørne, følger fremdeles veien inntil Kirkeveien, og fortsetter langs denne i nordvestlig retning inn til delegjerdet mellom Lerbæk og parsellen ved sistnevnte vei. Går mot vest langs etter det gamle oppsatte delegjerde mellom Lerbæk og parsellen. Fortsetter så fra det sted hvor nevnte delegjerde slutter, i rett linje i samme retning i 26.32 meters lengde og med grense mot Frydheim vestre, til en i marken nedrammet vinkeljernspel, mot syd grenser parsellen til selgerens tilbakehavende eiendom og går delelinjen her fra sistnevnte vinkeljernspel i rett linje til den i nærværende grensebeskrivelse først nevnte jernpel ved hovedveien som fører til Trøgstad.*

Tillegg i dokumentet:

Selgeren har fremdeles rett til å benytte den adkomstvei som fører fra Kirkeveien over den solgte parsell og som fører til Frydheim vestre.

Vestre Frydheim

Bnr. 23 av gnr. 80 Hov (Holt).

Grensebeskrivelse i oppmålingsforretning av 3 - 5 - 1938.

Mot syd-vest til Solheim (dr. Randers villa) 15.6 m., mot nord-vest til Benslet 31 m., mot nord-øst til kiosk B 6 m. og 4.7 m., og attert mot syd-øst hertil grenser det mot Frydheim 21 m. I alt 439 m2.

Benslet

Gnr. 54 av bnr. 80 Holt (Hov).

Grensebeskrivelse i skyldelingsforretning av 24 - 6 - 1913 over parsell solgt av Holt 80-3 tilhørende Gustav Hångmann til Karl Tornerud.

Mot hovedbølet 31.4 m i rett linje fra enkefru Randers eiendom Solheim i nordlig retning til eiendommen vestre Frydheim i en rett linje av 6.5 m. Enhvidere i syd i rett linje 31.4 m mot førnevnte enkefru Randers eiendom og derfra i 6.6 m i vest til utgangspunktet. Samtlige grenser er betegnet med nedrammede jernpeler.

Benslet

Bnr. 54 av gnr. 80 Hov (Holt).

14-9-1929 selger Askim Kom. Elektricitetsværk parsellen Benslet til Mads Borge for kr. 7 000. *Selgeren forbeholder seg rett til uten utgift for kjøperen en tomt i eiendommens nord-østre hjørne av ca. 25 m² til oppførelse av en transformatoriosk, hvortil også forbeholdes vei over Lerbæk.*

Benslet

Bnr. 54 av gnr. 80 Hov (Holt).

Grensebeskrivelse i oppmålingsforretning av 29 - 4 - 1938.

Den fraskilte part grenser mot øst til Frydheim østre i 6 m lengde fra den prosjekterte kartlagte gate til et hus på hovedbøllet i 47 m, mot vest til hovedbøllet i 6 m og mot nord til ovennevnte prosjekterte gate 4.7 m. Parsellene har fått gnr. 80, bnr. 54.

Benslet

Bnr. 54 av gnr. 80 Hov (Holt).

Grensebeskrivelse i oppmålingsforretning av 3 - 5 - 1938.

Mot sydvest til Solheim (dr. Randers villa) 6.5 m., mot nord-vest til Solheim 31 m., mot nord-øst til prosjektert Gustav Hångmannsgate 6.5 m., og mot syd-øst til Frydheim vest 31 m. I alt 201.5 m².

Midtslet

Bnr. 21 av gnr. 53 nordre Løken.

29-12-1917 kjøper Mads Borge eiendommen Midtslet av Karl P. Tornerud, og 22-1-1918 undertegnes skjøte på eiendommen *-som anført med paastaaende Huse og tilliggende Rettigheder samt med paahvilende Forpligtelser saaledes som jeg har eiet samme tilhøre Mads Borge og Arvinger, og blir jeg hans Hjemmelsmann efter loven*». Dette tyder på at det sto hus på Midtslet før Borge bygget sin gård i 1919.

Eiendommen Midtslet må opprinnelig ha vært hele området fra Frydheim og fram til chausseen (Skolegata). I 1922, tre år etter at Borge har bygget sin egen gård på Midtslet, selger han nemlig tomt av Midtslet til apoteker Sørensen, som på tomten bygger Apotekergården.

Apotekergården

Ifølge kjøpekontrakt av 30-11-1922 selger Mads Borge denne dag en parsell av Midtslet til apoteker Sørensen.

Kjøpekontraktens grensebeskrivelse:

Parsellen grenser i øst til Storgata og går fra en pel i jorden ved et birketre i sydlig retning ca. 20 m, mot syd grenser parsellen til Eidsberggaten og følger denne til eiendommen Solheim, mot vest går grensen langs nevnte eiendoms gjerde til en stolpe i jorden, mot nord grenser parsellen mot hovedbølet.

Sparebankgården

Bnr. 18 av gnr. 53 nordre Løken.

2-12-1911 skrives kjøpekontrakt mellom Mads Borge som kjøper, og H. Guderud som selger, på en parsell av Korsvold, som Guderud eier.

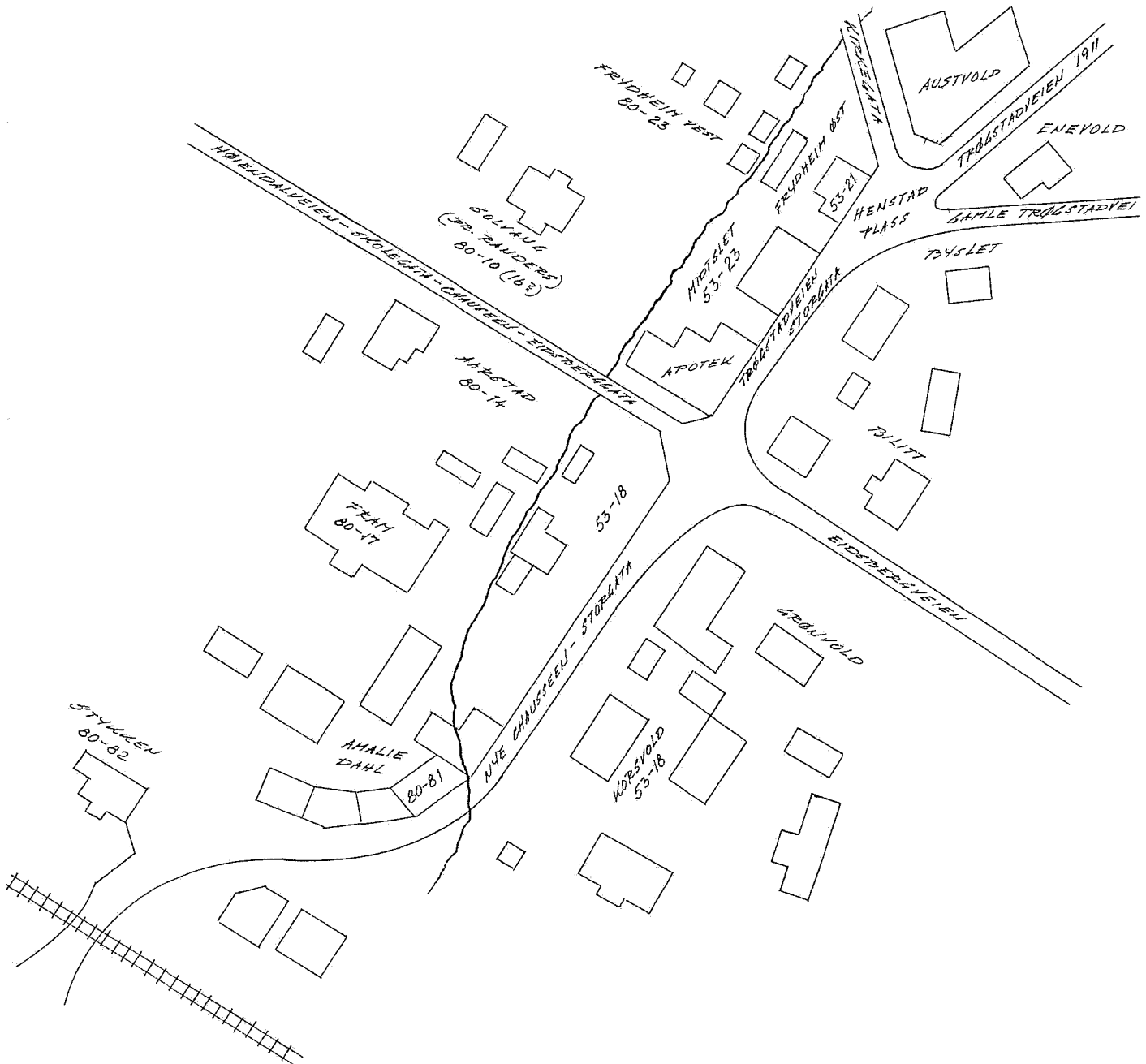
Kjøpekontraktens grensebeskrivelse:

«-beliggende i vest mot Fram og Aarstad, i nord mot den gamle chausse, i øst mot chausseen. Grensen mot syd blir altså til selgerens eiendom».

Det betyr at Halsgården, og trolig også Gunnenggården, også er skilt ut fra Korsvold.

Den gamle chausse er Skolegata, og den nye er Storgata.

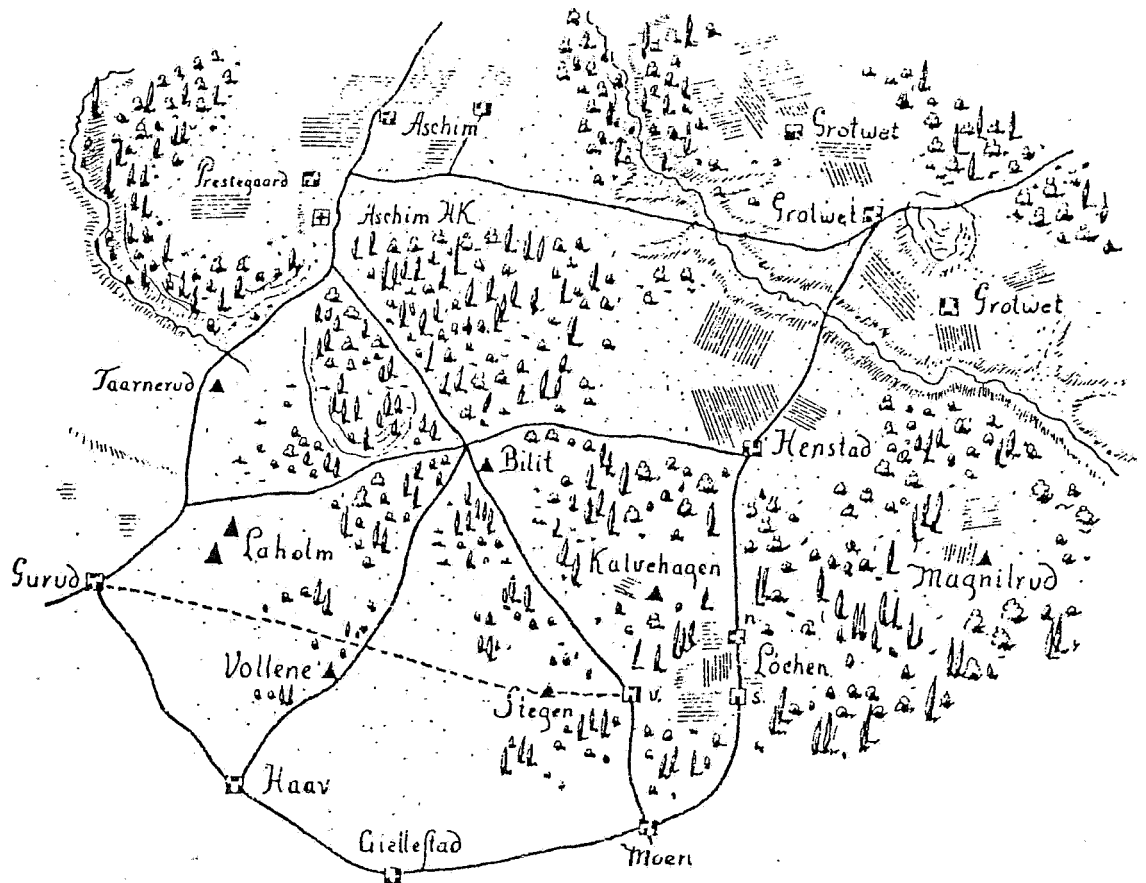
Denne parsellen lå på vestsiden av nåværende Storgata, der Sparebankens tidligere bankbygg ligger i dag. Parsellen er skilt ut fra Korsvold, bnr. 18 av gnr. 53 nordre Løken, men Fram og Aarstad, som den grenser til, er fradeltr gnr. 80, som er Hov, og vi får nok en bekreftelse på at grensen mellom Løken og Hov fulgte bekken bak noen av de senere bygninger i Storgata.

Arne Lystad

Gamle Askim

Klipp fra lokalhistorien

Sentrumsområdet på 1700-tallet

Sentrumsblokka

Frydheim – skilt ut 1888 – bakeri – skomakere – godtebutikk
 Midtslet – utskilt 1917 – bakeriutsalg – Olaf Skjolden – Martin Sørum
 Apotek – Karl Hoff
 Skjørtenvilla – utskilt fra Hov 1883 – kanskje av dr. Randers
 "Skrævet"

Bankkvartalet

Slakteri – Gøte Gunneng 1905 – Arve, Morten, Ragnvald Karlsen
 Ny gård mot gata
 Fiskeforretning – Brevig – trapp mot Gågata
 Hals 1930
 Amalie Dahl (Uranienborg) utskilt fra Hov 1918
 Borgen utskilt fra Hov 1918 (Øvres murhus)
 Øvregården – Gundersen i kjeller – siden Unås
 Gundersen senere v/Auto – eget hus v/vakta (Gundersby)
 Fram 1896 – første film – brant 1935
 "Lastebiltråkka"
 Aarstad 1887 – fotograf Mansrud – hus i hagen – Enok Johansen og Rolf
 Johansen – Karl Solberg – Mansrudsmuget

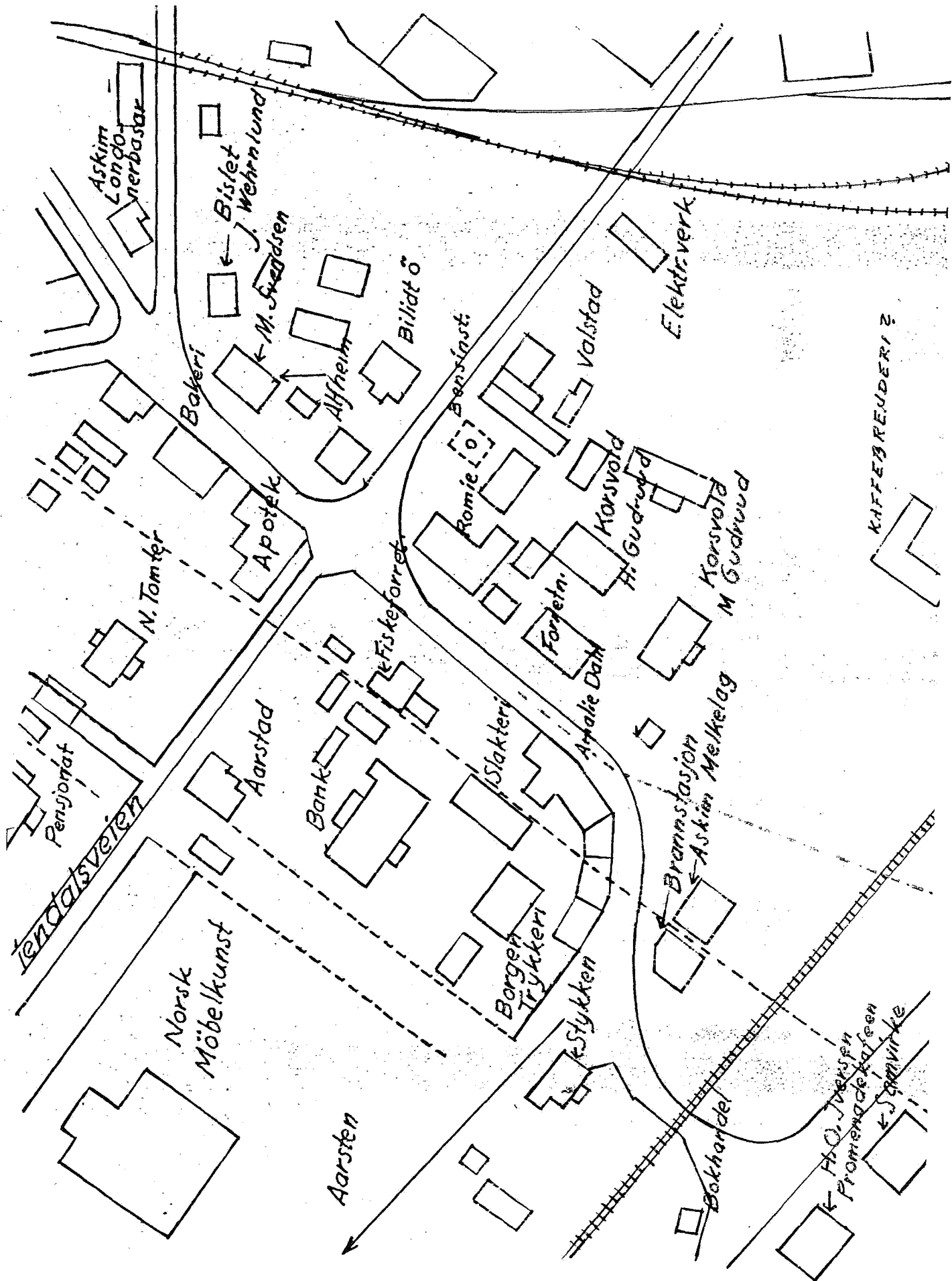
Stykken – Karl og Thorvald Løken 1882 – Thea Nilsen – Jens Aamodt

Neste utbyggingsområde (Romigården/Byggekompani)

Grønvold – garveri – baker Gulliksen, siden Romie bakeri
 Korsvold – 1882 – Karl Olsen handel – Hans Guderud fra 1890
 Korsvold – 1882 – Karl Olsen handel – Hans Guderud fra 1890
 Kaffebrenneri? – Ø. Byggekompani? – Speiderhus – Barnehage
 Melkemottak
 Sprøytehus 1901 – brannstasjon 1926

Øvrige bygg på kartet

Bilidt – husmannsplass u/Henstad – fradelt til Løken – skysstasjon –
 handel fra 1850 – børsemaker H.C.Maseng – 1905 Johannes Maseng
 handel
 "Skrævet"
 Alfheim før 1920 – utskilt fra Bilitt – Maren Svendsen – hjemmebakeri i
 kjeller – Kirkeng i kjeller – Gerda Nygaard kafe
 Skakstadgården 1914 – utskilt fra Bilitt
 Londonerbasar – Enevold/Rui

Hendte i 1930

Januar.

Askim Kinomatografers styre besluttet å kjøpe tomt til ny kinomatograf i Askim.

Spørsmål om fellesbygging av bad og kino på den innkjøpte tomt melder seg.

Askim herredsstyre nedstemmer alle forslag i badesaken.

Februar.

Askimguttene tar omtrent alle premiene ved et skirenn i Halden.

Mars.

Askim herredsstyre vedtar å bygge bad uten svømmehall.

Ny skytebane anlegges på Maseng.

Askims nye idrettsplass er ferdig.

Kloakkutløpene i Askim antas å ville koste en halv million å rense.

August.

Lars Torp, Askim, uttas til nordisk mesterskap i sykling.

September.

Askim Arbeidskontor åpnes.

Oktober.

En større gaukeaffære oppklares i Askim.

Syver Stegen 90 år, aldri søkt lege

I sine yngre dager tjente Syver først på flere gårder i Askim, på Tømmerås, på Eidareng og på Revhaug. Den vanlige lønn for en gårdsgutt på den tiden var 4 daler for en bra kar, eller 16 kroner. Hertil kom så en vadmelsdress og noe klær forøvrig. Da Syver stedde seg til Tømmerås hadde han det første 3 daler året, 2 strieskjorter (av hjemmeavlet lin), en lerretsskjorte og støvler og «fotstøttinger», som det kaltes. Det var overdelen på utslitte langstøvel som ble brukt på ny. Det andre året holdt Syver på å ste seg til lærer Svendsen ved Moen skole, men fikk så et pålegg i lønnen til 5 daler i året, og ble på Tømmerås

På den tiden var det ikke engang en antydning til by der hjertet av Askim er i dag. Det hele innskrenket seg til et par hus, gamle Bilidt som sto omtrent der Torvgården ruver i været, og så sto det ei gammel barkestampe med vindmølle omtrent der Nygaards verksted ligger i dag. Eieren av denne barkestampen het Anders Løken. I Bilidt handlet en mann som het Lars Løken, og senere Theodor Løken. Ellers var det trafikken i Romsåsen som sto på den gang. Det var vanlig at bøndene kjørte sine varer til Oslo med hest, og hadde koks med tilbake til nikkелgruvene. Mange kjørte også nikkел, eller nikkелerts, til Nettet ved Bundefjorden hvor det ble lastet opp, og hadde kull eller koks tilbake.

Livet i Romsåsen satte sitt preg på livet forøvrig i bygda. Anleggsarbeidet førte med seg litt av hvert i den tiden. Den vanlige betegnelsen på livet i nikkелgruvene, var dette:

*Romsgutter og muresluske
slår i bordet og tar seg en dram,
når nikkelen den skal fram.*

Når folk skulle reise til Oslo, hendte det ikke så sjelden at de dro til Mørkfoss og tok dampbåten «Strømmen» til Lillestrøm, og derfra videre med toget. Kjøtt til byen skaffet man den gang frem på den måten at hele drifeflokken dro avsted. Norske slaktere reiste langt innover i Sverige og kjøpte opp, og så kom hele flokken av dyr drivende etter veien så mulda gøy himmelhøyt.

Ved Mørkfoss er det av merket i fjellet de år da vannet i elva har stått særlig høyt. Rekorden innehar 1856 da vannet gikk høyt opp på fjellet, og Syver mener det må være samme året som Kåtorpbrua nedenfor Solbergfoss ble tatt av flommen. Det var en mann som het Kåtorp som hadde bygget ei bru, og han skulle nettopp levere den til myndighetene for en pen sum penger. Så kom flommen, rev med seg alt sammen, og Kåtorp druknet. Han var ute på brua og slo av bordkledningen for at vannet skulle få bedre avløp. Det er mulig at også en til gikk med den gangen.

Syver Stegen har aldri vært syk. Legen har ikke tjent mye på meg, sier han. Han har ennå første gang til gode å ty til lege. Mangelen på tobakk har heller ikke gjort noe synderlig inntrykk på ham etter han i fjor slutte å bruke den slags.

Blant Syvers brødre finner man flere kraftige karer, En av hans brødre var Anton Gundersen Revaug, som var styggelig sterk, sier Syver. Ved en tilstelning for ungdom på Radderud i Øvre Askim, var en tømmermann tilstede som het Einar Solli, og som var kjent for sine overhendige krefter. Ute på gårdsplassen hadde man en stein med et hull i. Den ble

brukt til å binde hester i. Solli skulle prøve seg på den, og løftet steinen så vidt fra bakken. Så kom Anton, og han tok steinen, veltet den over på siden med den ene hånden, og tok den så opp på skulderen.

Helleristninger i Askim

Skålgropene på s. Nygård er de eneste helleristninger som er registrert i Askim. Det fortelles imidlertid at det har vært flere.

Skålgropene på søndre Nygård kom til syne for mange år siden ved rensking av et lite fjellparti i tunet. Det er to konsentrasjoner av gropene 86 cm fra hverandre i retning øst-vest. Gropene er fra 3 til 5-6 cm i diameter, og med største dybde 1..5 cm.

Hensikten med skålgropene er ikke kjent. Georg Sverdrup beretter at det er funnet mange av dem inne i megalittgravene, og S. Muller, som tolker gropene som symbol på ilden, mener de er anbrakt i gravene for å magisk vei skaffe den døde varme. Tidligere var det også en alminnelig oppfatning at gropene var skåler for offer, en oppfatning som fant støtte i at det ble funnet så mange i megalittgravene, og at ganggravene hadde sakral betydning som offerplass.

Det er også foreslått at det kanskje var en kultplass der man finner skålgropene, mens arkeologen Elizabeth Skjelsvik mener de muligens er fruktbarhetssymboler, hvilket hun begrunner med at de så ofte ligger til dyrket mark. I senere tid er det også foreslått at gropene er avbildning av stjerner og stjernebilder, og hvorfor ikke? Solen ble jo avbildet i helleristninger. Datidens mennesker forsto sikkert ikke hva disse lysflekkene på himmelen var. Stjernene var noe gåtefullt, kanskje skremmende, som for sikkerhets skyld burde dyrkes?

På Åser ble for mange år siden under pløying veltet opp et jordflak i utkanten av et jorde. I fjellet under flaket kom til syne en helleristning som så ut til å forestille et skip. Det ble ikke gjort noe mer med funnet som etter hvert ble overgrodd og glemt. Det er forsøkt å finne igjen helleristningen, uten resultat. Trolig ble den sprengt vekk under planering i området til opplagsplass for tømmer.

På Hauger var det flere helleristninger i et fjellparti ved gårdsbrønnen i tunet. Under gjenfylling av gårdsbrønnen for mange år siden ble endel av fjellpartiet sprengt ut i brønnen. Geyr Karlsen bodde i sin barndom i området, og han husker han så noen helleristninger i de utsprengte blokkene som veltet ned i brønnen.

Vi har også andre bevis for tidlig bosetting i Haugerområdet. Under arkeologenes undersøkelser av terrenget hvor den nye E18 passerer Moensområdet, ble det på jorden nord for tunet funnet rester av en steinalderbosetting.

Jutulbua på Oraug

Eilert Sundt skrev i 1860 årene at det hadde stått en gammel bygning på Oraug i Askim, men at den forlengst var revet. Det samme sa Kiær senere i en fylkesbeskrivelse. Han sier den ble revet på 1700-tallet.

Forklaringer til disse misforståelser var trolig at stabburet en gang ble flyttet. Da dette ble oppklart vakte det stor arkeologisk interesse. Arkeolog Nicolaisen reiste til Askim, undersøkte bygningen, og fant årstallet 1663 på mønsåsen.

«Men, sier han, **bygningen er meget eldre**, og er derfor den eldste stuebygning, ikke bare i Østfold, men også i Akershus fylke. Det er et såkalt loft, en mellomting mellom et stabbur og en stuebygning. Svære materialer er brukt, for det var Jutulen som bygget den. Inngangsdøren midt på svalveggen er en eneste planke. Glomma går like forbi med svær foss, og Jutulen hentet materialene i Heliskogen på andre siden. Han tok 11 stokker på aksla, og den 12 brukte han som kjepp. «Hadde ikke det elendige gåseva vært», sa Jutulen, «skulle jeg tatt hele tylvta med».

Arkeolog Nicolaisen berettet også at det på tunet lå en stein som med tiden var blitt blankslitt fordi Jutulen hadde brukt den til å slipe øksa si på.

Ved årringprøver er det nå fastslått at tømmeret er felt ca. 1542-43.

Hus med ljore på Trostebekk

På Trostebekk var det også en gang et meget gammelt hus. Det fortelles at det hadde ljore i taket. Det ble en gang revet av gårdeieren.

Det var også en stor skjellbanke på gården, noen hundre meter vest for tunet. Gjennom mange år ble det der tatt ut skjellsand både til jordforbedring og hønefor. Skjellbanken ble dannet for bort i mot 9000 år siden, da havet sto 2-3 meter høyere over Frostruddalen.

Mer gammelt

Borgen på Valdisholm i Eidsberg sannsynligvis er første bygg i landet hvor teglstein inngikk som en del av byggematerialet, og teglverket på Tigelstø i Skiptvet, hvor teglet til borgen ble laget, trolig er landets første teglverk.

«I Cappelens Norgeshistorie fra 1992 heter det at dominikanerklosterets klosterkirke i Oslo kanskje var det første bygg i Norge hvor teglstein var en del av byggematerialet. Videre hevder Prof. Dr. L. Dietrichson i sin bok «Norges Kirkebygninger i Middelalderen og Nutiden» at St. Olavs Dominikanerkl. Kirke i Oslo ble bygget ca. 1230.

Disse opplysningene er interessante sett i sammenheng med at borgen på Valdisholm var tilstede i 1225. I historien om Arnbjørn Jonsson, herren til Valdisholm, heter det nemlig at han etter et tokt til Tunsberg i 1225 vendte tilbake til Valdisholm. Vi må anta at Arnbjørn ikke vendte tilbake til en naken øy, men til borgen slik vi tror den var. Borgen må derfor være bygget før 1225, og hvis prof. Dr. L. Dietrichson tidsangivelse er riktig, -før dominikanernes klosterkirke i Oslo ble påbegynt. Det betyr at borgen på Valdisholm trolig var første bygg i Norge hvor det ble brukt teglstein.

I sin bok *Teglindustriens historie* skriver Hans Zakariassen at teglverket på Tigelstø i Skiptvet trolig var det første teglverk i Østfold. Zakariassen var kanskje for beskjeden. Teglet til borgen på Valdisholm ble laget på Tigelstø, og hvis borgen var det første bygg i landet med teglstein som en del av byggematerialet, betyr det at landets første teglverk var på Tigelstø i Skiptvet.

Nyttig å vite

Formannskap: 20. oktober 1837 ble Askims første formannskap valgt.

Første ordfører: Sogneprest J. Heidenreich, valgt 9. november 1837.

Første formannskapsmøte: 24. januar 1838 på vestre Askim.

Poståpneri: 1857 fikk Askim sitt første poståpneri, hos lensmann Berg, øvre Henstad.

Chauseen. 1857 ble den gamle hovedveien over Onstadsund erstattet av ny vei gjennom Askim. Denne veien ble kalt Chauseen (sjåseen) og passerte gjennom tettstedet vi i dag kaller Askimbyen. Den ble også kalt Byveien, Kykkelsrudveien og Osloveien.

Østre linje. 1882 ble jernbanen gjennom Askim åpnet for drift.

Smaalensbanen: Et annet navn på Østre linje.

Telegraf: Jernbanen førte med seg telegrafforbindelse med omverdenen. Telegrafene var i stasjonsbygningen.

Telefon: Telefonen kom 1892, med sentral i stasjonsbygningen. I begynnelsen var det 5 abonnenter.

Bank: En «alminnelig sparekasse», forløperen for den første bank i bygda, ble opprettet i 1885.

Lege: Fram til 1890 hadde Askim lege sammen med Eidsberg, Trøgstad, Rødenes, Rømskog, Rakkestad og Skiptvet med kontor i Eidsberg. Fra 1890 kontor i Askim.

Elverk: Askim har Østfolds eldste Elverk, med første strømleveranse fra Kykkelsrud til Askims første trafokjøsok ved jernbanestasjonen i 1908.

Apotek: Filialapotek under apoteket i Mysen ble opprettet i 1912. Først 1924 fikk Askim selvstendig apotek.

Kino: Første kinoforestilling 27. november 1914 i «Fram».

Biltrafikk: 1920 ble samtlige bygdeveier i Askim åpnet for automobilkjøring.

Sykehus: 1922 ble en sykestue med 8 senger tatt i bruk.

Arrestlokale: I oktober 1900 fikk Askim sitt første arrestlokale, bygget på tomt på jernbanens grunn. (På høyre side av Osloveien, like etter jernbaneovergangen). Arresten ble 1919 flyttet til overfor Bjerke.

Vannbasseng: Parkdammen var første basseng.

Rikmannssverdet fra Kvakkestad

For mange år siden ble det funnet et gammelt sverd på gården Kvakkestad i Askim. Ifølge Oldsaksamlingens beskrivelse av sverdet er det fra yngre jernalder, 600-1000 e.Kr.

«Tveegget sverd av jern fra yngre jernalder. Klingen er 77.7 cm lang og 6 cm bred oventil. Øverst på begge sider av klingen er det et damaseret ornament. Hjaltene har vært omrammet med metallbelegg og dype hull, hvori det har vært innsatt prydelser av uviss art. Hullene er ovale og står radvis. Den øvrige flate er innlagt med innhamrede bronsestriper. På hjaltene fremstående naglehoder. Disse hoder er runde og sølvbelagte. Det synes å ha vært lignende hoder på øvre hjalts underflate. Hjaltenes lengde er 9.5 og 8.5 cm. Avstanden mellom dem er 9.5 cm».

Sverdet ble funnet i kanten av en bekk ved flytting av jord derfra til et jorde på eiendommen. Sverdet lå sammen med noen stumper av eketre.

Det synes som det er en rikmanns sverd som ble funnet på Kvakkestad. Men var det noen «rik» mann i Askim i yngre jernalder? Det virker lite sannsynlig, trolig var det daværende Askim et enkelt bondesamfunn. Men datidens mennesker var kanskje ikke så mye annerledes enn nåtidens? Kanskje det også den gang fantes noen som ofret alt for å imponere omgivelsene, og i behovet for å heve seg over sine medmennesker på en eller annen måte skaffet seg de nødvendige midler for å flotte seg litt? En annen, og kanskje mer naturlig forklaring, er at sverdet er mistet av en gjennomreisende velsituert kar, kanskje en kriger på vei hjem etter en vellykket karriere som leiesoldat i Mellom-Europa. Vi vet det var mange nordmenn som deltok i datidens kriger og røvertokt i sydligere områder. Ideen er interessant sett i forhold til at det ifølge Jørgen H. Martinsen (førstearkivar ved Riksarkivet), passerte en gjennomgående bronse/jernalder ferdselsåre i området hvor sverdet ble funnet, en ferdselsåre vi kanskje fremdeles har rester av i Kråkåsen.

Polfarere

Under kongebesøket i 1922 inntraff en spesiell begivenhet. Kongens adjutant, kaptein Presterud, som var med under befaringen, deltok i Roald Amundsens sydpolsferd i 1910. Under befaringen i Solbergfoss traff kaptein Presterud igjen en av sine kamerater fra polferden, Jørgen Stubberud. Stubberud arbeidet da som forskalingsssnekker i anlegget, og det betyr vel trolig at han var med på polferden som tømmermann/snekker. En slik fagmann var jo en nødvendig person på de gamle skutene.

For noen år siden sørget Erling Egden og jeg for å få frisket opp støtten, og laget en minneplate foran den, på Peder Ristvedts grav. Dette ble bekostet av Askim Kommune. Ristvedt var med på Amundsens ferd med Gjøa til Nordvestpassasjen. Jeg fant at hvis også Stubberud er begravet i Askim, bør også hans støtte friskes opp. Øivind berge fant ham imidlertid ikke om gravlagt i Askim. Han reiste trolig videre på andre anlegg etter Askimjobben.

Ulvetider

1928 beretter Øvre at noen landsbyer i Sibir var blitt omringet av ulv, og at tre ulvejegere var tatt av ulv under jakten på dem. At ulven tidligere var en plage også her i distriktet finner vi vel trolig bekreftet i et uttrykk jeg hørte i blant av gamle folk i min barndom: «.....men heldigvis er det ikke ulv lenger». At uttrykket bygget på dårlige erfaringer med ulv er det

vel ingen tvil om. Wilse bekrefter da også slike erfaringer. Han beretter fra en reise han gjorde at tre hunder som løp etter sleden ble tatt av ulv. Vi vet også om mange andre ulvehistorier fra distriktet, og om ulvens herjinger.

1709 solgte Hans Mattisen på nedre Rud en hest som var bitt av ulv, og fikk bråk med kjøperen da dette ble oppdaget. På Haltorp i Spydeberg ble en hund bitt av ulv, i 1880 ble det sett ulv på Maseng, i 1900 ble det skutt en ulv i Ørje osv.

I Vammaområdet var man trolig mye plaget av ulv. Hos Sigurd Lindstad på Skjørten ble det en gang bygget en stor ulvegrav som i dag er montert på museet. Våren 1961 ble en tømret ulvefelle gravet frem. De nederste åtte omfar var vel bevart og målte i høyde 1.2 meter, og med det som var fjernet tidligere var den trolig tre meter dyp opprinnelig. Gulvflaten var tre ganger tre meter, og i midten sto en stolpe. Det må ha tatt lang tid å bygge denne fellen. Graving, felling og tilhugging av stokkene, over åtti i alt, og så til slutt byggingen, forteller at man i dette område ikke bare har sett ulv, men at den må ha vært en sann plage på den tiden fellen ble bygget, trolig for omlag 200 år siden.

I sin bok «Fangst» beskriver Ståle Botn flere forskjellige typer ulvefeller, og at i «alle utforminger ble det ofte brukt et selvdødt dyr som åte, båret på en stokk midt ute i graven». Tradisjonen beretter også at det i blant ble plassert en liten hund på stokkens topplate, trolig et mer effektivt lokkemiddel enn et dødt åte. «Ulven ble mer uforsiktig når den nærmet seg et levende bytte», sier Botn.

Vannstand i Glomma

Helge Rustad

Helge Rustad fortalte en gang til sin sønn Ole at ved lav vannstand kunne man ned for Rustad gå over elven til Spydeberg på store steiner som lå ut over elvebunnen.

Helge Skjolden

Helge Skjolden har fortalt at ved lav vannstand kunne man ned for Vrangen i Spydeberg kunne gå over elven til Askim på store steiner på elvebunnen. Andreas Oraug opplyser at Helge Skjolden har fortalt dette til ham, og at historien er bekreftet av Helge Skjoldens hustru.

Langnestangen

Ut for Langnestangen ligger det steinlegginger ut over elvebunnen. Før oppdemmingen ble det av Oldsaksamlingene registrert 35 steinlegginger over vann, og et ukjent antall under vann, videre utover elvebunnen. Det betyr at på den tiden steinleggingene ble lagt, må store deler av den i dag under vann skjulte elvebunnen, normalt ha vært tørrlagt, ihvertfall utenom flomtider.

Renna gjennom Sketve

I min barndom gikk det i blant vann bare i Renna. Skipperudmoa lå da tørr, og kuene på østre Skipperud beitet på moa deler av sommeren.

Arnt Svartedahl

Arnt, som har arbeidet på Glomma (fører av slepebåt) i hele sitt yrkeaktive liv, bekrefter at det til visse tider gikk vann bare i renna. Han forteller også at gamle folk hadde fortalt at i blant var det så lite vann at man så bare hodet på dem som rodde i renna.

Arvid Lilleng

Arvid Lilleng har fortalt at man i blant kunne gå over elva ved Grønnsund. Det var vel da trolig på samme tid som man gikk over ved Rustad og Vrangen, og på samme måte: på store steiner på elvebunnen.

Oscar Thon

Oscar Thon fortalte en gang sin sønn Kåre at et gammelt sagn tydet på et det var mulig å gå over elven ved Grønnsund. Sagnet fortalte at da Eidsberg kirke ble bygget hentet en Jutul stein i Sketve, og at han gikk over «Gåseva» ved Grønnsund med steinbørene. Selv om dette er et sagn, og at det virker lite trolig at stein til Eidsbergkirken ble hentet i nabobygda, forteller sagnet at muligheten av å gå over elven ved Grønnsund var tilstede i folks forestillingsverden.

Karl Lauritzen (Liverudtangen)

Karl forteller at man fra Liverudtangen tidligere kunne gå over til Os, men han visste ikke hvordan Renna ble passert.

Peder Alhaug

Av sangeren Peder Alhaug ble jeg fortalt under et besøk på Domkirkeodden, at ut for odden fant en dykker åkerteiger og rester av brygger på en dybde av ca. 7-8 meter. Bryggene er datert til det 12. århundre.

En person i Vammeliområdet

fortalte at ved lav vannstand er det så vidt vannet renner ut av Mjøsa og videre. Det skal ifølge ham være en høy terskel i enden av Mjøsa.

Iver Hvidsten

Iver forteller at det ved Kastet var vadested over til Spydeberg.

1814. Ordre fra Chr. Fredrik.

10. august 1814 hadde Chr. Fredrik sitt hovedkvarter på Wægger. Herfra sendte han denne dag følgende ordre til oberst von Hegermann:

«Ovenfor Mørkfossen skal være en Overgang som ej alene kan pasere med Baade, men som endog til visse Tider skal kunne igjennemvades. Vi maae henlede Her Oberstens Opmærksomhed paa dette Overgangssted, og om de finder det passende kunde samme besættes med en Division af den Valderske Skarpsk. Bataillon, hvilken tillige kunde observere Øjeren Sæe længer opad».

Haltorp

Etter et kåseri jeg holdt om gamle veier i Onsdagsklubben i Spydeberg, hvor vi også pratet litt om overfartsteder i tidligere tider, kom det bort til meg en eldre kar som het Haltorp. (Fornavnet er dessverre borte). Han fortalte han var vokst opp på Haltorp, som ligger på Spydebergsiden av elva, rett opp for Kykkelsrud. Han fortalte at før oppdemmingene kunne man nedenfor Kykkelsrud gå nesten over til Askimsiden. Det hendte i blant at elven var omtrent tørr, fortalte han.

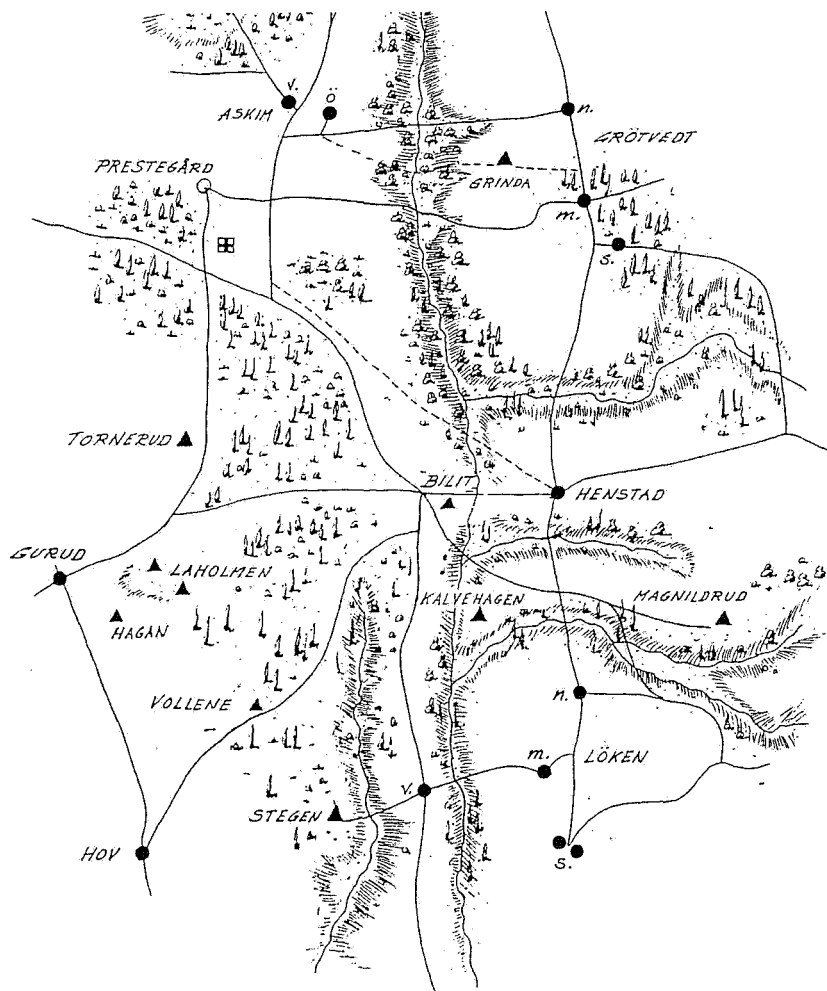
Iver Holene

Han fortalte han hadde hørt at det før utbyggingen i Vamma ved lav vannstand var mulig å gå over elven mellom Askim og Skiptvet. En bekreftelse av det er kanskje at på et militærkart fra 1800-tallet er tegnet inn en vei fra Langnestangen som slutter ved elvekanten litt øst for Vammabrua.

Arne Lystad

Litt fra gamle Askim

Kåseri i Frelsesarmeen 8. november 2004

Denne kartskissen er laget på grunnlag av et noe utydelig kartutsnitt fra 1700-tallet. Plassene Vollenne og Grinda var ryddet tidligere, men er ikke med på kartutsnittet. De er derfor plassert ca. der de lå. Det samme gjelder veiene forbi disse plassene. Plassen Kalvehagen er også noe usikker, men ifølge *Gårdshistorie for Askim* lå den vest for tunet på Løken nordre, på en hule syd for senere Askim Sag og Høvleri. Veien mellom Tornerudområdet og Bilet er markert på forskjellige steder på de kartene jeg har hatt tilgang til. For dette kart er valgt en trasé, som sett i forhold til nyere kart, virker sannsynlig.

Litt om gamle Askim

Askim dukker opp av isen

Isbreen over Nord-Europa var for ca 22 000 år siden trolig et sted mellom 2 og 3 km tykk over det som senere ble Askim. Av denne enorme vekten ble jordskorpen trykket ned i den seige og tyntflytende massen jordskorpen flyter på, men da isen smeltet i slutten av siste istid minket vekten og jordskorpen begynte å stige oppover. Denne stigning er ennå ikke over, landskapet stiger fortsatt.

På grunn av isens nedtrykking av jordskorpen, sto havet for om lag 12000 år siden vel 200 m høyere i vårt område. Det vil si at av det senere Askim lå bare en del av Åsermarka over havflaten. Etter hvert som isen smeltet og landskapet hevet seg, ble mer og mer av Askim synlig, og for om lag 7000 år siden var det bare en fjordarm inn til Kykkelsrud igjen av havet som hadde dekket hele bygda.

Steinalder – bronsealder

De første mennesker som kom til Norge fulgte brekanten etter hvert som den trakk seg tilbake. Norge. De kom sydfra, sannsynligvis fra Nord-Tyskland og Jylland hvor det er funnet rester av boplasser fra perioden mellom 13 000 og 11 000 f.Kr.

De første dyrene fulgte også brekanten etter som den trakk seg innover i landet. Etter ca 10 000 f.Kr. kom skogsdyr som elg, hjort innover i de skogkledd, isfrie områdene. Bjørk, furu, hassel, eik, alm og lind dominerte på denne tiden. Det var først omkring 3000 f.Kr. vi fikk gran her i landet.

Den eldste boplassen i Østfold er på Høgnipen i Rakkestad, den er anslått til å være ca. 9-10 000 år gammel, og ble en stund regnet som den eldste kjente steinalderboplassen i landet. De første spor etter mennesker i Askim er fra 7000 år tilbake. På begge sider av Glomma, fra Vammeli til Kjellås, er det funnet rester av mange boplasser. Hvor disse menneskene var kommet fra, vet vi ikke, men det er funnet lignende kulturer øst for oss, bl.a i Russland.

Disse menneskene levde av jakt og fiske, og de fulgte etter viltet hvert som det forflyttet seg. De bodde i skinntelt eller i hytter satt opp av flettet kvist som var leireklint. Det var et hardt liv, ofte med små overlevelsesmuligheter i vårt barske klima. Klærne var av skinn fra dyrene de jaktet på, våpnene var økser av stein eller flint, eller klubber av stein. Det er også funnet pilspisser og spydspisser av flint, bryner som de slipte redskapen med, fiskekroker av bein og søkker for fiskesnører etter disse menneskene.

I bronsealderen fra ca. 1800 f. Kr., fortsatte man en stund med arbeidsredskaper og fangstredskaper av samme materiale. Bronsesakene var lenge bare de rikes eie. Folk gikk fremdeles kledd i huder og skinn, men etter hvert ble det vanlig å bruke klær av tøy, vevet av sauens ull.

De første jordbrukere

Litt frimodig kan vi kanskje si at de menneskene som bodde på boplassene langs Glomma var Askims første innbyggere. De var kanskje også våre første forfedre i bygda, og det er mulig at det var noen av deres etterkommere som etablerte det første jordbruk i det område som ble det senere Askim. Når det skjedde og hvor den første gård i Askim ble ryddet vet vi ikke, men det er ganske sikkert at en av gårdene med såkalt naturnavn er blant de første rydningsbruk i bygda. Naturnavnene er nemlig de eldste gårdsnavn, som for eks. Rom, Åser, Hol, Eik, Haugen, osv. Deretter følger de såkalte *-vingårder*, gårder med navn som i opprinnelig skrivemåte ender med *-vin*, som for eks. Gudim, Ilen, Skjolden og Dæli. Disse gårdene ble ryddet i løpet av de to første århundrene e.Kr. Så kom *heimgårdene*, blant dem Askim, som ble ryddet i tidene mellom 400 og 600 e.Kr. Senere, i vikingtid mellom 800 og 1000 e.Kr., kom *-tvetgårdene*, og *-stadgårdene*, som for eks. Grøttvet, Kvakkestad, Bjørnstad Heiestad osv.

I eldre bronsealder, 1800-1000 f.Kr., begynte man å dyrke bygg og hvete, og etter hvert kom også havren til. Man brant fram små jordlapper hvor det kunne dyrkes korn, og fangstmannen, jegeren og fiskeren ble også «bonde» med korn, ku, geit og sau. Eidsberg blir spesielt nevnt i denne sammenheng på grunn av helleristningene, men vi lå trolig ikke så mye etter i Askim. På søndre Nygård er det funnet skålgroper, og på Offeret ved Gudim ble det i eldre bronsealder bygget en stor gravrøys, en røys av en størrelse som tyder på at den trolig var et gravminne for en lokal høvding eller storbonde. Det fortelles også at det på Åser en gang ble pløyet fram en helleristning, og på Hauger ble en eller flere helleristninger sprengt vekk i åspartiet i tunet i forbindelse med å fylle gårdsbrønnen.

Fra ca. 500 f.Kr. ble bronsesverdene erstattet med jernsverd, jernalderen var kommet til landet, men først etter at man lærte jernutvinning av kelterne overtok jernet for alvor. Det tilfredsstilte først og fremst gårdens behov, men ble også et lovlig betalingsmiddel.

Ved overgangen til jernalderen, ca. 500 f.Kr., ble det en klimaforandring og fattigere forhold. Sommertemperaturen sank og nedbøren økte. Vannstanden i sjøene økte, og torvmyrene begynte å vokse. Tilveksten av gran økte og ble etter hvert den dominerende tresort. Man måtte begynne å lagre forråd for både folk og fe, og dette førte til den første bygging av hus hvor lauv og gress ble samlet for vinterføring.

En kjøpmann Pytheas av Marseilles beretter slik om dette: «I strøkene om den kolde sone mangler det på de finere frukter og er der få dyr, og folk lever av hirse (havre) og annet, grønnsaker, ville frukter og røtter, men hos dem som har korn og honning gjør de sig en drikk derav. Men fordi de ikke har noget klart solskinn tersker de kornet i store bygninger etter at aksene er bragt sammen dit, thi det blir ubrukbart på de åpne terskeplasser på grunn av manglene solskinn og regnskurene».

Men kveg og folk måtte også beskyttes av bedre hus enn tidligere. Det holdt ikke lenger med leireklinte vidjehus. Vi får den første gårdsbebyggelsen. Vi har ikke hustufter fra denne tiden i vårt område, men det antas at man i våre skogrike trakter utviklet en form for stolpebygg, slik vi kjenner fra de første stavkirkene.

Hedensk kult og kristendom

Gården og ættens trivsel var knyttet til husfaderen. De døde forsøkte man å påvirke med offer, og ættens stamfar fikk stor gravhaug og guddommelig dyrkelse. Horg og stensettinger var rammen om den private kult som ble ledet av «goden», bonden på storgården. På kultstedet ble ofret blod av dyr, -i blant også av mennesker, og det var en sterk slektssamhörighet med de døde.

Hvilke guder man dyrket i steinalderen er usikkert, men i bronsealderen ble dyrket naturguder, for eks. solen. En sannsynlig bekreftelse på soldyrking har vi på Gudim, på gravfeltet som går under navnet *Offeret*. En gang mellom 500 f.Kr. og Kr. fødsel ble det der lagt opp en steinring rundt en offerplass. Slike ringer og offerplasser kjenner vi fra andre steder, men steinringen på Offeret er spesiell. Hvis vi fra sentrum av ringen trekker linjer over to av ringens steiner som ligger utenfor sirkellinjen, kommer vi til soloppgang 22. juni og solnedgang 22. desember. To hellige dager i den gamle hedenske religion. Det synes derfor som at man dyrket solen på denne kultplassen på Gudim.

I vikingtid, 800-1000 f.Kr. dyrket man andre guder, bl.a Odin, Tor, Frøy, Ullr og flere. I hovet i Tosebygda dyrket man sikkert guden Tor, på Frøshaug i Trøgstad guden Frøy, på Ulltvet nær Mostong trolig guden Ullr, osv. Tiden og religionen var hard og brutal. Vanskapte unger ble satt ut, som det het, menneskeofring til gudene fant sted, og man hadde treller som ble behandlet som handelsvare. Det er ikke noe som tilsier at forholdene var annerledes i Askim enn andre steder hvor vi vet slik fant sted.

Med den nye kult, kristendommen, ble forholdene bedre for vanlige mennesker. Til Askim kom kristendommen kanskje så tidlig som for ca. 1000 år siden. Ifølge tidligere fylkeskonservator i Vestfold, Asbjørn Bakken, trolig allerede i slutten av 900-årene e.Kr. Vi fikk sannsynligvis den første kirke i Askim på denne tiden, en liten trekirke der steinkirken senere ble bygget. Samtidig ble det vigslet kristen gravplass i bygda, ganske sikkert ved kirken. Det betyr at vår eldste kirkegård trolig er om lag 1000 år gammel, og at de første kristne askiminger er gravlagt der.

Kristningen førte med seg veldige sosiale omveltninger. Familiefaren mistet retten til å sette ut barn for å regulere slektens vekst, det ble forbudt å ha treller, bønn og tilbedelse av gudene for god avling osv., ble bannlyst. En skikk mange en bonde hadde dyrket var «utesitje», det vil si ta opphold på stamfarens gravhaug om natten, og der tålmodig vente på kontakt med den døde for å få råd om et eller annet, ble absolutt forbudt.

Gravlegging av slektens medlemmer på gårdens familiegravsted fikk man heller ikke lov til lenger, de døde skulle nå begraves i signet jord. Det førte til at alle innbyggerne i bygda fikk sin private, markerte grav på den signede plassen. Tidligere var det bare bonden på gården og andre storfolk som fikk synlig gravsted i form av haug på gårdens private gravplass. Alle andre ble brent og restene lagt i en grunn grop i terrenget, i en såkalt flatmarksgrav, som sjelden ble markert.

Riktignok var kirkegården oppdelt i sosiale soner, med spesielle plasser for høyere embedsmenn, for bonden og hans folk, osv., men nå ble selv gårds karen, tjenestejenta og husmannen gravlagt på samme sted, på den signede plassen sammen sosialt bedre stilt folk. Et forbehold var det imidlertid fremdeles, selv under den kristne kult. Mordere, selvmordere og andre kjeltringer skulle begraves utenfor kirkegårdsmuren eller gjerdet. For dem fantes selv i kristendommen ingen nåde. De var for evig fordømt og fortapt.

Innføringen av kristendommen førte til voldsomme, ofte påtvungne forandringer. Det gikk ikke alltid pent for seg. Misjonstidens konger, biskoper, prester og munkar for fram med hard hånd, med både lemlestelse og landsforvisning hvis man ikke bøyet seg for den nye kult. Hov ble revet, og de gamle kultsteder ble forbudt område, hvis det ikke, som i noen tilfeller, ble bygget en kirke på stedet. Kristningstiden er trolig den vanskeligste tid vårt folk har opplevd.

Steinkirken

Den lille trekirken vi sannsynligvis hadde i Askim ble i 1182 avløst av steinkirken. Jeg har skrevet steinkirkens historie, og jeg er enig med professor Meyer, som i sin tid i Askim forsket fram mye om den gamle kirken, at den var en av de fornemste i Osloegnen. Den var meget spesiell. Veggene var av kvaderstein, det vil si rettvinklede steiner av granitt, *hugget med øks*, sier Meyer. Det er nok ikke brukt øks, men steinene er finhugget, rette og nesten glatte. nesten som de skulle være slipt. Se på portstolpene ved de fire inngangene til den gamle kirkegården. De er satt opp av veggsteiner fra steinkirken. Grunnmuren under trekirken er også veggsteiner fra steinkirken, og de er like rette og fine som steinene i portstolpene.

Steinkirken hadde rikt dekorert barokk inventar, og på brystningene til galleriene var det 14 malerier på treplater av gammeltestamentlige konger og profeter. De ble solgt til en kar i Tomter da kirken ble revet, men 12 av dem er nå tilbake på veggene i kirken. Tavlene, noen treskulpturer og vingene til altertavlen ble siden frambudt til salg på en auksjon i Spydeberg, og Askim kommune sendte 3 mann på auksjonen for å kjøpe disse klenodiene tilbake, men de fant at gjenstandene hadde liten kunstnerisk verdi, og kjøpte ikke. Gjenstandene ble siden solgt til en antikvitetshandler i Oslo, som også ga kommunen anledning til å kjøpe dem tilbake, men det ble heller ikke denne gangen noen handel.

Trøgstad historielag forsto imidlertid verdien i gjenstandene fra den gamle steinkirken, og kjøpte tavlene, en treskulptur og altervingene, og tok vel vare på dem helt til Bent Reidar Eriksen og jeg etter flere forhandlinger med historielaget i Trøgstad for noen år siden fikk en avtale om tilbakeføring av gjenstandene til Askim. Vi hadde litt problemer med riksantikvaren før vi fikk tillatelse til å henge dem opp i kirken, men det gikk i orden da vi etterkom kravet om å montere dem i lufttette montere, og i dag henger tavlene og altervingene i Askim kirke. Treskulpturen kom også tilbake, og den skal plasseres i det lille kirkemuseet som vi om kort tid skal lage i et ledig rom i kapellet.

Kirken hadde sannsynligvis ikke klokketårn på taket. En historie om bonden Svein på en av Rudgårdene indikerer det. Sist på 1300-tallet ble han bøtelagt for å ha revet «klokketårnet» til kirken. Det virker umiddelbart imponerende at en mann alene kunne klare å rive tårnet på kirkens tak, men bragden var kanskje av mindre format i virkeligheten. Det står nemlig i dommen at han «kom i skade for støpulen», og det forteller oss at det ikke var et tårn på taket som ble revet, men et lite byggverk på marken ved siden av kirken, hvor klokken hang, og det

lot seg trolig lett rive over ende, for eksempel ved hjelp av en hest og noe tau. Hest og nødvendig tauverk hadde sikkert bonden Svein, for han var rik nok til å eie, eller bruke, to gårder, både Rud i Askim og Sulerud i Eidsberg. Allikevel sved nok boten godt, han måtte nemlig avstå 1 markbol i gården Sulerud i Eidsberg, og det tilsvarte 16 kyr som var en større gårds besetning i den tid.

Det var trolig også gapestokk ved den gamle steinkirken. Kjøstel Westbye på Flatmark har nemlig en halsring til gapestokk som har fulgt med ham fra Store-Rud. Noen historier forbundet med ringen kjennes ikke, men den skal ha kommet fra Askim kirke, blir det fortalt. Hvis det forholder seg slik, hvilket det ikke er noen grunn til å betvile, er den trolig kjøpt til Store-Rud da det, etter riving av steinkirken, ble holdt auksjon over inventar og deler av selve kirkebygningen.

Å bli lenket til gapestokken var trolig noe av det mest skammelige og fornedrende et menneske kunne oppleve. Utstilt på kirkebakken, sannsynligvis foran inngangen til kirken hvor bygdens folk vandret forbi to ganger ved hver gudstjeneste. Man skulle nemlig lenkes fast fra en til tre timer, halve tiden før og halve tiden etter gudstjenesten. Man måtte være sikker på at synderen ble sett av alle som var innom kirken.

Det var mange grunner til å bli idømt å stilles ut i gapestokken. Bøter som ikke ble betalt, fravær fra gudstjenesten uten gyldig grunn, for en vanlig bonde å stille med mer enn fem faddere ved barnedåp, brudd på ekteskapet, føde barn utenfor ekteskapet osv. Forstyrrelse av gudstjenesten kvalifiserte også til gapestokken, ja, selv banning, og i byene gateuorden. I tillegg kunne det bli festet en lapp på synderens bryst, med beskrivelse av hans synd. Straffen ble kalt «at länkes til pælen», og ble avskaffet ved lov av 17. mai 1848.

Henstad

Et kartet fra 1799 viser at det ennå ikke var det vi kan kalle villabebyggelse i det senere sentrumsområde. Foruten gårdsdannelsene Prestegården - Askim - Grøttvet - Henstad - Løken - Hov og Gurud, var ifølge kartet de øvrige bosteder i området trolig bare plassene Tornerud - Vollene - Stegen - Magnhildrud - Kalvehagen – og Bilitt.

Jeg kan ikke i et kort kåseri fortelle om alle gårdene som etter hvert avga grunn til det senere sentrum, Askimbyen, men vi skal se litt på Henstad som ga grunn til første hus i sentrum. Navnet Henstad forteller at en person med navn *Hedin* ryddet *stadr* her, -med vårt språk bosted, en gang i vikingtid, 800-1000 e. Kr. Opprinnelig var Henstad én gård, men en gang mellom 1000 og 1349 ble den delt i to bruk som ble kalt Store og Lille Henstad, Brukene ble igjen slått sammen, men i 1842 igjen delt i to bruk som ble kalt Øvre og Nedre Henstad.

Øvre Henstad hadde det opprinnelige tun fra vikingtid. Tunet lå ved den skarpe knekken på den gamle Korsgårdveien, på venstre side like etter Gimmingkrysset. Husene er revet for lengst, og i dag er det bygget en stor villa på tomten. Da lensmann Berg overtok bruket i 1853 bygde han nye hus, og der fikk Askim i 1857 sitt første poståpneri. På 1900-tallet begynte fradelingen av bruket, og i 1940 var det bare fem mål igjen av Øvre Henstad.

Nedre Henstad hadde tunet inne på det senere fabrikkområdet til Viking Dekk A/S. 1930 ble en del av bruket solgt til A/S Askim Gummivarefabrikk. Husene på bruket ble revet i 1935. I 1852 kjøpte Johan Olsen Nedre Henstad, men allerede et halvt år senere solgte han to tredjeparter av gården. Den tredjeparten han holdt tilbake solgte han året etter til Askim Kommune. Det ble den senere Klokkergården.

Fra 1912 til 1922 var det sagbruk på Nedre Henstad, og fram til ca. 1910 drev Thorvald Løken skysstasjon der. Den ble da overtatt av Johan Hansen Thorud fra Enebakk. Han kjøpte også to parseller av gården, Enevold og Austvold, hvor han bygget to bolighus. På Enevold bygget han huset hvor fru Nilsen Wiker senere hadde sin Londonerbasar, og i uthuset på eiendommen finner vi senere Ivar Ruis kolonialforretning Enevold. På Austvold ble bygget en bygning som ble kalt Østfoldgården, og som i dag vanligvis kalles Børudgården.

Første halvdel av 1800-årene

I første halvdel av 1800-årene var Askim fremdeles bondebygd med jordbruk som hovednæringsvei. Noen håndverkere var i gang med sin virksomhet, vesentlig med vandring fra gård til gård. Askim var et lite prestegjeld, det var stort sett små gårder i bygda, synkende folketall og fattige forhold. Det var vel ikke noe som tydet på at denne bygda skulle bli et industri- og handelssted med betydning for store deler av Indre Østfold.

Bortsett fra Karl Johans kongevei, Sundveien, som var ferdig utbedret i 1818, var veinettet i Askim på den tiden trolig elendig. Det heter i landets veihistorie at den første ferdsel med hjul foregikk etter gamle stitraseer, som bare var litt utbedret for å kunne ta hjultrafikken.

I 1814 var det registrert bare 7 håndverkere i bygda, og det var trolig «rene» håndverkere. De fleste bønder kunne nok mer eller mindre i flere håndverk, men det var en kunnskap som vel stort sett kom gården til gode. For eksempel var det smie på de fleste gårder, og om ikke alle bønder var like gode smeder, så kunne de fleste smi det nødvendige til gårdens drift. Det var et typisk selvbergingssamfunn i Askim

De første handelsmenn vandret fra bygd til bygd, og fra hus til hus, kremmere som bar varebeholdningen med seg i ei skrepp, men i første halvdel av 1800-årene var det også noen gårdbrukere som ved siden av gårdsdriften drev litt handelsvirksomhet med utsalg på gården. Man hadde ennå ikke lokaler spesielt beregnet på butikkvirksomhet, og varene ble oppbevart i kasser og skuffer i kjøkken eller kammers. Vareutvalget var også enkelt, trolig begrenset til dagligvarer som kaffe, sukker, tobakk, specier, mel, lerret, blåtøy, vevegarn osv. Andre varer folk trengte måtte de kjøpe på handletur til byen, eller når det var marked.

Det lokale handelstilbud var altså beskjedent i begynnelsen, men utover mot midten av århundret ser det ut til at det har blitt behov for å utvide virksomheten. Det heter nemlig at Ole Andersen i 1840-50 årene var bygdens betydeligste handlende, og tilbød sine varer i nåværende kjøkken på Asbjørn Høies Askimgård. Handelen fra bondens kjøkken falt imidlertid bort da det ble faste utsalg med stort varespekter i butikklokaler med disk og hyller.

Sentrum toner fram

Plasseringen av kirken forteller at i folks bevissthet var området rundt kirken allerede for om lag 1000 år siden betraktet som bygdens sentrum. Men det er først i 1852 at det området som senere ble «Askimbyen» for første gang blir offentlig omtalt som «bygdas sentrum». Det hadde da en tid vært krav om at kommunen burde kjøpe en eiendom «midt i sognet», og der bygge kommunebolig med plass for den kommunale virksomhet, som for eksempel Herredstyremøter og fast skole. I 1852 ble saken drøftet i herredsstyret, og det ble besluttet å kjøpe en del av nedre Henstad, som da var til salgs. Bruket var på 70 mål dyrket mark og noe skog. Hovedbygningen ble den senere Klokkergården, som fremdeles huser kommunal virksomhet.

Når den første handelsmann etablerte seg med bosted og forretning i sentrumsområdet, er usikkert. I folketradisjonen heter det at første handelsmann i Askimbyen var Ola Krømmer, og at han holdt til i ei lita hytte i Prestegårdsskauen, omtrent der grusbanen ligger i dag, men sannsynligvis var dette en meget enkel virksomhet som trolig ikke kan betegnes som handel fra fast utsalgssted.

Den første ordinære butikk i det senere sentrum kom trolig litt før 1850. Det heter at det i 1850 var en form for handel ved Bilitt, og det er mulig det var Iver Hansen som var denne handelsmannen, for i 1850 var han godkjent for salg av øl ved Bilitt. I 1857 var det Skysstasjonen Bilitt som hadde ølrettigheten.

Bilitt

Vi skal se litt nærmere på Bilitt fordi det var første hus i sentrum og første ordinære butikk.

Bilitt var en liten plass som var ryddet under Henstad i begynnelsen av 1700-tallet, men som i 1790 ble lagt under nordre Løken. Bilitt lå ved veikrysset herredsstyret henviste til når de anbefalte plassering av stasjonen, -ved Henstad Plass. Det var sannsynligvis første hus i det senere sentrum. I 1860 er stedet nevnt som landhandel, og

i 1865 står Lars Andreassen oppført som ølhandler ved Bilitt. Sannsynligvis var da Bilitt et skyssted, hvilket navnet også tyder på. Bilitt – bi litt – vent litt. 1857 var det i hvert fall skysstasjon der, da er stedet i en samtidig beskrivelse kalt *Skydsstationen Bilitt*. I dag ligger gullsmed Geyr Frøland og fotograf Viggo Jensens forretningsgård der butikken og skysstasjonen Bilitt lå.

I begynnelsen av 1870-årene er Theodor Andreassen Løken oppført som ølhandler på Bilitt, og det heter at han på denne tiden solgte både eiendom og forretning til en nystartet handelsforening. 1875 bygget denne handelsforeningen en bygning til på Bilitt, bak den gamle bygningen. Det vil si i bakgården til Torvgården. Den brant senere.

Etter at eiendommen Bilitt hadde skiftet eier flere ganger ble den i 1882 kjøpt av børsemaker H.C.Olsen Maseng, som i den nyeste bygningen drev børsemakerverksted med mange ansatte. Børsemakeren flyttet senere til Oslo med sin virksomhet, og bygningen ble overtatt av hans bror Johannes Maseng som drev landhandel i Bilitt til han i 1918 solgte til slakter og pøsemaker Haakon Woldstad.

På Bilitt var det første bakeri vi kjenner i Askim. Tor Idland har funnet at Even Gulliksen drev bakeri der i 1870-årene. Etter ham kom Karl Strøm, som hadde bakeri også i Mads Borges senere bakeri på Frydheim.

Gjennom årene har det vært mange virksomheter i den gamle bygningen. Bl. a. skysstasjon - landhandleri - børsemakerverksted - urmaker - bakeri - barnekonfeksjon - systue - delikatessforretning. Chr. Steen innom der med sin kolonialhandel, og noen av dere husker sikkert Konstane Hoel med sin delikatessforretning, og sist Thordis Huse med vaskeri, strykeri og renseri.

Butikken Bilitt

I et intervju om landhandelen ved Bilitt forteller Ragnhild Skjørten til Johan Martin Lund at da hennes far, Johannes Maseng, overtok Bilitt etter sin bror børsemaker H.C. Olsen Maseng i 1898, lå det foruten hovedhuset også et gammelt og forfallent hus på eiendommen. Trolig et uthus fra plasstiden. Huset ble kalt «Skrævet», sier hun, et navn som sannsynligvis har sin forklaring i at det trolig lå omtrent der vi senere fikk Apotekkruset. Det heter nemlig at området der ble kalt «Skrævet. Dette navnet skal visstnok ha sin opprinnelse i at man var henvist til å «skræve» over bekken bak den senere Apotekergården og Sparebanken når man gikk stien oppover mot Hovskogen, der Skolegata senere kom.

Maseng benyttet i begynnelsen dette hus som lager. Det var flaggstang på taket av huset, og Ragnhild Skjørten forteller at etter folkeavstemningen om unionsoppløsningen i 1905 klatret to av handelsbetjentene opp på taket for å bytte flagg. Den ene tok ned unionsflagget, og den andre heiste deretter opp det rene, norske flagg.

Ragnhild Skjørten forteller at hennes far startet sin forretning i den bygningen som lå ut mot Eidsbergveien, der Frøland/Jensen i dag har sine forretninger. Inngangen til butikken var mot bakgården, men etter en tid ble den flyttet over i sydveggen, mot Eidsbergveien. Maseng satte da inn speilgassruter i butikkvindue, det var Askims første ruter av dette slag. På vestveggen, mot den senere Skakstadgården, ble bygget veranda med inngang til leiligheten. Innenfor verandaen var det verandastue, og innenfor denne en hjørnestue. Taket i hjørnestua ble trukket med papir, og i hjørnene av taket malte Martin Thømt roser. Kjøkkeninngangen ble flyttet til baksiden, – ut mot gårdsplassen, hvor inngangen til butikken var tidligere.

Maseng bygget også nytt lager. Den bygningen lå til veien i vest – omtrent der Alfheimbygget ligger i dag. Lageret var bygget i vinkel, og hadde lagerrom og 4 vedskjul. Der ble lagret jern, kull, smikull og mel. På loftet var det lager for sukker, sviker og rosiner. Vareutvalget i butikken var bl.a. hvitost, prim, kaffe, sukker, kandis, erter, vevgarn, kjørel av forskjellige slag og størrelser, tøy som lå i en egen reol, og tobakk i en skuff. I kjelleren var lager for salt, amerikansk kjøtt, sirup og parafin.

I butikken var det selvsagt spyttebakker, – som ble flittig brukt, trolig til fortvilelse for den som skulle tømme dem og gjøre dem rene til neste dag. Rundt spyttebakken ble for sikkerhets skyld strødd sagflis, – det hendte det ble bom.

Det var ikke bare bygdefolk som var innom butikken. Det hendte det kom folk med kudrifter, i blant helt fra Sverige, og man hadde besøk av bønder som var på dyrskue på jordet

der mølla senere ble bygget. (Posthuset i dag.) Det var vanlig at bøndene byttet melk og smør i varer fra butikken, og når de var ferdig med en slik handel var de i blant innom fru Masengs kjøkken, hvor det ble servert kaffe til prat om de siste hendelser i bygda. Man tok seg god tid den gang.

Betjentene hadde kost og losji, og deres klær ble vasket og strøket. De brukte alltid hvit, stivet snipp når de ekspederte i butikken, og hver dag ble det derfor vasket, stivet og strøket snipp til neste dag bak disken. Disse handelsbetjentene var ofte lærlinger. De begynte i butikk for å kvalifisere seg til å begynne med egen handel en gang i fremtiden. Både Sverre Hoff og Søren Kvakkestad arbeidet av den grunn som betjenter hos Maseng.

Flere av kjøpmennene tok den gang mot melk fra bøndene, og fraktet den videre til stasjonen for forsendelse til Oslo. Maseng hadde leveringsavtale med Meieribolaget i Oslo, og sendte sin melk dit. For oppbevaring av melken fra bøndene kom med den, til den ble sendt videre, hadde han en stor kjølekum som gikk tvers over bygningen i bakgården. Handelsbetjentene hadde spannvasken, men det hendte de også måtte bringe melken til stasjonen, selv om bøndene hadde hver sin plikt dag med slik kjøring.

Bøndene var også forpliktet til å skjære is til butikkens isbinge, kjøre isen fram og stable den i bingen. Isen til Masengs isbinge ble skåret på Børsemakerdammen ved Kirkeveien. Denne dammen lå nedenfor den nåværende grusbanen, omtrent der Rådhusbassenget ligger i dag, og hadde sitt navn etter børsemaker Maseng, som eide eiendommen Herstad, hvor dammen lå. Butikkens isbingen, som var meget stor, lå i det nord-østre hjørnet av eiendommen Bilitt, ut mot nedre Henstads jorde, det nåværende torg, omtrent der Løkkevik senere bygget sin lille butikk.

Skaugen

En annen tidlig bebyggelse i sentrumsområdet var plassen Skaugen. Skaugen lå på nordsiden av den senere Skolegata og var husmannsplass under Hov fra begynnelsen av 1800-tallet til ca. 1875 da plassen ble fradelt. 1938 fikk Anne Fusk Skaugen i gave av sin far Hans Fusk. Bolighuset er restaurert og fortsatt i behold, litt vest for Rådhuset. Hov gikk den gang helt til Kirkegata, det var en stor gård.

Klokkergården

Den vestre tredjeparten av nedre Henstad ble holdt igjen da gården ble solgt 1852. Parten grenset til Hov, Prestegården og Grøtvedt. Et år senere, i 1853, kjøpte Askim Kommune eiendommen for å bruke hovedbygningen til kommunal virksomhet, blant annet til herredstyremøter og skole. Klokkeren skulle også bo der, og stedet fikk derfor navnet Klokkergården.

Etter århundreskiftet begynte fradelingen av tomter, og i 1978 var Klokkergården delt i 57 parter. Etter at skolevirksomheten opphørte har det vært en rekke offentlige kontorer i den tidligere hovedbygningen på bruket, som er eneste gjenværende av brukets hus.

I Klokkergårdens uthus ble i noen år oppbevart noen treskulpturer og andre gjenstander fra den gamle steinkirken. Sannsynligvis endte klenodiene som ved, slik alterringen bedrøvelig endte sin historie på Moen skole, hvor den var lagret. Det fortelles også at uthusbygningen i Klokkergården var et meget benyttet sted for pokerspill. Noen av dagens eldre askiminger husker de smugtittet på denne aktiviteten i sin barndom.

Hus i Hovskogen

(Skolegata)

Hovskogen var den gang området mellom jernbanen og Kirkegata. Byggingen av den nye hovedveien gjennom bygda, chausseen som var ferdig 1857, førte til bygging av tre-fire bolighus i Hovskogen (Langs Skolegata). Da Aabol skrev sin Askimhistorie i 1938 nevner han Hans Dammens hus, Hilmar Kastets hus og Hångmanngården. Den siste lå omtrent der Prix ligger i dag, og er siden flyttet til Bygdemuseet hvor den fungerer som handelsmuseum og møtelokale.

Grønvold

(Lå i bakgården til Romiegården)

Det første bygg vi kjenner på Grønvold huset et garveri med vindmølle. Ifølge en tradisjon ble det bygget i 1865, og var i virksomhet i ti år. Ifølge andre opplysninger var garveriet der allerede i 1860. Haaheim beretter at Gulliksen var i Grønvold med bakeri i 1870. Han var trolig første baker i Grønvold, men allerede 1875 finner vi ham med bakeri i Bilitt, og deretter i Frydheim. Etter Gulliksen finner vi Oluf Berg med bakeri i Grønvold hvor han var til han i 1916 solgte eiendommen og bakeriet til G.W. Romie og flyttet med sin virksomhet til Grindaheim (Gjestgiveriet) ved stasjonen.

I de gamle bygningene på Grønvold drev Romie bakeri og konditori til han i 1920 bygget ny forretningsgård, den såkalte Romiegården. Bakeriet lå fortsatt i det gamle bygget, men forretning og konditori fikk plass i nybygget, ved siden av en manufakturforretning. Det fortelles at Romie hadde egen brødvogn med kusk. 1928 flyttet Johannes Maseng inn i Romies nye bygg med skotøyforretning, «Askim Skotøyutsalg», i et lokale som 1931 ble overtatt av gartner Moen med blomsterforretning.

Videre finner vi Sofie Lunders trikotasjeforretning i gården, og senere Maggi Guderuds bokhandel som ble overtatt av Bjarne Nygaard og videreført til Tore Key Kristiansen. Gjennom årene har det skiftet mellom forskjellige typer forretning i første etasje. De øverste etasjene har tjent mange formål, -leiligheter, pensjonat, legekantor, handelsskole osv.

I 1933 ble det solgt en parsell av eiendommen ut mot Eidsbergveien til Norsk Brændselolje som der bygget en moderne bensinstasjon med et lite verksted. Der var Sigurd Nygaard i mange år med sitt bilverksted. Nygaards velassortert delelager var berømmet i stort distrikt. Sist var det filial av Gimmingsruds bilforretning i Mysen i lokalene som nå skal rives.

Haugerud

Folkekjøkkenet

(Omtrent der polet er i dag)

Haugerud ble fradelt nordre Løken 1860. Tunet lå på holen på vestsiden av rundkjøringa ved mølla (sirkustomta). I 1866 hadde bruket stue på 15x12 alen med bordtak. I 1863 var bruket på 61 mål åker og dyrket eng. 1865 var husdyrholdet på tre sauer, det ble sådd 3 t korn og satt 4 t poteter. I 1875 to kuer, ett ungdyr og to sauer. Utover 1900-tallet ble det fradelt en rekke tomter. Omkring 1940 var det 8 mål igjen, men 3,6 mål var fortsatt dyrket.

Fra 1920-årene drev snekker Magnus Dybedahl drosjevirkosomhet fra Haugerud, og fru Dybedahl hadde samtidig restaurant- og kafevirkosomhet på stedet. Det heter også at vognmann Heggen var på Haugerud. Haugerud var i mange år best kjent under navnet Folkekjøkkenet, der ubemidlede kunne hente mat i spann. Denne virksomhet ble betalt av kommunen, med tilskudd av staten.

Holt

En part i Hovskogen, nord for hovedveien (Skolegata), ble fradelt nordre Hov i 1873 og kalt Holt. Småbruket var på 25 mål og grenset i vest til utmarka på vestre Hov, mot nord til prestegårdsskogen og Kirkegata, i øst til Bilitt/Henstad og i syd til hovedveien, den såkalte chausseen (Skolegata i dag), som var ferdig i 1857 og erstattet den gamle hovedveien over Onstadsund.

Johs. Bergersen var trolig første handelsmann med butikk på Holt. I 1850-årene begynte han handel på Bjerkerud ved Oraug, men i 1862 flyttet han butikkbygningen til Holt, utvidet den og begynte landhandel. Det var den senere Haangmanngården, oppkalt etter Gustav Haangmann som overtok Holt etter svigerfaren Johs. Bergersen. Andreas Bolåsen fra Eidsberg murte muligens pipa i Haangmanngården. En regnskapskladd for butikken viser at «Andreas murer har bekommet varer for utført arbeide». Ola tømmermann hadde også «bekommet varer».

I 1880 finner vi en ny handelsmann på Holt, det var Iver Fredriksen fra Gjellestad. Han ble ikke lenge på Holt, for samme året flytter han sin handelsvirksomhet til Skoven, til ei lita stue som i 1875 var bygget på sydsiden av hovedveien (Bospareklubben i dag).

Fradeling av tomter fra Holt begynte i 1890-årene, men gårdsdriften fortsatte til omkring første verdenskrig. 1918 ble Haangmanngården skilt ut fra en villaeiendom som lå bak Haangmanngården. (På den nåværende Rådhusplassen). Den fradelte part fikk bruksnummer 73 og navnet Hagen. Navnet Hagen kommer kanskje av at den fradelte part var en del av bruket Holts havnehage ut mot chauseen. Villaen som Hagen ble skilt ut fra var trolig hovedbygningen, eller lå på samme sted som bruket Holts hovedbygning hadde ligget. Villaen og småbruket Holt hadde nemlig begge bruksnummer 3. Seneste eier av villaen bak Haangmanngården var Henning Brandbu.

Blant senere brukere av Haangmanngården finner vi Aksel Kapaasen, Ole Olsen Bakkene og Arnt Kristensen som bl. annet drev innstallasjonsforretning (Smaalenenes Elektriske Forretning), Johannes Dahl med bilverksted (og Hermine Juel Krosby ?)

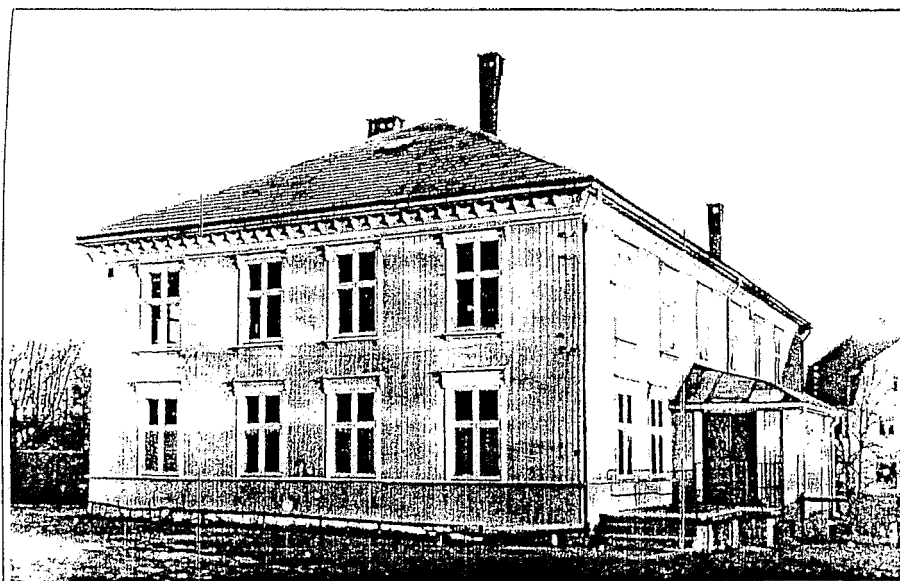
1932 ble Haangmanngården og tilliggende jord solgt til Askim Bondeungdomslag, Askim Landbrukslag og Askim Bondelag. Dette, og resten av Holt som eides av Henning Brandbu, ble 1964 solgt til Askim Samvirkelag. Østfold Samvirkelag overtok tomten i 1976 som tomtegrunn for varehuset Prix som ligger omtrent der Haangmanngården lå.

Skoven

(Bospareklubbens boligblokk)

Bospareklubbens boligblokk er som nevnt bygget på plassen Skoven. Om Skoven har vært plass under Hov er ikke kjent, men tomten er i hvert fall opprinnelig Hovgrunn. Skoven er nevnt første gang i 1875, og var visstnok bare ei stue på tomta. Det heter imidlertid også at det var et hus på Skoven allerede i 1850, og det kan stemme. Aabol forteller nemlig at da chauseen ble anlagt ble det bygget en tre-fire hus i Hoffskogen, og at det ene av dem var skomaker Hilmar Kastets hus på eiendommen Skoven.

I 1875 ble det bygget ny stue på Skoven, og skredder Anders Eriksen bodde der, heter det i Gårdshistorien. Det var vel i denne stua Iver Fredriksen fra Gjellestad begynte sin forretning etter flyttingen fra Holt i 1880. Hvor lenge Iver Fredriksen drev handel på Skoven er ikke kjent, men det var trolig bare noen få år. En festeseddel fra 1886 viser nemlig at da bodde skredder Anders Eriksen på Skoven. Etter Skredder Eriksen var det trolig handel igjen i den lille stua, for i Gårdshistorien heter det at landhandler Kristian Larsen døde på Skoven i 1898, og at han var siste landhandler på stedet. Gunerius Olsen er også nevnt på Skoven.

Fram ble bygget som kommune- og forsamlingslokale i 1898, etter tegninger av A. C. Furuholmen, og brant ned i 1935. I dag ligger Askim Sparebank her.

Litt om levemåten i Askim og bygdene rundt i slutten av 1700-årene og 1800-årene

Jeg har vært rundt i mange lag og foreninger og fortalt om gamle Askim. Når jeg har kommet så langt i kåseriet har jeg fortsatt med å fortelle om sentrumsutviklingen, om husene som etter hvert ble bygget og hvem som bygget dem.

Dette kan dere imidlertid lese om i bygdebøkene som har kommet etter hvert, og som kan lånes på biblioteket. Spesielt interessant er Tor Idlands bok "Fra ville stryk til fossekraft". Jeg har derfor lyst til heller å fortelle dere litt om dagliglivet i det gamle Askim, hvordan folk levde, hva de spiste, hvordan de var kledd osv. Dette er også en del av det gamle Askim, og kanskje en vel så viktig del av bygdas historie som hvem som bygde husene i sentrum, og når.

Askim var en bondebygd hvor de fleste innbyggerne var knyttet til jordbruk. Maten man levde av bar derfor preg av dette. Det meste var selvdyrket på egen jord, enten på bondens gård eller på husmannens plass, og først og fremst var det mat basert på mel og melk. Helt til 1830-årene var poteten nærmest ukjent i distriktet. Før poteten ble alminnelig brukte man neper og kålrabi som ble servert som stappe eller stuing, og brukt sammen med flatbrød.

Den første potetdyrking vi vet om i distriktet foregikk i Rakkestad. Omkring 1818–20 hadde man på en av de større gårdene der en havseng med poteter. Etter at jorda i senga var godt bearbeidet og gjødslet stakk man huller etter ei snor og slapp poteten nedi. Etter hvert ble poteta populær, og på Huseby i Eidsberg ble det i 1929 satt hele 19½ tønne poteter.

Havren var i begynnelsen det vanlige brødkorn. Brødet var alminnelig flatbrød, men man bakte også lefse av havremelet. Rugen avløste etter hvert havren som brødkorn, og da ble mykt brød mer alminnelig. Det myke brødet var to typer. Det eldste var store, runde kaker, omtrent en tomme tykke, og deigen var satt med gjær. Senere kom det alminnelige surbrød som ble satt med surdeig og "grislet" før det ble stekt. (grisle vil si at man tok ut brødet når det var halvstekt og hadde vann over det, hvoretter det ble satt inn i ovnen igjen). Mykbrødet utkonkurrete imidlertid ikke flattbrødet, fortsatt var det i lang tid en viktig del av kostholdet, – og selv i vår tid er flatbrød populært.

Ved siden av havre var bygg en viktig kornsort i husholdningen. Byggmel ble brukt som mel eller gryn til grøt og velling. Det var imidlertid ikke alminnelig til hverdag, byggmelet ble brukt mest til helligdagene eller ved høytidelige anledninger. For eksempel til grøt ved siden ribba julaften. En del bygg bruktes også som malt til maltøl som man brukte i hver husholdning. Især om sommeren var ugjæret maltøl en alminnelig og daglig drikk.

Etter hvert overtok hveten som matmel. Hveten ble her i fylket dyrket først i Moss, og tidlig i 1800-årene var den kommet til Råde, hvorfra den spredte seg østover og nordover i fylket. I Eidsberg ble hveten dyrket i 1836, og nevnes omtrent samtidig i Spydeberg og Rakkestad. Det betyr sannsynligvis at vi hadde hveten i Askim også på denne tiden.

Kjøttmat hørte selvsagt til kostholdet, men ferskt kjøtt var sjeldent. Slaktingen foregikk før jul, og det ble vanligvis slaktet en gris, ei ku eller en okse, og noen sauer. Flesket og kjøttet ble saltet ned til bruk for kommende år, og noe ble speket eller røkt. Man brukte også saltet blodmat, salt eller sur blodpølse var alminnelig utover vinteren. Dessuten ble det brukt en mengde brisling og sild, mange steder var sild vanlig kost ved flere måltider.

Berthe Steinhytta i Sketve fortalte en gang om hennes erfaringer med sild, – eller rettere sagt hennes dårlige erfaringer med silderester. Jeg har lyst til å fortelle litt om Berthe fordi hennes skjebne gir et uhyggelig bilde av hvordan enkelte fattigfolk levde i 1800-årene.

Steinhytta var en liten plass inne i skogen. Som vanlig på slike små plasser var det et bolighus, et uthus og en brønn. Det var ryddet noen små jordlapper til potetdyrking, men om det var vanlig med ku på bruket er ikke kjent. Bolighuset var lite, den ene halvdel av tre, og den andre av stein. I steindelen var det kjøkken med jordgulv og grue, og i tredelen ei lita stue hvor veggene var tapetsert med avispapir.

De eneste personer man vet har bodd i Steinhytta er Berthe, hennes mann Ole Eriksen og deres barn. Hvor Ole er fra vet jeg ikke, men Berthe var fra Bunes under søndre Mørk i Spydeberg, og født 10. april 1832. Ole Eriksen arbeidet på et sagbruk på en gård i Sketve, og et

av oppgjørene for dette arbeidet var ei ku fra sagbruk- og gårdeieren. Kua ble hentet om høsten og plassert i uthuset på Steinhytta. Utpå vinteren døde Ole Eriksen. Da var omtrent halvparten av kua betalt ved Oles arbeid på sagbruket. Allikevel kom bonden og sagbrukeieren og hentet kua tilbake, uten å gjøre opp for den halvparten kua representerte for Oles arbeide.

Etter Oles død i 1868 satt Berthe tilbake alene i fattige kår med ansvar for tre barn. Hun tok da arbeid på gårdene i bygda, blant annet baking og tilberedning av slakt. I den tiden ble det brukt mye sild i kostholdet. Avfallet av silden ble ofte bare sopt ned i skuffen på kjøkkenbordet, og det hendte at når Berthe var ferdig med en jobb på en gård, fikk hun beskjed om at hun kunne «ta med det som ligger i skuffen». En av Berthes døtre har fortalt en gang at disse silderestene var det beste de fikk å suge på.

Men det var glede også i Berthes triste hverdag. Hun var meget gjestfri og hadde mye besøk. Om sommeren var det alltid folksomt ved Steinhytta i helgene, og spesielt St. Hansaften. Folkene fra Toen, Brekka og de andre gårdene i området valfartet da til Steinhytta for sosialt samvær. Det fortelles at folkene fra Toen fulgte en sti gjennom skogen, med Olaf Hoff i spissen spillende på sin fele.

Så fornøyd med sild og silderester var han nok ikke den person som i 1850-årene skrev følgende lille dikt:

Om maarran så er de` sild
av det aller daarligste slage`
me` svinepoteter dertil
aa villing som sildelage.

Om midda`n saa er de` sild
me` poteter aa villing til;
om kvelden de` villing er
me` poteter aa sild til deser.

Om silden var mye brukt i distriktets husholdninger, var derimot interessen for annen fisk liten her omkring. Vi vet imidlertid at noen satte garn, at det på noen gårder også var annen fiskeredskap, som for eks. teiner. I senere tid ble det brukt netting i teinene, men tidligere ble teinene flettet av vier.

Man lystret etter fisk, det vil si at man festet for eks. en tyrifakkell i enden på båten og lyste ned i vannet og avslørte fisken, og når isen hadde lagt seg ”slo man lake”, som det het. Det ble også fisket ørret, harr og gjedde, men ålefiske foregikk vesentlig lenger ned i elva, bl.a. i Sketve. Det er ikke kjent at det var vanlig å røke eller tørke fisken her i distriktet, men det fortelles at fergemannen ved Grønnsund visstnok røkte gjedde, og at det i Rakkestad ble røket og tørket noe fisk.

Melk har alltid vært viktig i husholdningen. Av melk kjernet man smør og ystet ost. Pultost var gjæret ost, ramost var ystet av kjernemelk. Ramosten var små runde oster som man skar i skiver og la på brødet. Av mysen kokte man mysesmør, prim og mysost. Mølsken var brun og lignet primost, men den var innkokt av nysilt melk, og ble brukt i selskaper. Først i begynnelsen av 1900-årene kom margarinen.

Maltølet var i gammel tid daglig drikk, men i begynnelsen av 1900-årene gikk det mer og mer ut av bruk, men enkelte steder ble det langt inn i vår tid brygget øl til jul. I Sverige fortsatte også skikken med å brygge øl til bruk som sommerdrikk inn i vår tid, og jeg husker fra et opphold i 1947 i et lite bygdesentrum som heter Sutterhøyden i Sverige, at det hver morgen kom en bil fra et nærliggende bryggeri med en 5-liters flaske med alkoholfritt øl som ble satt på gårdens melkebukk. Det var gårdens leskedrikk på varme sommerdager. Navnet på dette ølet var Husholdsdrikka, og det er den beste leskedrikk jeg har kjent.

I gamle dager var brennevin et alminnelig ledd i kostholdet. For Spydebergs vedkommende nevnes det uttrykkelig av prost Wilse. I selskap ble brennevin alminnelig anvendt i langt inn i 1900-årene. Senere ble det vanlig med kaffe og kaker. (Kaffen kunne være kokt på en blanding av havrekorn og kaffebønner). Husmødrene laget de fineste sukkerbrød, kringler og kaker av alle slag. For en kvinneforening gikk det ikke an å ha en tilstelning uten 8-10 forskjellige

kakeslag på bordet. Det er ikke for ingen ting at det i en beskrivelse av matvaner i Smaalenenes amt heter det at neppe noe sted i landet står bakekunsten så høy som i Smaalenene.

Det var vanlig med 5 maaltider om dagen. Prost Wilse har en gang beskrevet ”den daglige bespisning i Spydeberg” i slutten av 1700-årene. Antagelig passer den også for Askim.

”Til *Forduur* (mårramat) for håndverksfolk i åna, og så lenge det terskes, gis i otta brød og brennevin, eller kake og øl.

Til *Duur* (frokost): Spekesild eller varmt mysesmør på brød, eller myse eller annen ost til brød.

Til *Middag*: Velling alle slag, og til ettermat salt pølse og ellers hva tiden og huset formår. Hver søndag og torsdag erter og kål, og da til ettermat salt kjøtt og flekk med kålrøtter, og om sommeren ofte surmelksold og spekeflesk.

Til *Eftasvæl* kakeline (smørebrød) med ost på eller kake med mysesmør, eller bare kake og øl, og som aftensmat servertes havremelsgrot med sur melk, eller gryngrot.

Om erter og kål skriver Wilse, at det egentlig var en tynn grynvelling, hvor man måtte lete etter ertene og fiske etter kålen. Kjøttet den koktes på var det også lite av. Han hevdet at man i Spydeberg ikke likte fisk og at det bruktes alt for lite grønnsaker. ”Det er snart ikke andet end Vælling og Vælling igjen hele Aaret omkring”, skriver Wilse.

I Rakkestad var kostvanene og kostholdet noe mer variert enn i Spydeberg. L. Gjulem skriver en gang at i slåtten begynte man kl. 4 om morgenen, – uten å spise først. Først kl. 5 ble slattefolket bespist med velling, som ble inntatt med skeer av horn eller tre. Til vellingen fikk man flatbrød med prim og litt smør.

Til middag var det ofte grot med smør i midten, og tykkmelk. En gang i uka var det gjerne suppe i store fat, som man spiste av sammen. Rull, kjøtt og flekk var da tildelt på flatbrød, slik at hver fikk sin porsjon. Spiseredskapene var tollekniven og fingrene. Selv i gjestebud var det sparsomt med kniver, da ble vanligvis brukt tallerkener av tre eller tinn til å legge kjøttet på, istedenfor på flatbrød. En kombinasjon av kniv gaffel hadde noen i lomma, og brukte dette redskapet istedenfor tollekniven som lå på bordet.

Suppa med kjøtt sto på bordet i store fat av tre eller tegl, hvorfra enhver langet til seg etter behag. Det ble også sendt rundt lefse, og ølkruset eller ølkanna gikk på omgang fra mann til mann.

Barkbrødet har dere alle hørt om, fattigmannskosten fremfor noen andre. Men barkbrødet ble trolig ikke brukt av bare fattigfolk. Under nødsårene, spesielt de tre sammenhengende årene det var så dårlige somrer et man ikke fikk inn avlingene, ble nok barkebrødet brukt også av bedre stilte mennesker. Barken til baking av brød fikk man av furu, vidje, selje og bjerk. På furua flådde man av den ytre barken så den indre lysegule ble igjen. Den avflådde barken ble så hengt opp til tørk, deretter knust i tremortere og siden malt. Man knuste også bein og malte dem, og frossent korn ble hengt opp og tørket, hvoretter man malte alt, halmen med.

Sorenskriver Bassøe i Rakkestad har også en fyldig beskrivelse av matvaner og leveste i de indre bygder. Hans beskrivelse av maten er stort sett den samme som jeg har referert, men han beskriver også bevertningen ved dugnader, som var ganske vanlig i gamle dager. Skulle en gårdbruker bygge eller reparere, møtte naboene mannsterke opp med både redskap og arbeidskraft og tok et tak.

”Under dovninger (dugnader) gives bedre Mad og flere Retter, særdeles til Middag eller Aften, saasom: Suppe, Kjød, Flekk, Grød, Pølse, Fisk, og undertiden Steeg, af et eller andet Slags, Kager og Smør, foruden Øl og Brændevin til Nødtørftighed”.

Til vanlig var imidlertid ikke levemåten i mat og drikke overdådig blant almuen, man spiser vel ofte, men ikke meget”, sier Bassøe.

Om "Klædedrakten" i slutten av 1700-årene sier Bassøe at den er av hjemmelaget vadmél og værken. I tidligere tider var fremmed, grovt Klæde meget brukt, men siden Faare-Avlingen er bleven meget forbedret, saa er det Vadmél, som af Ulden spindes, og ved flere valkemøller, hvor stoffet blir gjort bløtere og tettere ved å bli gnidd, bløtet og krympet, bliver stoffet baade smukkere og bedre end fremmede uldne Tøyer".

Og han fortsetter: "Nogle farve dog selv Ulden, førend den spindes, og andre garnet, til adskillige Slags Couleur (farge), og når man ikke har så megen graa Uld, gjør man en blanding af sort og hvid, hvoraf, naar samme bliver vel kardet, udkommer en smuk bestandig graa Couleur.

Deres Klæder beståe af Frakker, lange og korte Kjoler, Trøjer, Brystduge og Buxer, og Snittet paa de deraf, som bruges til Stats eller helligdags-Klæder, ligner meget det der har været og nu er i Brug i Kjøbstæderne. Til Væste, Undertrøjer og Brystduge, bruges mest ranned og i Drejelsmønster vævet couleuret Værken, som seer godt du. Til Benklæder bruges meget beredede Faare-skind, og i deres Stats-Klæder blanke Knapper. De daglige Klæder som bruges, ere Væste, Trøjer og Buxer.

Man bruger almindelig Uldstrømper, helst hvide, og Læder-Skoe med Spænder, som for det meste her gjøres, og i den senere Tid har nogle fattige Folk, især i Rakkestad Sogn, hvor de af nogen kan gjøres, begyndt at benytte sig af Træ-Skoe til daglig Brug.

Fruentimmerne bruge Skjørter og Trøjer, likesom de der bæres i Kjøbstæderne, mest af hjemmevirket Tøj, både til stats og daglige Klæder, der er kun ganske faa som bruger Kjoler. Derimod ere de fleste til Stats, og at reise med, forsynede med Kaaber, korte Pelse, Kyser, og ved slike Leiligheder bruges og om halsen 1 à 2 Silke Tørklæder. På Hovedet bæres hvide finere eller grovere Pande-Lin, Hylker (hodekappe av lin) og hatte, med og uden Kniplinger, og smaa Huer, og på Fødderne Uld-Strømper og Læder-Skoe med spidse Hæle og Spender. Dog gaae mange med bare Been på Sommeren ved daglig Arbeide.

Til deres daglige Sengeleje bruges en Straa Dyne, en Pude eller Hovedlag, 1 à 2 Strie-Lagen, et ulden Sænge-Klæde eller en Skindfeld til hver Seng. Fjær-Klæder og Lærrets Lagen bruges derimod kun af faa til Stas-Sænge med Omhæng, mest for Fremmede og ved Højtideligheder.

På en vanlig bondegård var det vanligvis følgende bygninger: Våningshus med loft og kjeller. I første etasje en stue med to fag vinduer og skorstein, et kjøkken med vindu og et kammes med vindu. Skorsteinen i stuen dekket også behovet for skorstein i kjøkken og kammers. I andre etasje var det to like rom, hvorav det ene med to fag vinduer ble brukt til senger og oppheng av klær. Det andre ble brukt til oppbevaring av mel, korn og andre matvarer.

Foran huset var det svalgang, innkledd med bord. I svalgangen var det trapp til andre etasje. På noen gårder hadde man jern- eller kakkelovner enten i kammerset eller i rommet i andre etasje. Taket var tekket med takstein av tegl, eller takspen (takflis).

Bryggerhus var det på de fleste gårder. Bryggerhuset hadde skorstein og bakerovn og vanligvis et fag vindu. Stabbur, eller bod, som det også ble sagt, var vanligvis av tre, og to etasjer. I stabburet ble oppbevart korn, tørket kjøtt og flesk, brød og andre matvarer.

Vedskjul hørte med, og selvsagt var det fjøs og låve. I fjøset var det båser for kuene, og ofte en egen avdeling for sauene, og i eget tilbygg til låven var det stall med spelltau for hestene. I rommet før stallen, stallsvala, hang sæletøyet på veggene, og hvis bonden også var håndverker, drev med produksjon av for eks. stoler og bord for salg, hadde han i blant sitt snekkerverksted i stallsvala.

Noen gårder hadde også kjone for tørking av korn osv., og en smie var det på de fleste gårder. Om smeden ikke var kunstsmed som laget flotte låser, beslag og gravkors med kunstferdige kruseduller, kunne de fleste bønder nok i smiekunsten til å reparere gårdens redskap, og kanskje lage noen enkle redskaper.

Sorenskriver Bassøe har også en karakterestikk av innbyggerne i Rødenes, Rakkestad og Skiptvet, og skriver som følger:

"De mangle ikke Høflighed og Tjenestferdighed. De hilse med at bukke sig, tage Hatten af, og tage hinanden i Haand. I det senere Tider begynde nogle, som vil være fornemme, tillige at kysse hinanden.

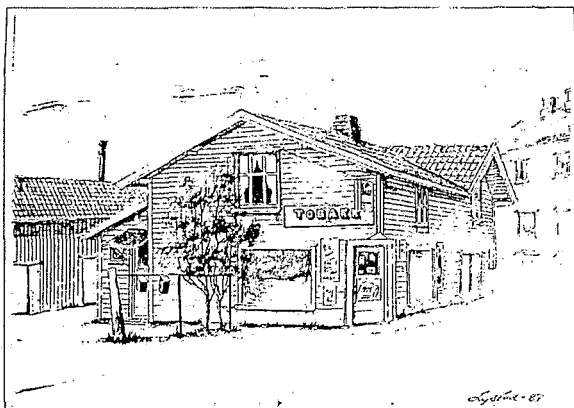
Ved offentlige forsamlinger, hvor det skal tages sæde, (sitte) tilbyder en yngre den ældre, og de mindre Formuende de Rigere, de fornemste Sæder (sitteplasser). I Kirkerne ere de stille og agtpaagivende under Gudstjenesten, og synge alle de forordnede Psalmer, da baade unge og gamle kan læse i Bog.

Men ved Tingene og offentlige Auktioner ere de ikke saa rolige, særdeles udenfor det Rum hvor retten holdes. De tale med hinanden om deres Handlinger og Sager, og nogle drikke saa meget, at de blive berusede og højmælede, og da Forsamlingen ved slike Lejligheder er stor, maa de edrue for at høre hinanden, tale højt, men det er sjelden nogen Tvedragt eller klammeri.

Tyveri er en last som meget foragtes, og om man kan sige, at alle Laster, undtagen Ladhed, i alminnelighed afskyes, saa ere dog nogen tilbøjelig til Drukkenskab, Slagsmaal, Banden, Ukydkshed og smaa bedragerier, særdeles ved Heste-Handel.

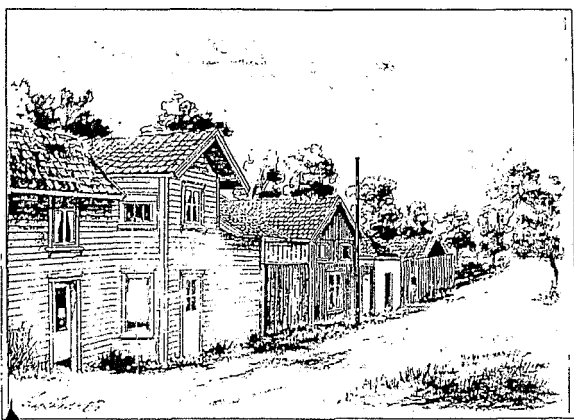
Siden vi i år skal feire oppløsningen av Unionen med Sverige, kan det være interessant å gjengi også litt av Bassøes beskrivelse av Indre Østfoldbefolkningens syn på svenskene i slutten av 1700-årene.

Han skriver om dette følgende: "Uagtet Naboskabet med Sverige, og deres Omgang, handel og vandel med de Svenske Undersaatter, skulde de (Indreøstfoldingene) aldrig lade sig bevæge til, frivillig at underkaste sig fremmed herskab, da der er rodfæstet hos dem en Urokkelig Kjærlighed og Troskab til deres Arve-Regentere, og en Mistro til de Svenske, som forplantes fra Fader til Søn, og den Uvillie, ja Had, som krig imellem Naboer medfører, er her efter saa langvarig Fred, endnu ikke gandske utdødd.

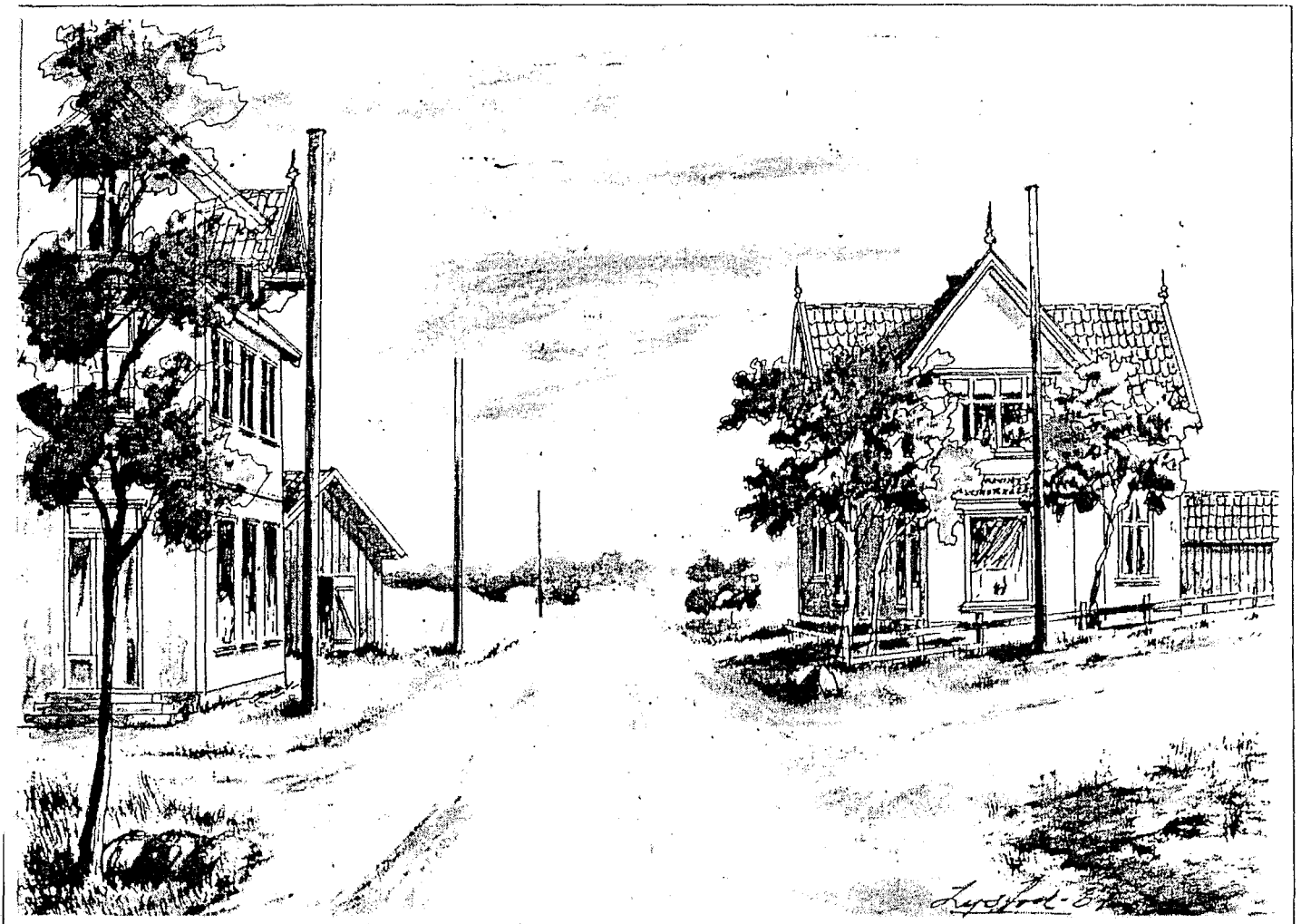
Frydheim

Gulliksen, Strøm og Mads Borge med bakeri, Tvetter med frukt og tobakk og til slutt Martin Sørum med frukt, tobakk og godterier.

Baksiden av Frydheim, Mads Borges uthus og Elverkets trafokiosk. I denne delen av huset var det skomakerverksted i mange år. Den Siste skomakeren her var Viggo Hoel. I dag ligger Sentrumsblokka og Indremisjonshuset til denne gata, og Blomsterstua på andre siden.

Kort beskrivelse av noen flere tidlige sentrumsgårder

Henstad Plass

Børudgården (Austvold) til venstre

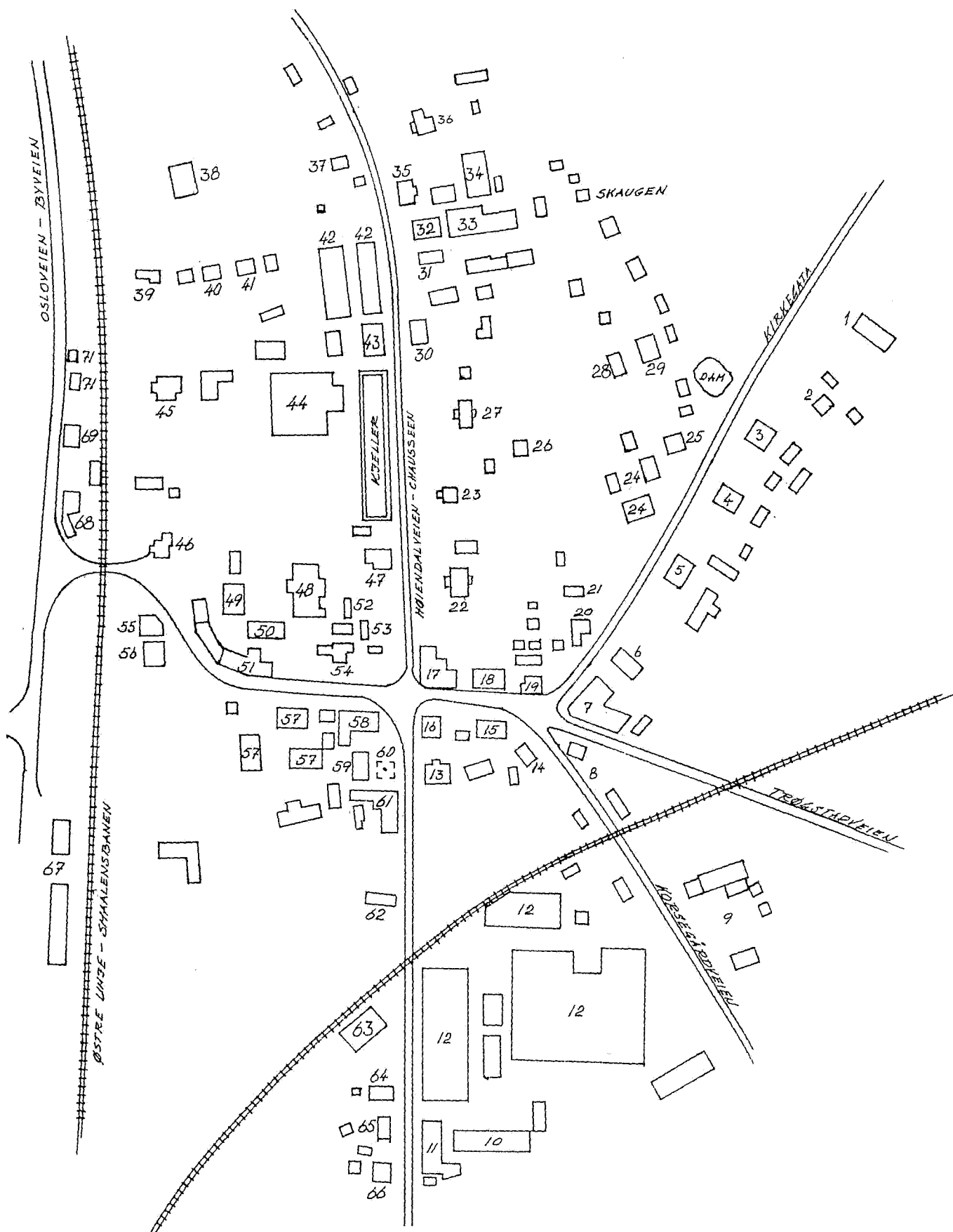
Trøgstadveien rett fram

Fru Vikers Londonerbasar – senere Hjalmar Lunds musikkhandel

I dag ligger Ruibygget på tomten

Sentrum nord for Osloveien

Kopi av kart fra før 1935

Nummererte eiendommer på kartet

1. Klokkergården	37. Skoven (Bosparkklubben)
2. Solvang (Anton Jensseg)	38. Heimen (villa/ungdomslokale)
3. Fredriksborg (Fredrik Skjolden)	39. Lunnestad
4. Oskarsborg (Oskar Skjolden)	40. Brænna
5. Finstad (Skjoldengård)	41. Kolberg
6. Bethesda (Frelsesarmeen)	42. Møbelkunsten (trevarefabrikk)
7. Østfoldgården	43. Villa/forretninger
8. Enevold	44. Møbelkunsten
9. Nedre Henstad (gårdsbruk)	45. Villa Aarsten
10. Universal Maskinverksted	46. Stykken (Kolonial)
11. Tvetenggården	47. Aarstad (Cafe Rudolf)
12. Viking Gummivarefabrikk	48. Fram forsamlingslokale
13. Bilitt	49. Borgen Trykkeri (Øvre)
14. Byslet	50. Slakteri (?)
15. Alfheim	51. Amalie Dahls gård
16. Skakstadgården	52. ?
17. Apotekergården	53. ?
18. Midtslet (Høyres Hus)	54. Fiskeforretning (?)
19. Frydheim	55. Brannstasjon
20. Lerbekk	56. Første Meieri (Sporten)
21. Hovde	57. Korsvold (Guderud)
22. Dr. Randers/tannl. Skjørten)	58. Romiegården
23. Pensjonat/spisested	59. Grønvold (garveri/bakeri)
24. Skjolden (snekkerverksteder)	60. Bensinstasjon (Sig. Nygaard)
25. Herstad	61. Valstad (Killingmoe)
26. Holt (25 mål fradelte Hov 1873)	62. Første El.verk
27. Hångmanngården	63. Askim Mølle
28. Andre Folkets Hus - Folkets Røst	64. Lindal (villa)
29. Bråtali	65. Kr. Ihlen (villa)
30. Fristad	66. Olaf Huse (villa)
31. Smie (smed Støen)	67. Jernbanestasjon
32. Første Betania	68. Bokhandel/fiskeforretning
33. Askim Mek. Verksted	69. Telefonsentral
34. Snekkerverksted Jens Jensen	70. Muligens Grytebua
35. Gimle (villa/kontor)	71. Første arrestlokale
36. Fagerholt	

Korsvold

(Revet - lå i Guderudparken)

1881 begynte Karl Onstad handel på Korsvold (Guderudgården), men det er først et år senere, i 1882, vi finner at tomten er utskilt. Huset ble visstnok bygget av byggmester Jens Davidsen, som også skal ha bygget dr. Randers villa (Skjørtenvillaen i Randersgate). Davidsen var nordlending og flyttet senere nordover igjen. 1890 overdrar Hans Guderud sin landhandel på Korsgården til Johs. Guderud og flytter sin virksomhet til Korsvold. Det heter at Guderuds forretning var den best assorterte i bygda på den tiden.

Det var også pensjonat i den staselige sveitserstilbygningen, Askims første apotek var der og i senere tid finner vi også skredder Rolf Lindberg med sin virksomhet i bygningen. Den siste i lokalene ut mot dagens gågate var Finn Boger med salg og reparasjoner av radio.

I 1930-årene var det bensinstasjon bygget i mur på eiendommen. Den lå foran villaen, ut mot nåværende Gågate.

Østfold Byggekompani

(Mot Gågata)

Dette er også en Korsvoldbygning, men sannsynligvis ført opp av Guderud etter at han flyttet til Korsvold. Det heter at han også her drev landhandleri, trolig i de lokalene som senere ble tatt i bruk av Østfold byggekompani, som også var en Guderudforretning, startet og drevet av Bjarne Guderud.

I andre etasje var en tid kafé, og i bakgårdens lange, lave murbygning, som lå langs grensen mot Valstad (Killingmo), hadde Karl Jahren fra 1927 til langt etter krigen sitt bilverksted. Mellom Byggekompaniet og Romiegården, ut mot nåværende «Gågata», hadde pølsemaker Johannessen sin pølsebu.

Landhandelen ved jernbaneovergangen

(Snackbar'n i dag)

Forretningsgården ved jernbaneovergangen ble bygget av Karl og Thorvald Løken i 1882. Det er dette huset folk flest forbinder med navnet Stykken. Det virker som det er få som vet at Stykken var et større område mellom jernbanen og Skolegata.

Da Thorvald Løken flyttet sin handelsvirksomhet til Løkken på Hovsveien, overtok Frants Halvorsen butikken og drev den til 1895. Deretter finner vi Albert Aarsten som landhandler på Stykken til Thea Nilsen overtok og starter sin kolonialforretning i 1898. Det heter at også Oline Skausgård var innom Stykken med landhandleri, men det har jeg ikke klart å få sikkert bekreftet. Siste kolonialhandler på Stykken var Jens Aamodt som flyttet ut da bygningen ble revet for å gi plass til Trygdekassebygget i «Aarstendammen». Da den gamle butikkbygningen ble revet satte Ole Øvergaard opp en pølsebu der uthuset til Stykken sto tidligere.

Som flere av de andre kolonialhandlere i bygda tok også Thea Nilsen mot melk fra bøndene. Mye av melken ble håndskummet, og melk og fløte ble sendt med jernbanen til Oslo. Regnskapene for hennes forretning viser at hun i vintermånedene tok mot 2-3000 liter, og i sommermånedene opptil 4-5000 liter. På denne tiden var prisen 5.5 ør pr. liter håndskummet melk, 50 øre for fløte og kr. 1,84 pr. kg. smør.

Askim Trævarefabrikk.

(Lå i området mellom Heimen – Randersgate - jernbanen - Skolegata)

1883 ble grunnlaget lagt for den første storbedriften i sentrumsområdet. Det året plasserte A.C. Furuholmen en transportabel tømmer-sag på Stykken. Etter to års drift solgte han sagbruket til Hans og Henrik Hoff. Sagen sto sannsynligvis på leiet grunn, for 1895 kjøpte A.B. Aarsten eiendommen Stykken, 20 mål, hvor sagen sto, og samme år kjøper han seg inn i sagbruket med en tredel.

Sagbruket ble da registrert som Askim Aktiedampsag og Høvleri, og det ble bestemt at virksomheten skulle utvides til også å omfatte snekkerihøvling for snekkere. Fabrikken ble registrert under navnet A/S Askim Trævarefabrik med Aarsten som disponent. Da utbyggingen i

Kykkelsrud startet opp ble det behov for hus og brakker, og man utvidet virksomheten også til byggevirksomhet.

Det ble bygget brakker, og for statsbanene bygget man om stasjonsbygningene i Askim og Spydeberg. 1904 leverte Trævaren dører og vinduer også til Aarstens private byggevirksomhet for Norsk Hydro på Notodden.

Ved byggingen av Rjukan kirke hadde Aarsten noe trearbeide også ved dette bygget. Blant annet ble stolpene til alterringen dreiet av Karl Hoff, og det sies at han ble berømmet for dette arbeidet.

1908 overtok Aarsten alene hele virksomheten som ble utvidet til også kjøp og salg av trelast. 1912 begynte han produksjon av møbler i antikk stil, og snekkermester A.H. Sørli sto for den antikke møbelproduksjonen.

I 1913 begynte man med fabrikasjon av forskalingsduk (Norsk Bacula). Det siste drev Aarsten sammen med ingeniør Monrad Hansen. Etter at Møbelkunsten gikk konkurs omkring 1930 ble eiendommen overtatt av Aksel Lund og Johan Skakstad. A/S Glassvatt startet sin produksjon i lokaler etter Møbelkunsten, og senere finner vi Askim Radiofabrikk og Safir Plastic i bygningen. Etter hvert ble det mange bedrifter som var innom de gamle lokalene etter Aarstens virksomhet. Vi finner her Finholdt med fornikling, og Morten Karlsen, senere også Ragnvald Karlsen og til sist Geyr Karlsen med blikkenslagerverksted. Ved siden av Karlsen hadde Erling Olsen sitt billakeringsverksted, og i andre enden av bygget var lokalene hvor Hans Bergerud, og siden Kjell Moen, drev sitt Askim Vulkverksted.

I resten av bygget var det installasjonsforretning, først Hångmann, senere NEBB og sist ABB installasjon til bygget ble revet for å gi plass til den nye forretnings- og boligblokka som strekker seg helt ut til Dr. Randersgate.

Møbelkunstens grunnmur ut mot Skolegata ble bygget i 1918. På en del av denne bygde Skakstad og Lund i 1941-42 bygningen som går under navnet Dienststelle. I Skakstad og Lunds bygning mot Skolegata ble Hoff og Lund byggevarerforretning etablert, og det huskes i andre lokaler Kristian Skjørshammer med gullsmedforretning, Askim Samvirkelag med konfeksjonsforretning, Ellen Schau og Mary Pettersen med hatteforretning og Berger Haangmann med elektrisk forretning. Mot bakgården var Rolf Melland med sitt legekantor. Senere var også lege Per Spenning i gården med kontor.

Vest for Dienststelle lå et toetasjes trehus som også var en av Aarstens eiendommer. Der var Annette og Fredrikke Skakstad med hjemmebakeri. Senere finner vi baker Didriksens bakeriutvalg i huset, ut mot Skolegata, leverandøren til mangt et wienerbrød eller en bolle til elever fra skolene i nærheten i friminuttene. Ved siden av bakeributikken var Anna Bech med sin frisørsalong i mange år.

Vest for denne bygningen lå ytterligere en rest etter Aarstens virksomhet, lokalene hvor Juliussen drev Askim Trelastlager. Olav Eek overtok virksomheten etter Juliussen, men bygget etter noen år sitt forretnings- og lagerbygg på den tidligere Vedutvalgtomta ved Trøgstadveien, og flyttet virksomheten dit.

Myrvoll

Når Myrvold ble plass under Hov er ikke kjent, men ifølge Gårdshistorien ble plassen fradelt Hov med 8 mål i 1883. Den grenset i nord til hovedveien (Osloveien), og i øst og sør fulgte grensen Volleneveien. Hvor grensen gikk i vest er usikkert.

1883 overtok snekker Iver Hansen bruket og drev snekkervirksomhet og produksjon av likkister ved siden av gårdsdrift. Gårdsdriften ble drevet til ut i tyve-årene. Fra 1927 finner vi Einar Bjerkes rammeforretning og begravellesbyrå på Myrvold. Bjerke fortsatte også produksjonen av kister. Stua ble revet da E18 ble lagt om, uthusene var revet tidligere. Underveis var bruket oppdelt i mange tomter, og i 1978 overtok Staten eiendommen i forbindelse med utvidelsen av E18.

Skjørtenvillaen

(Skolegata - vis a vis Cafe Rudolf)

Eiendommen heter Solheim og ble skilt ut fra nordre Hov i 1883. Hvem som kjøpte tomten er ikke kjent, men det heter at Jens Davidsen bygde huset før århundreskiftet. Det er heller ikke

kjent at det har vært noen slags handels - håndverk- eller industrivirksomhet i huset, og det betyr at dette trolig er et av de tidlige rene bolighusene i sentrumsområdet. Vi vet at lege Chr. August Randers bodde i dette huset, og det er noen som mener bestemt at det var Randers som lot huset bygge og var der fra starten av sin virksomhet i Askim i 1893. Senere finner vi tannlegene Skjørtten i huset, med både kontorer og leilighet, -i Skjørttenvillaen populært kalt.

Samfundsbygningen:

(Revet)

«Samtalelaget», som ble stiftet på søndre Grøtvedt den 19. januar 1879, oppførte i 1883 sammen med Skytterlaget og ved frivillige bidrag «Samfundsbygningen», bygdens første forsamlingslokale. Samfundsbygningen lå på høyre side av Hovsveien, straks etter Klara Huses eiendom og før Krogs hus (Arne Skjørtens forretningsgård). Etter at Fram brant ble kinoforestillingene flyttet til Samfundsbygningen.

Den flyttbare Amtskole holdt til i Samfundsbygningen fra 1888 til 1890. Det synes som skolen da ble nedlagt i påvente av en fortsettelsesskole. En stund etter siste krig hadde møbelsnekkerfamilien Myrvang møbelutsalg i Samfundsbygningen. Forretningen ble ledet av Erling Myrvang. Siste eier var Østfold Privatbank som rev bygningen og la ut eiendommen til parkeringsplass for bankens kunder.

Løkken

(Tidligere Østfold Privatbank/DnC)

19-3-1885 ble det skilt ut en tomt fra Myrvold, den tidligere plassen under Hov. Tomten var på 862 m² og ble kalt Løkken. Det ser ut til at tomten lå ubenyttet til 1890. Dette året bygde nemlig Thorvald Løken et hus på tomten, og drev landhandel og melkemottak på stedet til han i 1897 kjøpte nedre Henstad. Han solgte da forretningen til Sofie Moseby som fortsatte med kafè, handel og melkemottak til 1911 da datter av Thorvald Løken, Ester, overtok. 1936 kjøpte Østfold Privatbank eiendommen, og «Det gamle Meieriet», som gården ble kalt, ble revet.

Aarstad

(Mansrudgården - Cafe Rudolf)

To år senere, i 1887, bygges nok et hus i sentrumsområdet. Det var Aarstad, i dag kalt Mansrudgården etter fotograf Mansrud som hadde sitt fotoatelier og forretning der fra 1904. Etter Mansrud finner vi fotografene Bakke, Margit Strøm, Gisle Johnsen og sist Randulf Kure med fotoforretning og atelier i bygningen. I hjørnelokalet hadde fra 1940 og mange år framover Fagforeningen sitt lokale kontor, og i samme lokaler var en tid også Vera Sveberg med sin frisørsalong.

Eiendommens uthus lå vest for hovedhuset, i nåværende Dr. Randersgata. Bak dette uthuset lå trolig det omtalte Mansrudsmuget, et navn som Mansrud visstnok ikke likte. Navnet har trolig sin forklaring i at en del av stien mellom Thea Nilsens butikk ved jernbaneovergangen og Høiendalveien (Skolegata) passerte mellom uthuset og et plankegjerdet mot Møbelkunsten. Dr. Randersgate må være opparbeidet etter 1914. Et foto fra 17. mai 1914 viser at uthuset fremdeles er tilstede i traseen hvor gata går i dag.

Mansruds første atelier var i det lille trehuset som lå bak Sparebanken, men siden bygde han ut andre etasjen av Aarstad til atelier med stort vindu både i veggen og taket ut mot Skolegata. Om Mansrud bygget det lille huset eller om han tok i bruk et hus som allerede sto der, er ikke kjent, men sannsynligvis ble det bygget av Mansrud til fotoatelier.

Andre vi vet har vært i det lille huset med sin virksomhet er frisør Carl Solberg, - tapetserer Henry Johansen - Waldemar Kristiansen med kunstmie - Rolf Karlsen/Enok Karlsen med blikkenslagerverksted - og Arve Karlsen med blikkenslagerverksted.

Gamle Betania

(Revet)

Huset lå foran Askim Mek. Verksted i Skolegata. Eiendommen grenset i vest til Gunerius Jensens tomt. Lokalet Betania ble oppført av en frikirkelig forening tilsluttet «Det norske misjonsforbund». Misjonshuset Betania ble innviet 4-11-1888. 1917 kjøpte Bjørkquist eiendommen med påstående hus for ti tusen kroner og etablerte et snekkerverksted i det gamle forsamlingslokalet. Bjørkquist flyttet siden over til håndverkertomta, og lokalene ble overtatt av maler Gotfred Carlson til malerverksted.

Ca. 1930-32 ble Betania kjøpt av Aksel Haga. Han var også maler og samme virksomhet fortsatte på stedet, men med ny mester og eier. Han drev også fargehandel i Skakstadgården. Haga kom fra Eidsberg i 1914 og leide Teigens uthus på Bråtali til første malerverksted. Med tiden kom sønnen Arne inn i firmaet. Han hadde sin utdanning også ved Kunst- og Håndverksskolen, og skilt- og reklamemaling ble en del av bedriftens virksomhet. Han overtok med tiden virksomheten som i hans tid vesentlig ble konsentrert om billakking.

Frydheim

Det heter i en versjon av Frydheimhistorien at Theodor Løken bygde Frydheim da han i 1870 solgte Bilitt, og det kan være slik. Aabol nevner nemlig Frydheim blant de bygninger som var i sentrum i 1870-årene. Men det virker noe underlig siden tomten er utskilt først 1888. Det heter også at baker Gulliksen flyttet til Frydheim med sitt bakeri før århundreskiftet, og påstanden at det var han som bygde Frydheim kan også virke troverdig. Mads Borge hadde bakeri og utsalg på Frydheim til han i 1919 bygger på eiendommen Midtslet og flytter utsalget dit. Bakeriet beholder han imidlertid i Frydheim.

Etter at Borges bakerivirksomhet i Frydheim opphørte har det vært flere virksomheter i det gamle bakeri: Anna Kulsveens trikotasje, Tveters Frukt og Tobakk og endelig Martin Sørum med Frukt og Tobakk til huset ble revet. Martin flyttet da inn i lokalene i nabogården, i Mads Borges tidligere bakeriutsalg og Olaf Skjoldens noe senere butikklokale.

Lokalet i Frydheim ut mot Kirkegata ble tidlig leid ut som skomakerverksted. Vi finner her skomaker Albert Krogstad, skomaker Karl Lund, skomaker Myrås, skomaker Leif Andersen og fra 1968 Viggo Hoel. Det fortelles at sadelmaker Didriksen også var innom Frydheim en stund.

Først i 1888 ble tomten Frydheim utskilt, og Karl Pedersen Tornerud er den eier som er funnet lengst tilbake i dette område. Hvem Karl Pedersen Tornerud hadde kjøpt eiendommene av har jeg ikke funnet, men gårdsnummeret viser at den ene delen, østre Frydheim, først lå under Henstad nedre, og siden under vestre del av nordre Løken, og den andre delen, vestre Frydheim, lå under Hov (Holt). Når østre Frydheim opprinnelig hadde ligget under Henstad/Løken betyr det at den trolig var en del av Bilitteiendommen.

Frydheim var altså opprinnelig to eiendommer, østre og vestre Frydheim, og fordi østre er fradelt Henstad/Løken og vestre fradelt Hov/Holt får vi en bekreftelse på at den lille dråga bak Borges bakeri, naboeiendommen Midtslet og apotekergården, dannet grensen mellom Hov og Henstad, siden Hov/Løken.

1-12-1912 solgte Karl Pedersen Tornerud østre Frydheim med påstående hus til Mads Borge for kr. 5 000.

Stykken

Det er noe uklart hvor stor eiendommen Stykken egentlig var og når den ble skilt ut fra Hov, men ifølge noen skylddelingsforretninger ser det ut til at den omfattet ikke bare Aarsten/Møbelkunstenområdet, men også en del av området mellom Dr. Randersgate og nåværende Gågate, fram til Skolegata. De tre småhusene på Aarstenområdet, mot Heimen, Thea Nilsens forretningsgård, Øvre Smaalenenes murbygning, Aarstad (Mansrudgården), forsamlingslokalet Fram og Amalie Dahls gård mot Storgata (Norønakafeen) er alle bygget på tomter som er skilt ut fra Stykkenområdet.

Aabol skriver at Aarsten kjøpte eiendommen Stykken på 20 mål i 1895. Det var før de foran nevnte tomter ble utskilt og bebygd, bortsett fra forretningsgården ved jernbaneovergangen som ble bygget i 1882 av Karl og Thorvald Løken for landhandelvirksomhet.

Grindaheim

(Gjestegiveriet/Jernvaren)

(DnB i dag)

Goodtemplarlosjen «Fridheim», stiftet 17-2-1884, og avholdsforeningen D.N.T., stiftet 19-4-1887, sluttet seg i 1889 sammen til et selvstendig lag: «Askim Avholdshjem». I 1891 bygget dette lag sitt eget lokale, Grindaheim. Huset ble solgt 1899 for 8000 kroner. I 1901 bygget man nytt lokale, Avholdslokalet I.O.G.T., på nabotomta til Spinneriet.

Fra 1892-98 drev en aktiehandelsforening landhandel i «Askim Avholdshjem». Etter foreningens opphør ble det flere handelsmenn med forskjellig virksomhet: Johan Thorud landhandel - Olaf Eriksen - Johan Tveten - Olav Lindheim i 1914 og far til Oscar Johnsen, frisør. Den siste muligens senere ved Torget?

Jernvaren A/S var også i Grindaheim. Firmaet ble startet i 1918. Fra 1937 aksjeselskap med K. Juliussen som disponent. 1950 ble Jernvaren overtatt av nytt aksjeselskap med Gunnar Riseng som disponent.

Baker Oluf Berg flyttet bakeriet til kjelleren i Grindaheim da han hadde solgt Grønvold til Romie. Det berettes også at Polykarp Pettersen hadde sitt trykkeri i Grindaheim i begynnelsen av 1920-årene. (I kjelleren?)

I første etasje var det foruten forretningslokale også kafé, og i andre etasje drev Anna Svinningen gjestgiveri i slutten av 1920-årene, etterfulgt av Margot og Torstein Hoff. Grindaheim ble revet i 1980-årene, og i dag ruver DnB's bankbygg der Grindaheim lå nær hundre år.

Fram

(Askim Sparebank/parkeringsplass)

1896 ble skilt ut en tomt av Stykken til Grunnlovsforeningen «Yngre Konservatives Forening» og «Den konservative arbeider- og Haandverkerforening». Formålet med tomtekjøpet var å bygge forsamlingslokalet Fram, og året etter, i 1897 ble det overlatt A.C. Furuholmen å føre opp bygget. Offisielt heter det det at Fram var første kinolokale i Askim. 1906 overtok Askim Sparebank eiendommen og flyttet inn med sin virksomhet. Den kommunale virksomhet var også en tid lagt til Fram. Bygningen brant 1935.

Skjoldenverkstedet i Kirkegata

1897 kjøpte brødrene Oskar og Fredrik Skjolden tomt i Kirkegata for bygging av snekkerverksted hvor de skulle produsere møbler. Tomten, som lå på hjørnet av Kirkegata og den senere dr. Randers gate, ble fradelt eiendommen Holt. Huset de bygde på tomten inneholdt verksted i første etasje og leiligheter for de to eierne i andre etasje. I begynnelsen av 1920-årene ble det bygd en murbygning på samme tomt, og snekkerverkstedet ble flyttet dit. Det gamle verkstedet ble møbelforretning og utstillingslokale.

Brødrene bygde etter hvert også husvære for sine ansatte. De hadde tre-fire læregutter og treskjærer i arbeide, men arbeidere ellers var ofte en blanding av snekkere fra stedet og vandrende snekkersvenner, vandrende geseller, som var vanlig på den tiden. Brødrene var etter tiden moderne i markedsføring av sine produkter. Ved jernbanen sto det nemlig et stort skilt med teksten: Brdr. Skjolden. Alt i Møbler. Barnevogner.

Det første huset er nå revet, men murbygningen er bevart. Murbygningen var Ernst Haakonssons første bygg i Askim etter at han hadde vært med og fullført Askimbyen skole. Huset, som kalles «Høvleriet», eies i dag av Askim Kommune og disponeres av biblioteket og Historielaget til forskjellige kulturformål.

Området på den andre siden av Kirkegata, fra Frelsesarmeen til Solvang, siste villa før Klokkergården, kalles av noen for Skjoldenbyen. Denne siden av Kirkegata tilhørte Nedre Henstad, og ble utskilt derfra i 1901. Øverste huset heter Fredriksborg og tilhørte Fredrik Skjolden, neste hus het Oskarsborg og tilhørte Oskar Skjolden, og siste hus, Finstad ved siden av Frelsesarmeen, ble bygget av Skjoldenbrødrenes far Ole Kristensen Finstad. Ole Kristensen var i over 20 år aktiv i Askim Indremisjon.

Fredrik Skjolden drev ved siden av møbelproduksjonen også skyssvirksomhet, – med egen

bil og sertifikat fra 1915. Broren Oscar var også virksom utenfor verkstedet. I 30 år var han politibetjent i Askim, og i en årrekke brannsjef.

Per Springar

Den vel mest omtalte og berømte person i de indre bygder på denne tiden var trolig Peder Springer, eller Per Springer, som han vanligvis ble kalt. I min barndom fortaltes mange historier om denne stortyven. Gjentatte ganger er det i 1904-årgangen av Øvre gjengitt historier om Pers besøk i nabobygdene, og det fortelles av gamle folk at han visstnok også var innom Askim. At man også her ventet besøk av stortyven, og tok sine forholdsregler, fortalte en gang Ragnhild Skjørten.

Østfold Privatbank holdt den gang til på Vammeveien. Hellum var banksjef, Sigurd Valseng bokholder og Ragnhild Skjørten kasserer. Det var enkle forhold i banken. Selv om det rådet en viss frykt for at «Springer'n» kunne komme innom banken på sine raid, hadde hun allikevel pengene bare i en skuff i arbeidspulten. Askimbyens politikonstabel Oscar Skjolden syntes tydeligvis ikke noe om denne lettvinde omgang med bankkundernes penger når Per Springer var i området, så han ga Ragnhild en revolver til å forsvare seg med om hun skulle få uønsket besøk. Dette syntes ikke Ragnhild noe om, fortalte hun, og la revolveren i et rom bak pengeskuffen.

Men om Per Springar ikke var innom Askim, hadde man i bygda andre kriminelle personer som laget bråk. I sak nr. 4 i Askim Herredsstyre den 10. juni 1903 ble behandlet en søknad fra politibetjent Løken om en erstatning på kr. 50,- fordi han ved en arrestasjon ble så forslått, at han i lengre tid var arbeidsudyktig. Det betyr ganske enkelt at han hadde fått skikkelig juling av en eller flere han hadde forsøkt å arrestere. Løken fikk sin femti kroner av Herredsstyret.

Byslet

(I dag bakeriutsalg - mot Henstad Plass)

Byslets eldste historie er ikke kjent. Tomten ligger på husmannsplassen Bilitts område og må en gang ha vært en del av plassen. Senere er tomten nevnt som skredder Wehrnlunds tomt med skredder Wehrnlunds hus. Det heter at Wehrnlund kom fra Sverige og begynte sin virksomhet i Askim i begynnelsen av 1920-årene, og det fortelles at han samarbeidet en kort stund med skredder Tanum.

Huset hadde tidligere to forretningslokaler ut mot Henstad Plass. Nærmest torget var Wehrnlunds skredderforretning, og mot Alfheim hadde skomaker Myrås skoutsalg og skomakerverksted. Skredderverkstedet lå bak forretningen, mot bakgården. Skomaker Martin Holien hadde også verksted i Byslet. Det var fram til 1930, og det er vel mulig han overtok verkstedet etter Myrås.

Da Byslet ble solgt til slakterbrødrene Ruud fra Trøgstad ble de to forretningslokalene slått sammen til ett lokale hvor kjøperne etablerte Brødrene Ruuds kjøttforretning. Gården tilhører nå Reidar Ruud, og i den tidligere kjøttforretningen er det dag bakeriutsalg.

I hjørnet Byslettomta. ut mot Torget, og hvor vi senere finner Johs. Bar, var det tidligere en vannpost over en uthulet granittblokk. Dette var vanningsplass for hester og vaskeplass for torghandlerne.

Spinneriet

Det er ikke kjent når spinneribygningen ble bygget, og når Spinneriet ble etablert. Bygningen lå vest for tomta hvor Smaalenenes Sementstøperi var i virksomhet. Det vil si der vi senere fikk «Glimmeren» og til slutt kommunens lager.

Noen mener at O.W.Gundersen startet spinneriet. Han var grosserer. Det blir også hevdet at bygdas første kinoforestillinger var i Spinneriet, før framvisninger i Fram. Dette blir imidlertid betvilt av andre. Ca 1925 brant spinneriet, og det fortelles at Thorbjørn Johansen, som bodde i annen etasje, fikk med seg bare fela da han måtte rømme huset. Etter at spinneriet brant ble tomten benyttet til sirkusforestillinger.

Det skal ha vært flere håndverkere i Spinneriet. Nevnt er rørlegger Thorleif Olsen med verksted, blikkenslager Gundersen med verksted, snekker Bjørkquist m/familie og verksted,

Sjøvall med snekkerverksted, og snekker Sigvart Moen med verksted. Moen startet eget verksted i 1915 i Askimbyen, og det er mulig det var i de gamle spinnerilokalene. Ellers blir fortalt at Oline og Olaves Kristiansen, Josefine Stensby og fru Zettergren i sin tid bodde i Spinneriet.

Hovde

(Huset bak Blomsterstua)

Huset ble bygget av Aksel Haga. Når er usikkert. Haga brukte det delvis i forbindelse med sin malervirksomhet, men solgte siden eiendommen til drosjeeier Arthur Rustad. I hjørnet mot Randersgate og Kirkeveien ble i 1924 leiet ut litt av tomten til stenhuggervirksomhet. Leietageren var en svensk stenhugger som het Carlson. 1939 overtok stenhuggermester Kåre Pedersen virksomheten.

I dag er det kafé i huset, og den gamle stenhuggertomta er delvis beplantet.

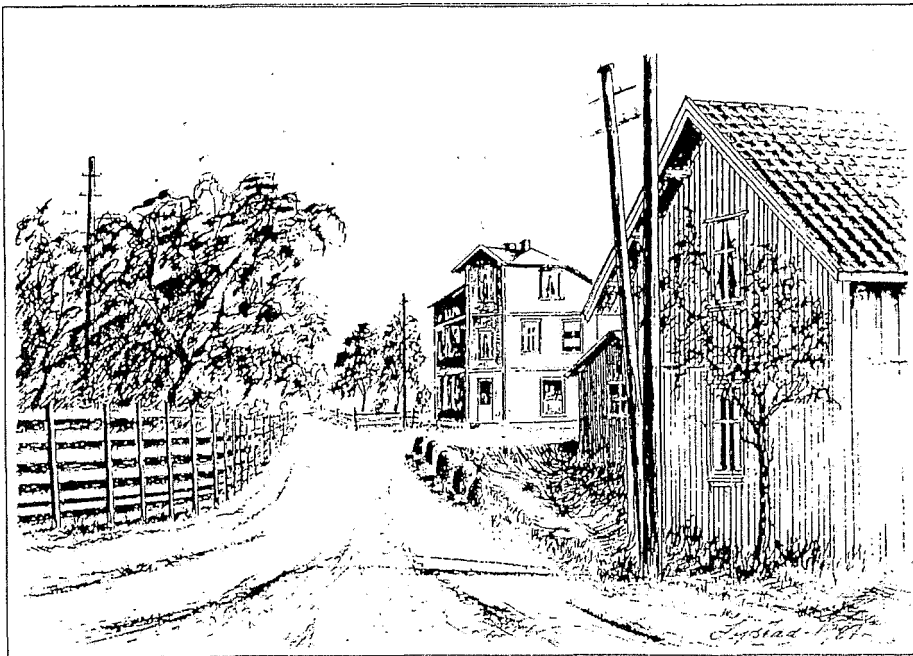
Lerbekk

Foran nuværende Blomsterstua, hvor det i dag er en liten plen, lå i sin tid Lerbekk. På enkelte gamle bilder, tatt fra Henstad Plass, kan huset skimtes på venstre side av Kirkegata, litt overfor Mads Borges bakeri Frydheim. Tomten på 1580 m² ble utskilt fra Holt i 1900. Kristian Aastorp er plassert i Lerbekk, som skomaker og kaføvert. Det er fortalt at skomakerne Leif Andersen og Myrås helt sikkert var i Lerbekkestua med sin virksomhet, og skomaker Krokstad blir av noen plassert der. Noen hevder at Lerbekk brant i 1930, andre sier noe mer svevende i 1920-årene, mens atter andre påstår at huset brant ca. 1935.

Vestre Løken

Eget bruk fra 1773. Plassen Stegen ble 1880 fradelt Hov og lagt til vestre Løken. Før 1940 var hele vestre Løken utparsellert. Husene til vestre Løken lå på Vammaveien, på begge sider av Stegenvegen og Vammavegen. De fleste av uthusene lå der Bekkevarvs forretningsgård er i dag. Den gamle bygningen rett overfor Bekkevarvs forretningsgård, på nordsiden av Stegenvegen, var en tid hovedbygning. Oluf Berg kjøpte den i 1928. Bryggerhuset, svært ombygget, ligger på østsiden av Vammaveien.

Fra 1900 var det privat skysstasjon på Løken vestre, og fra 17de mai 1914 hadde denne skysstasjonen bil til frakting av pasasjerer.

Jernbanegata

Stasjonsparken til venstre – Grandaheim (jernvaren) rett fram – første telefonsentral til høyre

Litt Frelsesarmehistorie

Klipp fra Askims Avis og Øvre Smaalenene

21de Mai 1902

Frelsesarmeen har naa stationeret sig her og har leiet Afholdslokalet til sine møder for resten af indeværende aar. Ogsaa methodisterne tænker paa at leie fast lokale og faa regelmessige møder.

14de Januar 1903

Mange klager over de Spektakler, som følger Frelsesarmeens Møder saavel inden Huse som paa Veien udenfor. Flere Inserter er os tilstillet i den Anledning, som vi dog af flere Grunde ikke indtager, men naar vi gjør Frelsesarmeen opmærksom paa dette, saa haaber vi den gjør hva den kan for at afvende Klagerne. Frelsesarmeens Møder bør ikke faa karakteren af Spektakelmøder, hvortil Samfundets Bærme søger hen for at give sine Lidenskaber frit løb. Armeens Virksomhed blir paa den maade demoraliserende istedet for moraliserende paa Samfundet og Armeen taber sin Sympati blandt forstandige Folk.

28de Januar 1903

Hr. Redaktør!

Undertegnede aflagde Søndag den 25de et Besøg i Frelsesarmeens Møde. Da jeg gik did, tænkte jeg at faa høre Guds Ords Forkyndelse, men istedet derfor fik jeg bare Raaskab. At Ungdommen i Askim er saa raa, havde jeg aldri tænkt. Det ser for mig ud slik, at jo mere Guds Ord forkyndes, des mere Raaskab blir der.

Men ikke Ungdommen alene, men gamle, aldrende Mænd, som burde vide bedre end at gaa dit, hvor Guds Ord forkyndes, for at holde Kvalm. Jeg vil henstille til alle, der har med religiøse Møder at gjøre, at de tar Raaskaben ved Vingebenene, saa at de faar Respekt. Det er ikke saa rart, at Raaskaben gaar over Grenserne paa Møder, hvor berusende Drikke er det første og det sidste, naar det kan arte sig slik paa Møder, hvor Guds Ord forkyndes. G.N.

27de Mai 1903

Frelsesarmeen har nu kjøbt Tomt ved Askim Station og skal bygge sit eget Hus. Tomten, som er kjøbt af Herr Løken, Henstad, for Kr 700.00, grændser ind til Brødrene Skjoldens Eiendom.

13de Juni 1903

Askim Herredstyre

S a g 8 Skrivelse fra Politi Løken med Klage over Uro og Spektakel paa Frelsesarmeens Møder. Spesielt klagedes over Armeens Basar i vinter, som varede i 8 dage, og hvor Politiet ikke var istand til at opretholde Orden. I samme Forbindelse er ogsaa indløbet Klage fra Huseiere ved Stationen.

10de Oktober 1903

Frelsesarmeens nye Bygning ved Askim Station skal indvies førstekommande Torsdag Aften. I den Anledning kommer Fru Kommandør Risdal hit. Det er en liden pen enetages Bygning indredet med Forsamlingssal, et mindre Værelse, som ved festlige Tilstelninger skal benyttes som Kjøkken og Entree. Salen er lys og venlig, meget høi under taget og ualminelig godt ventileret, hvilket jo er en hovedbetingelse for en Forsamlingssal.

Frelsesarmeen har den Tid, den har havt sin Virksomhed her i Askim, skaffet sig mange Venner, og vi er forvisset om, at ogsaa de, der endnu ser paa Armeen med mindre blide Øine, i en kortere eller fjernere Fremtid vil komme til at sympatisere med den.

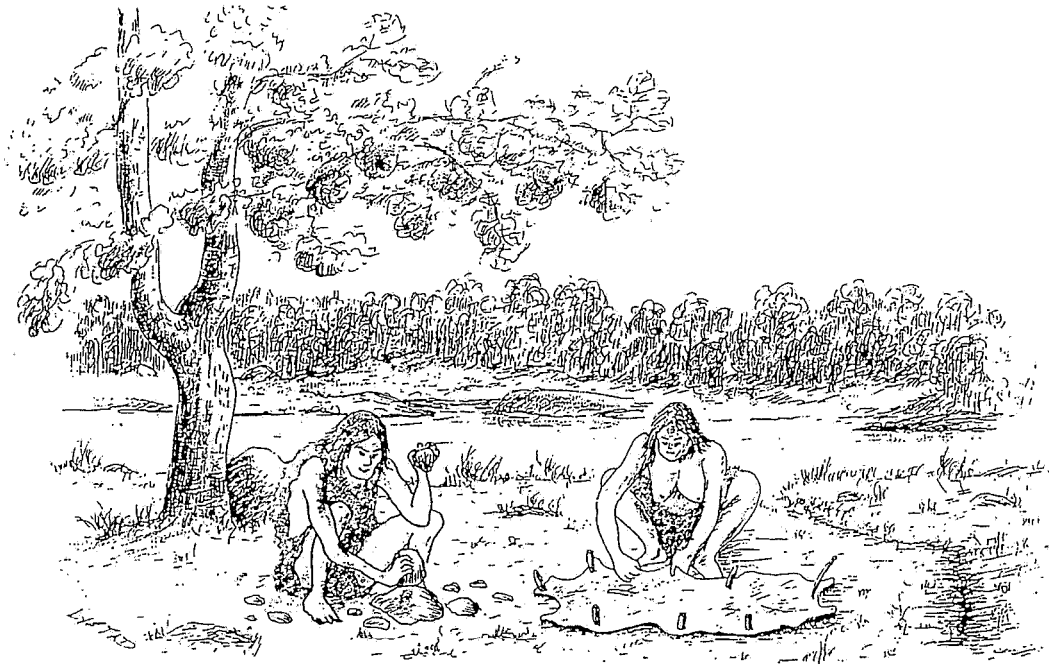
Maatte Armeens virksomhed i den nye Bygning blive til velsignelse.

Arne Lystad

Området mellom
Lierevja og Smalelva

Dagstur i Åsermarka
Søndag 12. juni

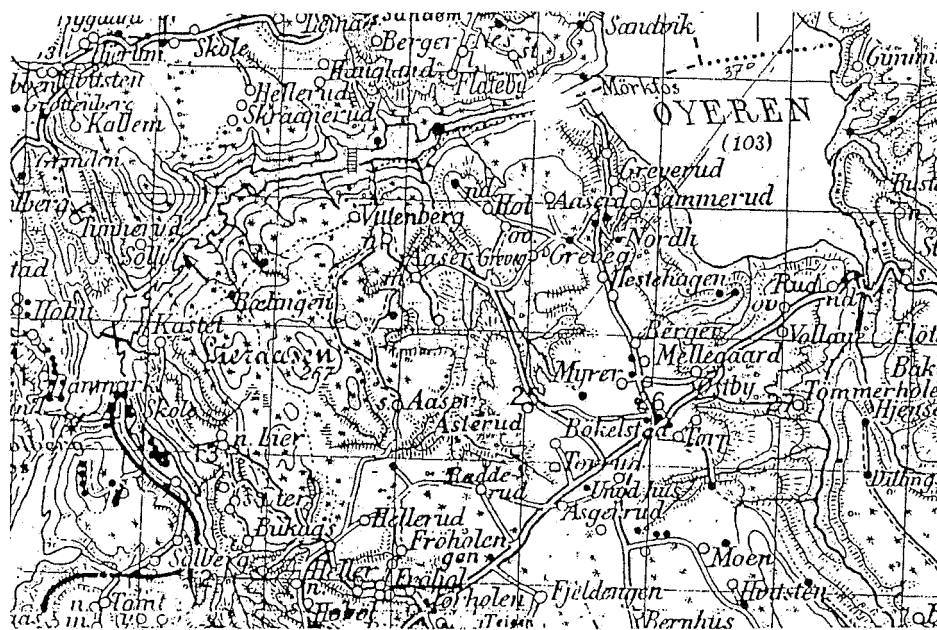

Slik var kanskje en vanlig dag for de første askiminger et sted ved Glomma for omlag 7000 år siden. Vi vet fra mange funn at de var der, på boplasser mellom Vammeli og Øyeren.

Arrangør:
Smaalenene Turistforening
Askim Stiggruppe

2005

En orientering om området mellom Lierevja og Smalelva

Kopi av et gammelt udatert kart

- ✕ Overfartssted
- Antatt vadested (Cristian Fredriks brev i 1814 til oberst von Hegermann)
- ▬ Bru (Wittenbergbrua)
- ← Sandholmen

«Eid» var det gamle navn på Askim. Eid betyr «et sted hvor båtene trekkes over land, for eks. forbi en eller flere fosser i en ellers farbar elv». Det betyr at området Eid må ha vært noe større enn det nåværende Askim, det må ha strukket seg så langt mot øst at båttrekket fra Lekumområdet til Øyeren lå innenfor området. Tosebygd lå altså i Eid, men første ledd i bygdenavnet Eidsberg: «eid», betyr at også en del av Eidsberg lå i Eid. Sannsynligvis den del av bygda som lå vest for båttrekket, men det kan også bety en større del av Eidsberg.

Av et kart som viser Askim og deler av Trøgstad og Eidsberg kan man kanskje få inntrykket at området mellom Lierevja og Smalelva var en for seg selv liggende avkrok i et større og mer sentralt område, men slik var det ikke. Glommatraseen var en av de viktigste ferdselsårene innover i landet i gammel tid, –den tids E18, og den passerte gjennom Tosebygd. Over land, fra Lekumområdet til Øyeren, ble trukket båter, sannsynligvis i samme traseen som handelsfolk, og senere pilegrimer, fulgte på sin ferd inn og ut av landet. Området lå ikke utenfor trafikk og «folkeskikk», innbyggerne i området var nok godt orientert om hva som forgikk, ikke bare her i landet, men også i det store utland.

I området er gjort funn fra både steinalder og jernalder, og vi har gårdsnavn som forteller om tidlig gårdsdannelse. For eks. Åser, Heller, Lier, Hoel, Berger og Moen, alle naturnavn som antas å være de eldste gårdsnavn, kanskje fra 4-5000 år tilbake. Yngre navn som Heiestad og Rullestad forteller om oppstyking av de gamle gårder i vikingtid, oppdeling og nyrydding som fortsatte utover i middelalderen med -rud gårder i deler av området.

Tosebygd var trolig også senter for gudedyrkelsen i et større område i hedensk tid. Det er antatt at oldtidskultstedene lenger syd, Ulltvedt og Elgetun, en gang ble erstattet med et hov i Tosebygd, helliget bøndernes gud Tor. Vi må anta at hele det område som ligger innefor kartutsnittet da ble knyttet til Tors-hovet.

At området også i senere tid var interessant og attraktivt får vi bekreftet av at det på Åser, Heller og Lier i sin tid var eiere med adelig avstamning.

Glomma

Det er naturlig i en orientering om området mellom Lierevja og Smalelva å begynne med Glomma, elva som på mange måter har hatt stor betydning for området, ikke minst som grunnlag for arbeidsplasser.

Glomma i dag og tidligere tiders Glomma er i størrelse to vidt forskjellige elver. I min barndom ferierte jeg mye på Skipperud i Sketve hvor min oldefar på Kjos var født og vokst opp. Nedenfor gården lå Skipperudmoa, i utseende og utstrekning lik Lysakermoa litt ovenfor. Om sommeren lekte vi på moa, sammen med gårdens kuer som gikk der på beite. Det hendte det var så liten vannføring i elva at det gikk vann bare i «Renna», og jeg husker vi i blant så folk rodde i Renna. Dette bekreftes av Arnt Svartedahl, en eldre mann som har hatt all sin arbeidsdag på elva, som også kunne fortelle, at gamle folk hadde fortalt at det noen ganger var så lite vann i Renna at de så bare hatten på de som rodde der.

En så liten vannføring i elva blir benektet av enkelte, men den ble for mange år siden bekreftet av Helge Rustad på Rustad ved Fossumbrua i Askim, og Helge Skjolden på Vranken i Spydeberg. De har begge fortalt at det før oppdemmingene i blant var så lite vann i elva at de på steiner på elvebunnen gikk over elva, Skjolden fra Spydeberg til Askim, og Rustad fra Askim til Spydeberg. Lenger ned i elva, i Trosvik/Riuk området har gamle folk fortalt at før utbyggingen av Vamma, og ved liten vannføring, kunne man på steiner på elvebunnen gå over i strykene der kraftstasjonene ligger nå. Dette bekreftes kanskje av et gammelt militærkart som viser en vei fra Langnes og ned til elvebredden, nedenfor brua.

En eldre skjetving fortalte meg for noen år siden, kort før han døde, at gamle folk i Grønsundområdet hadde fortalt i deres barndom var det i blant var mulig å ta seg over elva til Eidsbergsiden uten bå. Det var i «Gåseva», som stedet heter i sagnet om Jutulen som bar stein fra Skiptvet til byggingen av Eidsberg kirke. Sannsynligvis var elvebunne akkurat der høy.

At elvebunnen noen steder ligger høyt bekreftes av at mellom Valdisholm og Sketve måtte man i sin tid sprengne den ned fordi tømmeret la seg på ved liten vannføring. Dette er interessant fordi det på Sketvesiden av elven lå en liten plass som het Blokkhuset, som betyr yttre forsvarsverk. Kan det være en tradisjon om et forsvarsverk som ligger til grunn for navnet, et forsvarsverk på Sketvesiden fordi det ved liten vannføring var mulig å angripe borgen til fots over elvebunnen? Det er ikke kjent noen stor steinblokk i området som kan ha gitt navn til plassen.

Under striden i Askim/Trøgstad-området i 1814 skriver Christian Fredrik i en ordre til oberst von Hegermann at han måtte passe på ved Mørkfoss slik at ikke de svensk soldatene tok seg over elve ved vadestedet han har fått oppgitt var der. « ... en Overgang som ej allene kan passeres med Baade, men som endog til visse Tider skal kunne gjennomvades.

Wilse nevner også at elva i blant var lita: *bredden av Glomma er uliige her overalt, fra 20 til 500 alen*. Han sier også at elven var på det smaleste i februar, og at differansen på høyeste og laveste vannstand er 7 alen. (Han mener sannsynligvis deler av strekningen mellom Askim og Spydeberg.)

Gårder og gårdsdannelse

Det er ofte vanskelig å aldersbestemme de eldste gårdene, i blant umulig. Navneforskerne har imidlertid kommet fram til noen holdepunkter som kan hjelpe i tvilstilfeller. For eks. heter det at de eldste gårdene vanligvis har naturnavn, som for eks. Ås, Åser, Haug, Berg, Hol, Strand, Skog. *-vin* gårdene, bl.a. Gudim, Ilen, Skjolden, er også gamle. De plasseres vanligvis i de to første århundrene e. Kr. *-by* gårdene hører også hjemme i tiden for den første gårdsdannelsen, for eks. By, Østby og Vestby. *-heim* gårdene, som for eks. Askheimr (Askim) hører hjemme i folkevandringstid, 400-600 e.Kr., og senere kommer *-tvet* og *-seter* gårdene, visstnok i vikingtid da vi også får vi *-stad* gårdene, Lystad, Ingstad, Bjørnstad osv.

Dette er en veldig enkel modell, men den kan være et utgangspunkt for en foreløpig vurdering. Andre hjelpemidler er fornfunn i området der gården ligger, hvor tunet ligger i terrenget, gravøyser og gravhauger, og funn av gjenstander som kan dateres. Har for eks. en gård en større samling gravhauger tyder det på lang og kontinuerlig bosetting. For eks. Berger med 14 hauger.

Hvis vi bruker disse hjelpemidler i vurderingen av området mellom Lierevja og Smalelva ser vi straks at det der var tidlig bosetting. Gårdene Åser, Heller, Lier, Hol, Berger og Moen er trolig de første og eldste gårdene i området, men ikke langt etter har vi trolig Egeberg, Greveg,

Hvidsten og den forsvunne gården Torshof, som er nevnt i Røde bok. (Åser i Tosebygda er skilt ut fra Åser i Askim.)

Dette stemmer godt med Elizabeth Skjelsvik teori om gårdsdannelsen i Trøgstad. Hun er den arkeolog som trolig kjenner Indre Østfolds forhistorie best, og hun sier at *tyngden av bosettingen i Trøgstad i forhistorisk tid var i Tosebygda og strøket Langseter–Fugli–Bråte*. Hun mener da tyngden av den tidligste, trolig den første bosettingen.

Funn som bekrefter tidlig bosetting

Ved Oldsaksamlingen er det registrert 5 gravhauger på Heller, men ingen i resten av området mellom Lierevja og Smalelva. Det er heller ikke registrert jordfunn i området, men det er mulig det var to helleristninger på Åser. Arve Østre forteller at da han som ung gutt under pløying veltet opp en torv over et svaberg, så han helt tydelig en helleristning av en fot og noe som lignet en vogn. Han har senere forsøkt å finne igjen ristningene, men uten resultat. Sammen med Arves sønn lette jeg for et par år siden etter ristningen, men vi fant den heller ikke. Den er trolig forsvunnet i opplagsplassen for tømmer, som er laget de senere år.

Mangelen på fornminner i Åsermarka og området rundt, er underlig. Hvorfor er det for eks. ikke gravhauger på Åser og i Lierområdet? Mangelen på jordfunn kan muligens forklares med at de ikke er innberettet, og røyser og hauger kan ha blitt de oversett under Olsaksamlingens registreringer i 1960-årene. Hauger og røyser kan også gjennom århundrene blitt slettet i ren uvitenhet om fornminners utseende, eller de kan ha blitt fjernet fordi de lå i veien for gårdens drift. For eksempel er sleping av tømmerstokker, spesielt hvis det forgår i sommerhalvåret, et effektivt middel for sletting av gravhauger. En annen forklaring på mangelen på gravhauger og røyser kan være at man i denne delen av bygda lenger enn vanlig fortsatte med kremering og flatmarksgraver, graver som vanligvis ikke ble markert.

I Tosebygda er det derimot registrert gravhauger og jordfunn, funn som bekrefter både tidlig og lang og kontinuerlig bosetting. Ifølge Elizabeth Skjelsvik er den eldste bondekulturen karakterisert ved de tykknakkede steinøkser, og en slik er funnet på Hvitstein. Ved Hvitstein var det imidlertid en form for bosetting enda tidligere. Funnet av en meisel, noen småredskaper og avfall etter tilvirkning av flintredskaper i Hvitsteinområdet tyder på at det i steinalderen var en boplass i området.

Edvin Hvidsten forteller også at hans far en gang mellom 1873 og 1880 fant to steinøkser som ble overlatt til en omreisende samler. Selv fant han i 1898 en flintdolk, og i 1920–30 årene ble det funnet en buttnakket og en spissnakket steinøks og noen flintskraper på Hvidsten.

Han beretter også om et mystisk funn i senere tid: «... Under drenering ... støtte man i 80 cm dybde på en menneskekropplignende svart jordklump. Ved senere graving viste det seg at hodet var skilt fra kroppen og anbrakt mellom benene. ... noe lenger ned i hellingen, gjorde man et presis lignende funn. Benene var for begge vedkommende anbrakt mot vest».

På Åser er det funnet ½-delen av ei hakke og et spinnehjul, det er 6 rundhauger på nordre Torp, 1 rundhaug på Solheim under Åser, 6 hauger på Hestehagen og på Berger 14 hauger. Dette er registreringer fra den topografisk/arkeologiske kartleggingen av kommunen 1968–69. Senere er det gjort jordfunn noen steder, blant annet ved vannverkets anlegg.

Torshovet

Elizabeth Skjelsvik hevder det var kultsteder ved Elgetun og Ulltvedt, litt syd for Tosebygda. Elgetun kan avledes av gammelgermansk *ahl*: helligdom, og første ledd i Ulltvet er gudenavnet Ull. Sannsynligvis er disse kultstedene fra oldtiden (før 476 e.Kr.) da man dyrket sine guder i hellige lunder, enten i skogen eller på en høyde. Man mener at på disse helligdommene var gudene symbolisert med trestokker med et utskjært mannshode på toppen, gudestøtter som man stenket blod fra offerdyrene på i de hellige seremonier.

Gårdene Elgetun og Ulltvet med sine kultsteder lå tilsynelatende for avsides til å være kultsteder for mere enn gården hvor de lå, men det stemmer ikke. Gårdene lå til gamle ferdselsårer. Elgetun til bronsealderveien mot Øyeren, og Ulltvet til veien fra Morstong over Tveiten og videre mot Båstad.

I vikingtid ble disse kultstedene trolig erstattet med et hov i Tosebygda, viet til bøndernes

gud Tor. Det hevdes i Trøgstad at dette hovet sannsynligvis lå på gården Berger, og at det ble etterfulgt av en kirke. Ideen er interessant sett i sammenheng med gårdsnavnet Berger, oldtidsveien mellom Lekum og Øyeren og misjonshistorien. Berger er et usammensatt naturnavn og det indikerer at gården trolig er den første gård i området, urgården med en mektig bonde eller liten høvding, en interessant person for en misjonær som kom vandrende etter oldtidsveien. Man kjenner fra misjonshistorien at det var slike personer munkene eller prestene forsøkte å overtale til å ta ved den nye kult og bygge en liten kirke, fordi de visste at hvis de tok ved den nye kult, fulgte alle deres folk og allmuen med.

Ifølge folketradisjonen var det hov på Berger, og det underbygger også ideen om kirke. De første kirker, bygget av storbonden på egen grunn, ble ofte lagt der hovet eller kultplassen hadde vært. Ikke bare for å hindre at folk fortsatte å dyrke de hedenske guder, men også fordi kultstedene og hovene gjennom lang tid var blitt faste møtesteder.

Men oldtidsveien, gjennom senere århundrer en av landets viktigste ferdselsårer, datidens E18, som sannsynligvis passerte forbi gården, er også en god indikasjon på kirke. De første kirker lå ofte til ferdselsårene, kanskje mest fordi det var der misjonærene kom vandrende. Lenger ned i elva, på storgården Skog i Skiptvet, tett til ferdselsåren Glomma, trolig ved Lekum, og sikkert ved Slitu, lå det tidlige kirker, kanskje så tidlige at det var misjonskirker, og hvorfor da ikke en tidlig kirke også i Tosebygda?

Det er foreslått mange traseer for oldtidsveien, pilegrimstraseen og båttrekket. Jeg skal ikke gå inn på det, jeg har min egen oppfatning, og vil lett komme til å fornærme noen med å hevde den. Men gjennom Tosebygda kan det trolig ikke være tvil om hvor denne traseen gikk. Kirketradisjonen plasserer helt sikkert pilegrimsveien forbi Berger hvis det lå en kirke der. Pilegrimene skulle nemlig innom alle kirker de passerte.

Men vi må ta med et lite kanskje. I Røde bok fra 1401 er det nemlig nevnt en forsvunnet gård i Tosebygda, – Torshof. Navnet indikerer at det var på denne gården hovet lå, og som da også ferdselsåren trolig passerte. Men hvor lå gården Torshof? I Røde Bok eller hos Rygh er dette spørsmål verken nevnt eller forsøkt besvart. Vi må trolig være fornøyd bare med at navnet underbygger tradisjonens beretning om hov i Tosebygda.

Sandholmen

Ned for Nordhytta finner du Sandholmen. Forklaringen på navnet er kanskje at en sandodde var synlig over vann ut for odden før oppdemningene. Men det er mer enn navnet som er underlig ved dette stedet. Spredd rundt på odden er det noen tallerkenformede fordypninger som ikke er skikkelig forklart. Geologene har imidlertid i fjellheimen funnet noen formasjoner som ligner disse og «steinleggingene» ut for Lagnestangen, og forklarer dem som naturfenomener skapt av is og vann. Det er også foreslått at de steinsatte fordypningene på holmen er rester av steinalderboplasser, og så lenge de ikke er arkeologisk undersøkt bør begge muligheter holdes åpne.

I strandkanten på holmen er det fint å ta kafferasten, spesielt hvis du er der tidlig i kveldingen. Rolig og stilt renner elva forbi nedover mot Halfredsøya, som ligger omtrent der Halfredsfossen buldret før oppdemningene. Rett ut for odden var det også en foss, Skråperudfoss, som også forsvant i oppdemningene. Noen hundre meter nord lå Wittenbergbrua.

Brua ved Wittenberg

Sundtollen ved Onstadsund ble av mange betraktet som en urimelig utgift for innbyggeren, og det ble stilt krav til staten om bru over Glomma. Amtmannen i Østfold var en av de som sto bak kravet, og i 1831 ba han veginspektør Dahlin om å utrede muligheten for å bygge bru nedenfor eller ovenfor Onstadsund. Året etter ble ingeniør-kaptein Garben bedt om å utarbeide overslag for bru av jern ved Fossumfossen og trebru ved Wittenberg.

Overslaget for bru ved Fossum lød på 14848 spesiedaler, og for Wittenbergbrua på 3261 Spd. Omregnet til 1990-kroner er det henholdsvis ca. 35 og 7 millioner kroner.

Bruplanene passet ikke for de som drev fergetrafikken ved Onstadsund, og til amtstinget i 1838 tilbød eierne av fergetrafikken å bygge bru like ovenfor Onstadsund, mot rett til å kreve inn bompenger. Sundeernes bru plan ble frarådet av veginspektør Michelet, og diskusjonen om

bru over Glomma ble siden en årlig gjentagelse i amtstinget.

Til slutt tok Hans Kåtorp saken i egne hender og bygget privat bru ved Wittenberg. Det var en tømmerkonstruksjon som ble tatt i en flom i 1850, sammen med eieren og to mann til. (En kar i Spydeberg fortalte for noen år siden at det senere ble montert en hengebru der trebrua sto tidligere, og at han hadde gått over den.)

Det har vært flere overfartssteder i området ovenfor Solbergfossen. På et gammelt kart finner vi markert overfartssted ved Kastet, folketradisjonen beretter om overfart ved Skråperud, og en gammel dame i Enebakk har fortalt at det var overfart ned for Flateby. Som før nevnt henviser også Chr. Fredrik i brevet til Hegermann til et overfartssted i Mørkfossområdet.

Vardeåsen

Navnet Vardeåsen har sin opprinnelse i at det en gang i tiden var en varde der. Hvor langt tilbake og frem i tid er ikke kjent, men iflg. Jegerkorpsets kart fra 1799 var det på den tiden en varde i beredskap på åstoppen. Navnet på åsen har vekslet gjennom tiden. Den er også kalt Åslandsåsen, og på et opptrykk i 1954 av et eldre kart heter den Lieråsen. Høyden på åsen på et oppgradert militærkart og på et udatert kart fra første halvdel av 1900-årene, er oppgitt til 267 m, men i forbindelse med oppføringen av det nye utsiktstårnet i 1998 ble høyden ved flymåling fastsatt til 236 m.o.h. Vi må anta at det er den riktige høyden.

I mange år bakover har det vært utsiktstårn på Vardeåsen. Det siste tårnet var imidlertid etter hvert blitt så falleferdig at det var farlig å benytte det. En gruppe personer dannet derfor en «nytt tårn komité», og bestemte seg for å gjøre noe med dette. Det var Svein Greaker, Glør Wandug Iversen, Arne Kristian Garseg, Tor Sæther og Steinar Heller, som også førte opp tårnet. 14-6-1998 kunne gruppen invitere interesserte turgåere opp til et nytt og sikkert utsiktsplatå, ca.12 m over åstoppen. Dette er Askims høyeste punkt over havet.

Slag på Eid

Snorre beretter at Halvdan Svarte under et gjestebud i Vingulmark ble angrepet av Hysing, Helsing og Hake, sønnene av Gandalv som var konge over halve Vingulmark. (Eid var en del av Vingulmark.) Halvdan og hans folk var underlegne i antall, og måtte flykte. Men Halvdan samlet en større hær og dro tilbake og lette etter Gandalvsønnene. Han fant dem på Eid, holdt slag med dem og vant, sier Snorre. Det opplyses ikke hvor Gandalvsønnene oppholdt seg da Halvdan fant dem, og vi vet derfor ikke hvor slaget sto. Vi må imidlertid kunne anta at disse kongssønnene ikke tok opphold hvor som helst. Sannsynligvis var de på en av de større gårdene i Eid, kanskje på en gård tilknyttet et kultsted?

Sagn

Det er kjent to sagn fra området, begge med tilknytning til Åsermarka. Jutulsagnet beretter at da steinkirken i Askim ble bygget (ca. 1180-82) ble Jutulen i Åsermarka så arg at han kastet en stor stein i retning kirken for å stoppe denne utidige byggingen. Men Jutulen hadde nok overvurdert sine krefter for steinen kom ikke lenger enn ned på et jorde på Heller, hvor den lå til langt inn i vår tid. Per Heller forteller at den i senere tid er fjernet fra jordet, men han vet ikke sikkert hvor den ble lagt.

Selv om et annet lignende sagn ikke har noen tilknytning til Åsermark/Tosebygda, er det interessant å ta det med for å bevare det skriftlig for ettertiden. Det handler om en Jutul i åsene ved Mysen som også mislikte kirkebyggingen i Askim. Han kastet også en stein mot kirken, men han rakk heller ikke fram med steinen, den havnet på et jorde på Sekkelsten. Det heter at steinen var stor som ei husmannsstue, og at da jernbanen ble bygget ble den sprengt i passende biter for bruk som fyllmasse i jernbanetraséen.

Det mest interessante sagnet er vel det om datteren til borgherren på Valdisholm som forsvant i Åsermarka. Vi vet om bare én borgherre på Valdisholm, Arnbjørn Jonsson, og det må da ha vært hans datter. Sagnet ble fortalt av Henry Lier til Henrik Auten/ Per Hansen under deres innsamling av gamle stedsnavn i Askim. For et par år siden ble jeg av idrettsforeningens

orienteringsgruppe bedt om å skaffe orienteringstavler til noen steder i Åsermarka, og lage tekster til disse. Dette ble ordnet ved at kommunen bekostet tavler, jeg laget tekster, Per Henning Graff laminerte tekstene og tavlene ble satt opp av orienteringsgruppa. Tavla med sagnet om borgherrens datter står i dag i «Brudeskaret» i Åsermarka.

Brudeskaret

Navnet «Brudeskaret» har sin opprinnelse i et gammelt sagn som for mange år siden ble berettet av Henrik Lier, født 1891, død 1974.

Hovedpersonen i sagnet er en datter av borgherren på Valdisholm i Glomma. Denne borgherren må være Arnbjørn Jonsen, det er nemlig ikke kjent noen annen borgherre på øya. Han var landets fremste lendemann i første halvdel av 1200-årene.

Sagnet beretter at borgherren på Valdisholm hadde lovet bort datteren til en høvdingsønn på Romerike. Datteren var meget i mot dette, hun hadde nemlig en annen kjær, men han var av ringere byrd enn henne, og ble derfor ikke godtatt.

Datteren, med et stort følge, ble allikevel sendt nordover for å giftes med høvdingsønnen. Ifølge sagnet må de ha fulgt en ferdselsåre som gikk gjennom Åsermarka, i retning Øyeren. Sagnet sier at «de reiste over Eid til disse sjøer», det vil si til de myrene vi i dag finner i Åsermarka.

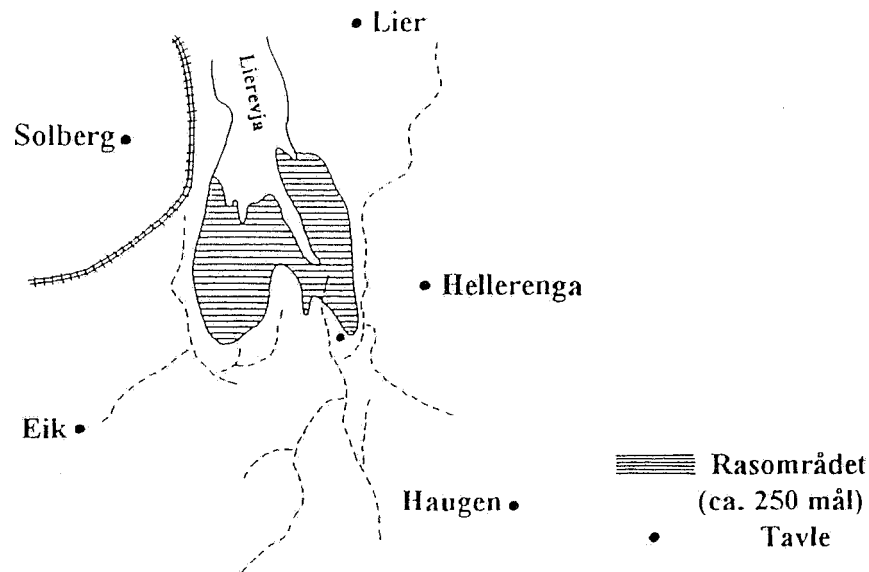
Videre heter det at da de kom til «den første sjøen» var det kveld, og de slo leir like ved det skaret som siden er kalt «Brudeskaret». Da reisefølget våknet neste morgen var borgherrens datter forsvunnet, og man trodde hun i løpet av natten var bergtatt. Reisefølget dro derfor ikke videre, men vendte tilbake for å meddele den tragiske hendelse til hennes far, borgherren.

Det heter at borgherrens datter senere var blitt sett som bondekone på en stor gård i Høland, og sagnet avsluttes med at hun antagelig var røvet om natten av sin egen utkårede, den mann hun ville ha til ektemann framfor den av faren utpekte høvdingsønn på Romerike.

I folketradisjonen kalles stedet i Åsermarka hvor den bortlovede brud forsvant, for «Brudeskaret».

(Noen av de nåværende myrer og moser er gjengrodde tjern)

Leireraset mellom Lier og Eik i 1813

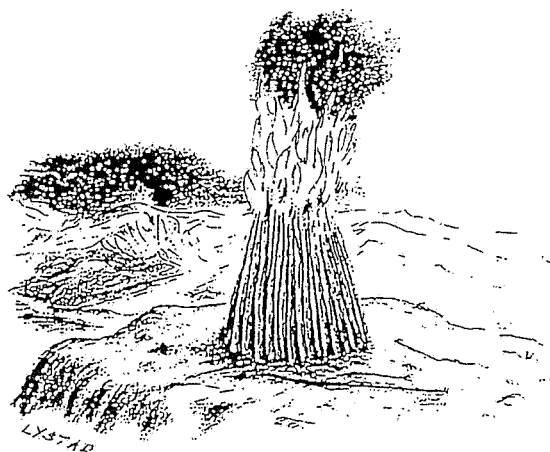
Martin Solbergs beretning om raset:

En interessant forandring i jordoverflaten foregikk omkring 1813, idet det gikk et stort leireras mellom Liergårdene og Eik. Der det før var en flate mellom Eik søndre og søndre Lier, ble det etter raset en 40 meter dyp dal. Leirmassene førtes utover Lierevja, ut i Glomma, over denne og inn i bukta ved Tonerud i Spydeberg. I min barndom (f. 1861) så man utover hele evja trær på kryss og tvers i jordmassene i det bekkeleie som var dannet etter raset.

Det fortelles at mannen på Eik, som var på vei fra Lier aftenen før raset, ble forundret over at hesten hans plutselig satte i firsprang. Det viste seg etterpå at det var over den strekningen som raste ut på natten. Plassen Eikshytta ble stående igjen mellom to avdelinger av raset. Fra plassen går nå en tange ut i en skarp spiss midt i dalen.

Det er et gammelt bekkeleie i skråningen på den svære bakken nedenfor Hellerenga. Det er det løp bekken fra Haugen fulgte, og så man nøyere etter så fant man at bekken i flere meters lengde passerte et skråfjell, og det er forklaringen. Bekken hadde her gravet seg ned langs fjellet, oppløst leiren i dypet og dannet en underjordisk innsjø som til slutt tok jordlaget over med seg. Fra skråfjellet kan man følge bekkeleiet til nedenfor Bokås. Særlig tydelig var det nedenfor Hellerenga. Der har bekken gått i svinger med lite fall i et ennå tydelig dalføre, idet det der står igjen en rest på vestsiden av den gamle bekk.

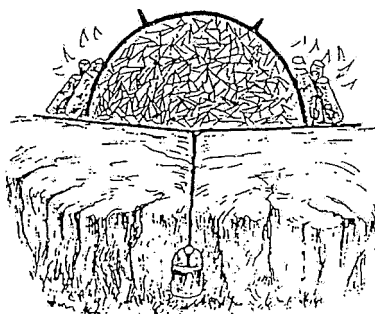
Veien mellom Eik og Solberg går langs kanten av raset. Senere har det rast mer ved veien, og utrasingen har utvidet seg betydelig der hvor Haugenbekken går ned i dalføret. Ca. 1870 raste det ut flere mål jord, og det dannet seg en hel avgrunn.

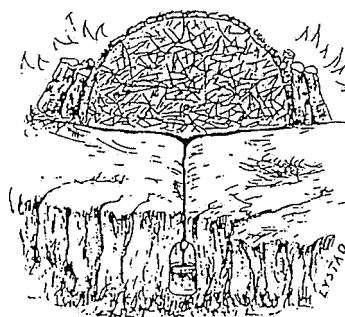
De eldste historiske data om varder er knyttet til Håkon den gode (920-960). I midten av en varde reiste man først en ca. 10 m høy stokk. Rundt denne stokken ble det satt tørre stokker, og utenfor disse et lag opptenningsmateriale. Ytterst besto varden av flere tette lag med stokker som skulle beskytte de tørre stokkene mot fuktighet.

Tjærehjell

KONSTRUKSJON FOR UTVINNING AV TJÆRE

Med gryte på plate

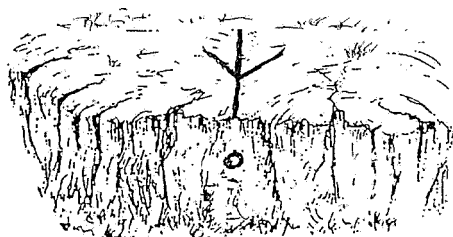
Med torv på fjell

Fremstilling av tjære går tilbake til forhistorisk tid. Fremstillingen foregikk i grøft, på myr, i hjell og i ovn. Det var to typer av de små tjærehjeller: utbrenning av tjære i gryte eller under torv. Der fjellet skrånet brant man rett på dette. På flatt fjell ble det brent på en jernplate eller en flat steinhelle, begge med hull i midten.

Gryta ble fylt med tyrfisler og plassert på plata eller hella med bunnen opp, og rundt gryta ble det stablet brennved. Når veden brant ble flisene i gryta oppvarmet og tjæren i dem frigjort. Den rant gjennom hullet i plata og ned i et spor som var hugd i fjellet. Tjæren fulgte dette sporet til et oppsamlingskar som var plassert lavere enn gryta.

Man kunne også brenne ut tjære uten gryte. Flisene ble da stablet i en haug på plata eller fjellet og dekket med torv eller mose. Utenpå torven eller mosen ble det med brennved bygget opp til et bål som avga nok varme til å drive tjæren ut av flisene under torvlaget.

Se etter slike spor på fjellhyller

«Adels»-gårder i området

Åser

Vi kan ikke kalle Åser adelsgård, men fra 1631 til 1770 var det folk med adelig avstamning som eide og drev gården. **Oluf Iversen** ble 1631 gift til Åser i Askim. Han kom fra Sæter i Båstad hvor det var etterkommere av **adelsslekten Rosensverd** som eide gården. Fra Sæter kan vi bakover følge slekten til s.Moen i Eidsberg, videre over Skjør i Eidsberg til Rosensverdenes hovedsete Østby i Skjeberg, og til adelsmannen **Sjøfar Sigurdssøn Rosensverd**. Hans mor var **Birgit Olufsdatter**, datter av **Oluf Torsteinsson Gyllenhorn** til Elingård i Onsøy og hans hustru **Åsa Ulfsdatter**.

Med Åsa begynner det å komme virkelig storfolk inn i anerekken. Hun var nemlig datter av **Ulf Holmgeirsson Lejonbalk** av den svenske adelsslekten Lejonbalk og hans hustru **Cesilia Jonsdatter**. Med Cesilia nærmer vi oss både norsk og svensk kongeætt. Hun var nemlig datter av **Birgitta Knutsdatter** av en svensk kongeætt, **Folkungætten**, og **Jon Haftorsen** som var dattersønn av den norske kongen **Haakon V Magnusson**.

Jon Haftorsen var ridder og riksråd og sønn av **Haftor Jonsen** som også var en mektig person. Han var kongens svigersønn, han satt i kongens råd og var både baron og ridder. Han eide dessuten det enorme Sudreimgodset (Sørum) som omfattet flere store gårder. Blant annet eide han Borregård og Hafslund. Borregård fikk hans hustru **Agnes** i bryllupsgave av sin far kongen, og på Hafslund finner vi siden deres sønn, den før nevnte ridderen og riksråden Jon Haftorsen.

Nordre Heller

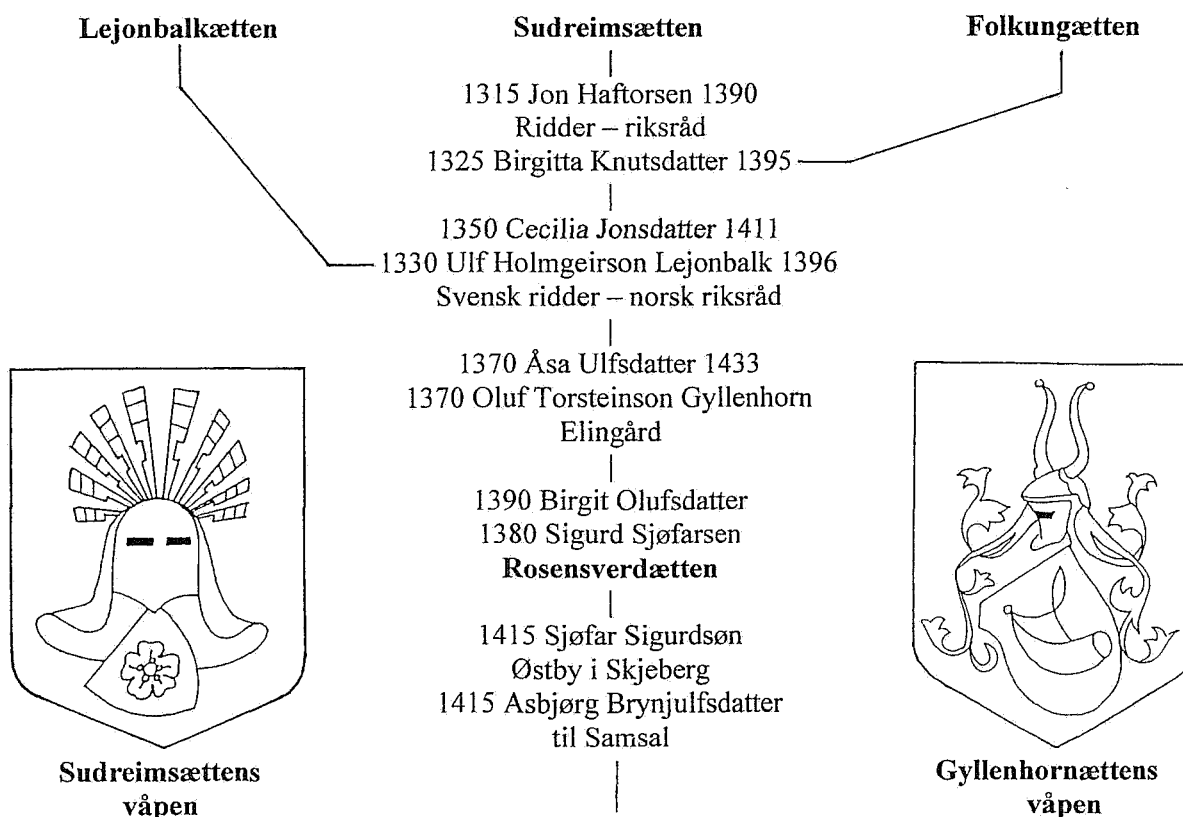
Her var det også Rosensverdetlinger. **Asgaut Eriksen** på Skog i Skiptvet eide Heller i begynnelsen av 1600-tallet. Han bodde på Skog. Sønnen **Willum** overtok 1625. Han bodde også på Skog. Da han døde 1657 overtok datteren **Rønnow** Heller. Tre år etter Ronnows død blir gården solgt til fogden Vendelbo og er ute av Rosensverdætten. **Asgaut** var sønn av **Erik Skog** i Skiptvet. **Erik Skog** var sønn av **Willum Østby** som døde på Østby i Skjeberg. Østby var Rosensverdenes hovedsete.

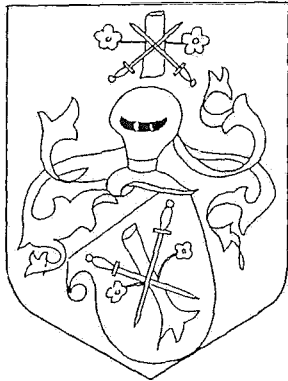
Nordre Lier

1689 arvet Birgitte Gundersdatter nordre Lier. Hun var gift med en senere **Asgaut Eriksen** fra Skog i Skiptvet. Denne Asgaut tilhørte også Rosensverdætten gjennom Skog i Skiptvet.

Stamtavle for Rosensverdættens etterkommere i Askim

(Solberggrenen)

Rosensverættens
våpen

**En mengde personer i Indre Østfold nedstammer
fra en eller flere personer i denne stamtavlen.**

Hjelp til med å lete etter det gamle Askim (Eid)

I en befaring her i Askim med en arkeolog ba han meg om å oppfordre alle gård- og skauieiere og turinteresserte personer i Askim til å melde fra hvis de visste om noe som kunne ligne på et fortidsminne i innmark, utmark og skau, og han la til: «Uten hjelp fra lokalkjente folk kan ikke vi arkeologer finne rester av fortiden». Jeg har derfor en oppfordring til den enkelte av dere: Vet du om noe spesielt som du har mistanke om kan være et fornminne, si fra.

De fleste gravhauger og røyser i Askim er vel funnet, men vi har noe annet som er spennende: flatmarksgravene, dyregravene, kullmilene, blåstergropene for jernutvinning og sporene i fjell etter tjæreutvinning. I Viken, som Eid var en del av, opphørte kremering av lik senere enn andre steder i landet. Det betyr at asken og beinrestene etter de aller, aller fleste av våre forfedre i vårt område ligger i grunne groper i bakken, – i såkalte flatmarksgraver. Disse er i de aller fleste tilfeller ikke markert, men det hendte det ble satt en liten oppreist stein på graven, eller at den ble markert med en liten ring av små steiner.

Notér ned, eller berett videre, også sagn og andre historier dere kjenner. Det er mange som ikke tar sagn og gamle historier på alvor, men det er en feil innstilling. En dansk historiker sa en gang at *et sagn kan være en bølge etter en stein som en gang ble kastet i historiens dam, og det er derfor viktig å ta vare på, og undersøke, denne bølgen, før den flater ut og forsvinner*. En gang i fremtiden blir det kanskje funnet en opplysning eller gjenstand som bekrefter sagnet eller historien, og hvis da sagnet eller historien er gått ut av minnet, er man like langt.

For noen år siden samlet jeg i et hefte de gamle tradisjonsberetningene om private, små kirker i Askim og Skiptvet. I Skiptvet forteller tradisjonen konkret om 6 private kirker på 6 forskjellige gårder. I Askim er det ikke konkret nevnt kirker, men vi har tre stedsnavn som indikerer kirke. Det er Kirkeholen på Huer, Kirkevollen på Vamli og plassen Kirkerud under Hov.

Jeg ble av fylkeskonservatoren oppfordret til å sende heftet til arkeolog Jan Brendalsmo i Norsk Institutt for Kulturminneforskning på Blindern. Han forsker i stedsnavn som er relatert til kirker, og han skrev tilbake at han foreløpig har funnet arkeologiske rester etter 13 tidlige kirker som ikke er nevnt i dokumenter, kirker som har overlevd kun i folketradisjonen.

Han henviste også til andre tilfeller som var kjent fra før, og jeg ble oppfordret til å lete i Indre Østfold etter kirkerelaterte stedsnavn som for eks. Kjerkejordet, Kjerkeenga, Kjerkevollen, Kjerkeholen, Kirkerud, Kirkeleet, Kirkeåkeren, Kirkeåsen, Kirkebekken, Kirketeigen, Kirkedalen, Kirkestien, Kirkeveien, Kirkebakken osv., og sende over til ham det jeg eventuelt finner slik at han kan få dem med i sin bok om kirker og kirkerelaterte stedsnavn. Det har vist seg ved arkeologiske undersøkelser, skrev han, at slike navn ofte har sin opprinnelse i en liten, tidlig kirke som ikke er nevnt i dokumenter.

Slike navn blir av menigmann forklart med at kirken eide denne åkeren, denne enga osv. Det stemmer ikke sier Dag Bertelsen, en annen kirkeforsker jeg har kontakt med. Kirken kunne eie en gård, men kirkens eiendomsrett var ikke knyttet til fysisk avgrensede områder av gårder. Denne typen navn har adresserende funksjon, sier Bertelsen. Dvs. når en skulle omtale den åkeren som lå nærmest kirken, var det naturlig å kalle den for eks. Kirkeåkeren.

Navnet Kjerkejordet på Kjos i Sketve kan derfor være en hentydning til at det lå ei lita kjerke i skauholtet på jordet. Da min oldefar kjøpte Kjos i 1902, var gården på vel 600 mål, men i tiden for de første små private kirker, 1000- og 1100-årene, trolig mye større, og derfor godt og vel stor nok til en privat kirke.

Kirkestedet Tenor ved Slitu er et godt eksempel på udokumentert kirke, som også var gått ut av folketradisjonen. Da man i 1952 undersøkte arkeologisk restene etter murkirken som sto der en gang, fant man under grunnmuren et brannlag etter en brent trebygning, og to kristne graver. Det ble altså arkeologisk påvist at det før murkirken hadde stått en liten trekirke på stedet, en liten privat trekirke fra før 1200-årene. Kanskje en misjonskirke fra begynnelsen av tusenårene? Ingen dokumenter og ingen tradisjon forteller om kirken, men den var der, og hvorfor skulle det da ikke være en eller flere slike tidlige kirker i vårt område? Kanskje på Kirkevollen på Vammeli, kanskje på Kirkeholen på Huer, kanskje på Kirkerud ved Hov, kanskje på Kjos i Sketve?

Si derfor fra hvis dere vet om slike navn i bygda, slik at jeg kan rapportere videre til Brendalsmo.

Symboler og symbolikk

Uza-øyet, symboliserer bl a. Guds allvitenskap

Et øye: Guds allvitenskap og hans allestedsnærværelse. «Herrens øyne skuer omkring på hele jorden» (2. Krøn. 16,9) - «Herrens øyne ser gudfryktige» (Salm. 33,18) - «Alle vegne er Herrens øyne, de utspeider onde og gode» (Ordspr. 15,3).

I antikken var øyet solgudens symbol. Finnes hos egypterne på gravsteiner, mumiekister m.m. som bilde på lysgudens oppstandelse og hans seier over mørket, det såkalte *uza*-øyet.

SYMBOLER OG SYMBOLIKK

Symbol betyr bilde, handling e.l som har en dypere mening enn den som springer en i øynene, og symbolikk betyr bruk av symboler, eller læren om symboler. Bruk av symboler kan spores langt bak i oldtiden, og fremdeles er noen av de eldste symboler i bruk. Bruk av symboler er kjent fra alle kulturer, men vi skal holde oss til det vi kan kalle «den vestlige kultur», med opprinnelse i den gamle egyptiske kultur og kulturene i Midtøsten.

Hos oss er det to steder vi i dag fortrinnsvis finner at de gamle symboler fortsatt er i bruk. Det er i kirkesammenheng og i de forskjellige frimurerlosjer. Jeg er underlagt et taushetsløfte når det gjelder frimureriets symboler, men det er nok for å få en forståelse av hva symboler er, og betydningen av en del av dem, å se på noe av kirkens symboler. De er for manges vedkommende ikke spesielle for kirken, og har dessuten samme opprinnelse som de symboler som brukes i de forskjellige hemmelige ordner.

For å få en full forståelse av hvorfor og hvordan mye av den gamle symbolikk ble bevart, er det imidlertid nyttig å gå litt inn på frimureriets opprinnelse og historie. Jeg mener da frimureriets offisiell historie, som alle kan lese i forskjellige skrifter, og derfor er tillatt omtalt og brukt. Når jeg sier frimureriet er innbefattet alle losjer som har frimurerisk karakter, som det vanlige frimureri, Rosenkreutzerordenen, Malteserordenen, Tempelridderne osv. Jeg ser også Odd Fellow som en frimurerlosje. Odd Fellow ble nemlig i sin tid anerkjent av den Tyske Storlosje, den på den tid den førende tyske frimurerlosje, og det forteller oss vel hva Odd Fellow er.

Mye av vår gamle symbolikk har sin opprinnelse i de egyptiske mysteriesamfund. De var datidens høyskoler. Mange kjente personer reiste til Egypt for å bli innviet i de egyptisk mysterier. For eks. Orpheus, som skal ha levd samtidig med Moses. Liksom Moses førte elementer av de egyptisk mysterier til Palestina, førte Orpheus mysteriene til Grekenland. Andre kjente personer som var i Egypt og ble innviet i mysteriene var Homer, Euripides, Solon, Plutark, Pythagoras, Platon og Arkimedes. Noen av disse ble innviet i de høyeste grader i mysteriesamfundene, men alle førte kunnskapene og symbolene med til sine hjemland, hvor de etter hvert ble tatt i bruk i forskjellige ordner. Et eksempel på et symbol som er kommet fra Egypt er malteserkorset. På et gammelt egyptisk diadem, som oppbevares i Kairo, finner vi dette korset.

I 1118 ble Kristi Fattige Ridderes og Salomos Tempels Orden grunnlagt i Jerusalem. Dette var den såkalte Tempelherreorden, forløperen for senere forskjellige typer frimureri, og med tiden Europas mektigste orden. Så mektig at den dirigerte både paver, keisere og konger. Sannsynligvis omtrent samtidig, også i Jerusalem, ble Rosenkreutzerordenen opprettet, en orden som århundrer senere innledet reformasjonen, -før Luther. Senere ble opprettet flere hemmelige ordner, og gjennom alle disse ble mange av de gamle seremonier, og mye av den gamle symbolikk bevart.

Men også i de Romerske kollegier, i Komasinerne, som var en arkitektlosje, og i kirkens middelalderske byggelaug finner vi mye gammel symbolikk, blant annet de tre tiltredelsegrader, og mange av de seremonier og den symbolikk vi fremdeles bruker rester av i dag i de mange losjer. Kirkens byggelaug fortsatte sin virksomhet ut gjennom århundrene, vesentlig med bygging av Europas store katedraler. Disse laug hadde grader og seremonier vi senere finner i frimurerlosjene.

I 1455 opptrer byggelaugene under navn av frimurere, men det er først i 1641 og 1644 vi finner omtalt at to personer er opptatt som frimurere. Det var de senere kjente frimurere Robert Moray og Elias Asmohle. På denne tiden dukker også Odd Fellow opp i England. Odd Fellow var en sammenslutning av personer som ikke tilhørte de alminnelige laug. Offisielt heter det imidlertid at frimureriet ble innstiftet ved opprettelsen av de fire Storlosjer i London i 1717, og dermed var den fremtidige bevaring av den gjenværende del av den gamle symbolikk sikret. Kirken bevarte nok også gammel symbolikk, ikke minst i de praktfulle katedraler, men mye ble tatt ut av bruk, og mange seremonier glemt. Ikke minst sørget reformivrige lutheranere for at kirkene ble rensket for gammel symbolikk, kastet samtidig barnet ut med badevannet, som det heter.

Som før nevnt kan jeg ikke gå inn på de frimureriske symboler, men vi skal se på noen kirkesymboler, og streife litt innom noen gamle hedenske symboler og skikker. Uten at jeg kan presisere det nærmere, finner vi imidlertid her paralleller til mange av de forskjellige losjers gamle symboler.

Kirkesymboler

De fleste av oss er i blant i kirken. Vi hilser på eventuelle kjente, vi følger delvis med på hva som foregår av kirkelige handlinger, og vi lytter til prestens framføring av sin tolkning av skriften. Er vi glad i sang og har en forholdsvis normal sangstemme, synger vi kanskje med i salmene, og er vi «riktig» kristne går vi i blant til alters. Som er en symbolsk handling. Men registrerer vi all symbolikken i kirken, bortsett fra eventuelle symboler i et solbelyst blyvindu, et eventuelt kors i altertavlen osv? Sannsynligvis ikke, og det er naturlig. De fleste av oss kjenner nemlig ikke symbolikken i en kirke, og mange vet heller ikke at den er der.

Vi skal se på noen av de kirkelige symboler, men legg ikke noe spesielt kristent i alle. Det meste av symbolikken i en kirke er riktignok kristen i dag, men har ikke alltid vært det, og vi finner mye av den også i andre religioner. Noen av symbolene har til og med hedensk opprinnelse, og vi finner noen av symbolene også i nåværende miljøer uten religiøs karakter overhodet. Jeg nevner i det etterfølgende først den betydning kirken legger i symbolene, og føyer i noen tilfeller til hvor de ellers har vært, eller blir, benyttet.

Dåpshuset I dag står døpefonten framme i kirken. Tidligere sto den ved noen kirker utenfor inngangen til kirken, i et eget dåpshus. Det var fordi man ikke kunne gå inn i kirken uten først å være «renset». Det vil si at man måtte være døpt for å få tiltrede til kirke og menighet. I døpefonten var det viet vann, og overøsingen av dette vann symboliserte at man ble rensket og dermed verdig til å tre inn i Guds hus. Siden ble døpefonten flyttet innenfor kirkedøren, og i den gamle steinkirken i Askim sto fonten i et dåpshus like innenfor døren.

Våpenhuset I våpenhuset skulle man sette fra seg sine våpen før man gikk inn i kirken. Men våpenhuset hadde også en symbolsk betydning: det symboliserte Forgården i Templet.

Kirkedøren Symboliserer Kristus som sier: «Jeg er døren». Den symboliserer også inngangen til et nytt liv, og tiltrede til menigheten, som er symbolisert av til kirkeskipet. Romersk: Symboliserte Janus som var dørens Gud.

Flere dører	I de gamle kirker var det tre dører. De symboliserte tro, håp og kjærlighet. Steinkirken i Askim hadde tre dører.
Kirkeskipet	I Salomos tempel var Forgården, Det Hellige og Det Aller Helligste. I kirken symboliserer kirkeskipet Det hellige. Kirkeskipet symboliserer også skipet som fører mennesket (menigheten) trygt gjennom alle stormer til den himmelske havn, og det symboliserer Noas ark som førte Noa og hans familie trygt gjennom Syndfloden.
Skip i andre religioner	I japansk religion: Tordenguden Kami-naris båt som forbinder himmel og jord, og hinduisk: en båt som bærer menneskeslekten til frelse.
Skipet under taket i kirken	I mange kirker hang det et skip under taket. Dette hadde samme symbolske betydning som kirkerommet. På 1700-tallet var det et slik skip under taket i steinkirken i Askim.
Kirkens vegger	Veggsteinene symboliserer menighetens enkelte medlemmer: «La dere selv som levende stener bygge opp til et hellig hus
Vinduene	Symboliserer Den Hellige Ånd som holder storm og vind ute, men som slipper den sanne «sol» gjennom. Det vil si lyset, som igjen symboliserer Gud.
Koret	Koret symboliserer det Aller Helligste i Salomos tempel.
Alterringen	Alterringen symboliserer Templets forheng som revnet under korsfestelsen. Den symboliserer også det skille vi må passere fra denne verden til den himmelske.
Alteret	Alteret symboliserer Guds bolig i verden. Det symboliserer også Paktens ark, Guds bolig i Tabernaklet, og det symboliserer Noas ark. De første alter var en stenplate som lå på en helgensarkofag.
Kubusen	I de tidlige kirker, før alteret fikk altertavle, sto det en kubus av sten bak alteret. Den var fullkommenhetens symbol. Siden ble biskopens stol plassert der. Jødisk: Det Aller helligste, islamsk: stabilitet (Kaba). Kinesisk: jordens Guddom og luftens himmel. Den symboliserer også sannheten fordi den ser likedan ut uansett fra hvilket hold man ser den.
Kirketårn	Peker bort fra de dødes mørke boliger, opp til lysets rike.
Tårn	Symboliserer Jacobs himmelstige - veien til himmelen.
To tårn	Den dobbelte Jacobsstige - Veien til og fra himmelen.
Tre tårn	Tro, håp og kjærlighet.

Klokkene	Klokkene symboliserer apostlene. Ringingen symboliserer apostlenes forkynnelse, men beskytter også mot onde makter.
Værhanen	Symboliserer Kristus. Den kan også symbolisere vekteren: Jeg setter vektere på dine murer, Jerusalem.
Jordkulen	Hvis den sitter på kirketårnet, symboliserer den evigheten. I steinkirken i Askim sto Kristus på en jordkule på toppen av alteret. Dette symboliserer at Kristus hersker over jorden.

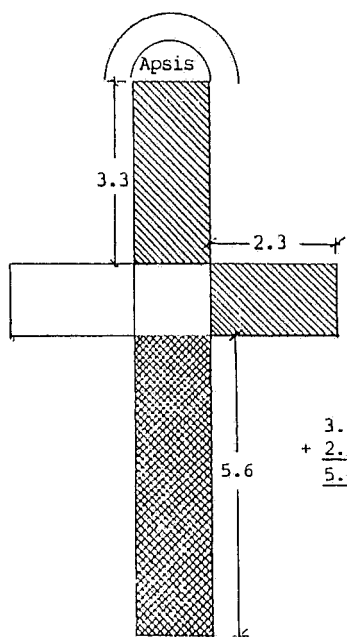
Korset

Korset er et av de eldste symboler vi har. Så langt tilbake i historiens mørke vi kan skimte, finner vi korset. Da spanjolene kom til Syd-Amerika ble de overrasket over at de fant korset hos de innfødte. Korset er altså ikke, som de fleste tror, et kristent symbol alene. Det er et universelt symbol som er brukt i mange kulturer, med forskjellig betydning. Først og fremst er det symbol på verdensaksen som forbinder himmel og jord. Korset er også det samme som verdenstreet. Det har derfor samme betydning som Yggdrasil, verdenstreet i den nordiske, hedenske religion. Korset er et eksempel på at i symbolikken møtes ofte de gamle hedenske religioner og de senere religioner, blant annet kristendommen. Korset vi bruker er det latinske, men det finnes en mengde ulike korsformer.

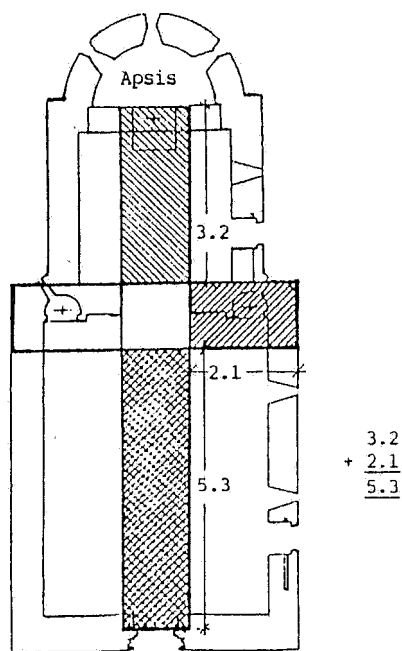
Mange kirker er konstruert over korsformen, som for eksempel Chartreskatedralen i Frankrike. Den er betegnet som et av verdens mest mystiske kirkebygg. Korsstolpen begynner der i korets bakvegg, og fortsetter til inngangsdøren, og tverrskipene danner korsarmene. Målene på stolpen og korsarmene er imidlertid ikke tilfeldige. Lengden på stolpen over korsarmene, pluss lengden på en korsarm er nemlig lik lengden på korsstolpen fra tverrskipet til døren. Proporsjonene på det korset som framstår på dette vis tilsvarer proporsjonene på det latinske kors.

Da jeg for et par år siden var opptatt med å skrive historien om steinkirken i Askim, gikk det straks opp for meg at den var meget spesiell i forhold til de andre kirkene i distriktet. Dette er da også bekreftet av professor Meyer som betegner den som «en av de fornemste i Osloegnen». Det var tydelig at denne kirken ikke kunne være bygget av bygdens bønder alene. Om ikke et av kirkens omreisende byggelaug hadde bygget den, må ihvertfall en av kirkens eksperter ha ledet arbeidet.

Jeg ble da nysjerrig på om også vår kirke var bygget over en korsform, og etter at jeg hadde forminsket katedralen ned til omtrent samme størrelse som steinkirken, begynte jeg å måle ut fra samme prinsipp som var brukt i Chartreskatedralen. Og jeg fant et kors i den gamle steinkirken. Steinkirken hadde ikke tverrskip som kunne danne korsarmene. For å få korsarmer valgte jeg derfor å måle fra koråpningen til ytterveggen. Dette ble brukelig, koråpningen var nemlig meget smal i gamle dager. Bredden på koråpningen brukte jeg som bredde på korsarmene, og fikk disse ved å trekke en imaginær linje fra yttervegg til yttervegg. Jeg målte så fra bakveggen i koret til kirkeskipet, og la til det målet jeg fikk ved å måle fra koråpningen til ytterveggen. Altså lengden på stolpe over korsarmene, pluss lengden på en korsarm. Den lengden jeg da fikk, prøvet jeg fra den imaginære linje for korsarmene og fram til inngangsdøren, og fikk samme lengde som for stolpe over korsarmene pluss lengde på en korsarm. Selv om det ble andre mål enn i katedralen, fikk jeg samme forhold, -og et latinsk kors.

Chartreskatedralen

Steinkirken i Askim

Symbolene i vinduene

I kirkeskipet i Askim er det åtte blyglassvinduer med symboler. Jeg har spurt noen om de har lagt merke til disse symbolene, men de har gått de fleste hus forbi. Vi skal gå raskt gjennom disse symbolene og deres betydning, selv om det kan føre til at dere ved neste kirkebesøk kanskje blir mer opptatt av dem enn prestens preken.

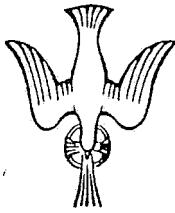
Hellige handlinger er bestanddeler av det vi kaller kultus. I den kristne kultusen taler og handler ikke bare mennesket, men også Gud. Det skjer ved at den guddommelige og menneskelige handling blir synlig, hørbar eller følbart. Dette er mulig ved hjelp noe som hører hjemme i verden, men som i kultusen blir løftet ut av verden og helliggjort, det vi kaller symboler. I disse symboler faller to virkeligheter sammen: Gud og mennesket møter hverandre, -i en klang, et ord, en bevegelse eller et bilde. For noen mennesker er symbolene i vinduene dekorasjoner, men for det religiøse menneske forteller symbolene at Gud og mennesket ikke står ved siden av hverandre, men berører hverandre, gjennomtrenger hverandre.

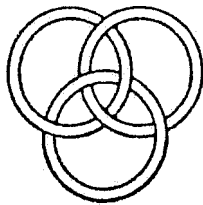
Dette kalles Kristusmonogram eller kristogram. X er den greske bokstaven for ch (k), og P er den greske bokstaven for r. Dette gir begynnelsesbokstavene for Christos, vårt Kristus.

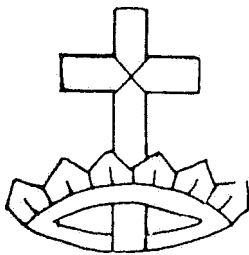
Øyet i trekanten er et av de vanligste symbolene for Gud Fader. Trekanten er her symbol for Guds samhörighet med treenigheten.

Duen er symbolet for Den Hellige Ånd. Under taket på mange prekestoler henger det en due. Den symboliserer da at den hellige Ånd våker over presten og deltar i prekenen.

De tre sammenslyngede ringer er symbol på treenigheten. Ringen er evighetssymbol, og dette blir da symbol på den evige Treenighet. (Fader, Sønn og Hellig Ånd).

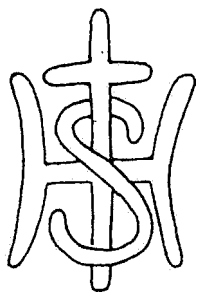
Korset er det vanligste kristne symbol for Jesus. Her ser vi det latinske kors, det mest brukte og en av de eldste korsformer man kjenner.

Kronen symboliserer Jesus som seierherre over død og grav.

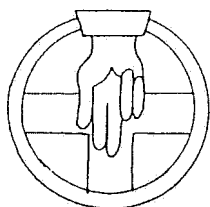
Lammet med seiersfanen. Lammet er et av de vanligste symboler på Kristus. «Guds lam som bærer verdens synd».

Jesusgram med I som korstegn. Symbolet IHS har flere tolkninger. Den vanligste er at bokstavene IHS på gresk danner begynnelsen i navnet Jesus (JES).

En annen tolkning er IHS som begynnelsesordene i de tre ord: Jesus Hominum Salvador, som betyr Jesus, menneskenes frelser.

Det kristne IHS er en kopi av antikkens IHS, som var symbol for vinguden Dionysos.

Guds hånd er det eldste symbol for Gud som man kjenner til. Dette var den eneste måten som oldkirken våget å fremstille Faderen på. I dette symbol er hånden fremstilt som den som velsigner menneskene.

Den latinske velsignelsen

Andre symboler

Det finnes et utall av symboler, de spesielt kristne er få i forhold til det totale antall. Vi skal til slutt se på noen av de andre.

Anker	Håp. I flere kulturer.
Bjørk	Fruktbarhet - lys - skydd mot hekser og kan drive ut onde ånder
Blod	Mange betydninger, bl. a. liv- sjel - styrke.
Dysse/dolmen	Den kvinnelige porten som fører ned i underverdenen. Symboliserer også gjenfødelse.

Bautasten	Gravstøtte eller minnestøtte, men er også fallossymbol, og symboliserer slik styrke og fruktbarhet.
Fallos	Det mannlige skapende prinsipp, styrke og fruktbarhet. Gammelt hedensk symbol i mange kulturer.
Sommerfugl	Sjelens udødelighet.
Elv	Livets gang.
Hakekorset	Et av de eldste symboler. Kjent fra hele verden utenom deler av Afrika. En mengde symbolske betydninger.
Julegran	Symboliserer et nytt år, en ny begynnelse. Julegran er pånyttfødelsens og udødelighetens tre. Den skulle etter vintersolverv brennes.
Kilder - iler	Et hemmelig prinsipp - fører til en annen verden og har magiske egenskaper i vannet.
Lampe	Mange betydninger. Bl.a. livet - guddommen - lys- udødelighet - verden osv.
Lys	Det guddommelige lys synliggjort.
Løk	Mangfold - kosmos - udødelighet - spesielt virksom mot månens negative krefter.
Tordensten	Runde, glatte steiner, bergkrystall eller steinøkser fra steinalderen. De ble betraktet med ærfrykt, og oppbevart som et helsebringende middel.
Jordfaste steiner	Ble sett som hellige. Det var trolig derfor det i oldtiden ble ofret til slike steiner. Det er tett inn til jordfaste steiner funnet redskaper av flint fra steinalderen. Dette er sikkert offergaver.
Hvite steiner	Ble også sett som hellige. I mange tilfeller angir deres form at de var fruktbarhetssymboler. Den dyreste ed var å sverge ved «den hellige hvite sten». Den hvite stenen var innbegrepet av jordens kraft, og for at jorden skulle bli befruktet som en kvinne, reiste man «de hellige steiner».

Ved hellige kilder ble det ofte satt et kors. Ved en kilde i Namdalen var det i det 16. århundre så mange kors at det ikke var plass til flere. Senere kors ble derfor hugget i fjellet.

«Mara» er sjelen av en levende person, som i søvne forlater sitt legeme og legger seg over et annet menneske for å kvele det. For å sikre seg mot mara forsøkte man å verge seg på mange vis. Det alminneligste var å vigsle dørene med «marekorset», den eldgamle fra Orienten femtakkede stjerne. Over kuene hengte man stål lagt i kors.

Merkesteiner var hellige, og ble i oldtiden ydet religiøs dyrkelse. Man trodde det bodde i en ånd i slike steiner.

Offerskåler ble hugget ned i fjellet. De kunne være fra to-tre til 10 cm i diameter, og fra 1.5 til 2-3 cm dype. Fordi de ofte ligger nær gammel dyrket mark, blir de av noen eksperter sett som fruktbarhetssymboler. Fordi de er funnet hugget på innsiden av steiner i gravkammer, er det andre som ser dem som symbolske skåler for ild som skal holde gravkammeret varmt. Yngre arkeologer, som er litt New Age-frelst, mener de kan være avbildninger av stjernebilder. Dette blir indignert avvist av ortodokse arkeologer.

Offerskåler er en form for helleristninger. Det vi imidlertid vanligvis forbinder med helleristninger er solhjul, båter og dyrefigurer. Dette er også symboler, men man er, som med offerskålene, noe usikker på hensikten med dem.

Betyr slike symboler noe for oss i dag?

Selv i vårt moderne samfund, hvor mye av den gamle symbolikken er forlatt, er den ifølge Jung virksom, -gjennom underbevisstheten. Den vanlige innvendingen at symbolikk er bare gammel overtro, er ifølge Jung uvitenskapelig og lite intelligent. Ifølge ham dreier det seg ikke om det ubevisste innhold er likeverdig med symbolene eller ikke, og om de har innflytelse på menneskene. Det er nok at de eksisterer, og at de virker, selv om det er ubevisst.

Selv om vi ikke merker det, påvirkes vi på mange måter døgnet rundt av partikler fra en kokende sol, vi gjennomstrømmes hvert minutt av partikler fra verdensrommet, og vi vandrer rundt i et hav av radiobølger og TV-signaler, uten å merke det. Allikevel aksepterer vi at det er slik. Det er nemlig fortalt oss at dette er fysikk som kan måles og bevises. Påvirkninger av symboler stiller vi oss imidlertid skeptiske til. De er psykiske og i mange tilfeller vanskelig, kanskje umulig, å registrere. Om de overhodet merkes, er det ofte bare som en undefinerbar anelse, som en svak følelse av noe man ikke kan sette navn på. At vi ikke kan forklare dette er forståelig. Det som tilhører psykens verden, åndens verden, vet vi lite om. Det er imidlertid fastslått, og akseptert i dag, at vår psyke hele tiden påvirkes av absolutt alt i våre omgivelser. Noe i vårt indre registrerer og lagrer det vi ser og hører, og noe i vårt indre påvirkes av det, uten at vi vanligvis merker det.

Vi har alle opplevd at det plutselig ved at en lukt streifer vår nese, kan dukke opp et forlengst glemt minne fra langt tilbake i vårt liv, kanskje helt fra barndommen. Men det er mulig vi i blant også kan oppleve våre forfedres følelser, gjennom de gener vi har arvet etter dem. Man har kommet så langt i genforskningen at man med sikkerhet vet at 94 prosent av våre gener (her i norden) nedstammer fra våre første nordiske forfedre, de som jaktet på rein ved brekanten for 10-12 000 år siden. Bare seks prosent av dine og mine gener stammer fra andre folkeslag. Vi innfødte nordboere er egentlig våre steinalderforfedre.

Kanskje Jung har rett i sin påstand om at alt menneskeheten har opplevd er lagret, og at vår underbevissthet har tilgang til dette lager? Kanskje noe i vårt indre kjenner igjen de gamle symboler? Det er da sannsynlig at vi blir påvirket, selv om vi kanskje ikke alltid merker det. Vi kjenner da også noen eksempler på at mennesker, stilt overfor et symbol, plutselig er blitt fylt av en uforståelig, ubeskrivelig, overveldende og mektig følelse. I noen tilfeller er slike opplevelser grundig undersøkt, både medisinsk og på annen måte, uten at man har funnet noen forklaring. Kanskje man noen ganger gjenopplever en av sine forfedres opplevelser med dette symbol, en opplevelse som er lagret i et gen fra denne forfader eller formoder? Det hele står på kanskje bare sekunder, men de som har

en slik opplevelse blir preget for livet. Hva som skjedde og hvor følelsen kom fra, kan de imidlertid ikke forklare. De kan heller ikke beskrive følelsen, finner ikke ord som kan beskrive den, sier de.

Arthur Koestler forteller en selvopplevd historie med symboler. Det var under den spanske borgerkrig. Han satt i et av diktatorens fengsler fordi han hadde kjempet på opprørernes side, og var dømt til døden for dette. For å fordrive tiden risset han, med en spiral han hadde trukket ut av madrassen, matematiske formler inn på selveveggene. Han forteller at da han risset inn Euklids formel som beviser at primtallenes antall er uendelig, flommet plutselig forståelsen og betydningen over ham som en bølge, som en duft av evigheten, en ordløs essens, som han sier. Han følte at han for første gang sto i berøring med den «virkelige virkelighet», med tingenes skjulte orden, som normalt er skjult under irrelevansens slør. «Jeget» opphørte å eksistere», sier han, «fordi det ved en slags mental osmose hadde opprettet en forbindelse med, og blitt oppløst i, universet». Han opplevde en «oseanfølelse», sier han, «med opphør av all spenning, den absolutte rennelse, og en fred som overgår all forstand».

Her var det tydelig et symbol som utløste opplevelsen. Det ser imidlertid ut til at uforklarlige følelser kan oppstå også uten at symboler kan påvises som utløsende faktor. En gammel murer jeg en tid jobbet sammen med, fortalte om en slik opplevelse. En hederskar jeg satte pris på. Jeg forsto han var religiøs, men han var ikke «masete» religiøs. Han forsøkte ikke å «omvende» meg, og han pratet ikke religion. Før han en dag spurte om han kunne få lov å fortelle hvordan han hadde blitt omvendt, som han sa.

Han berettet at han før denne omvendelsen hadde vært en fæl fyr. Han sloss og han drakk, og hadde mye fanteri for seg. Gud, religion og slikt tenkte han ikke på. Så en dag kjente han noe underlig inne i seg, -noe skjedde. Noe han ikke da, og heller ikke siden, kunne sette navn på. Han kan heller ikke beskrive med ord den følelsen som plutselig fyllte ham, bare at han følte seg «ren», og ble fylt av en ubeskrivelig fred. (Koestlers «rennelse» og «fred som overgår all forstand?») Det sto på bare sekunder, og da det var over, følte han at han var det folk kalte «omvendt». Fra den stund ble han et nytt menneske, berettet han. Han ble ikke en religiøs fanatiker, sa han, men det han kalte kristen. Men forklare, sette ord på det han opplevde, det klarte han ikke, selv om han var en meget intelligent kar med gode talemåter.

De aller fleste opplever ikke, selv i et langt liv, hverken underlige følelser eller «omvendelser», men i blant er vi kanskje i nærheten av en slik opplevelse. For eks. når vi betrakter et kunstverk, eller hører et musikkstykke. Jeg kan for eksempel ikke forklare hvorfor jeg fysisk fryser når jeg hører Romoperaens kor og orkester framfører Verdis Slavekoret. Å forklare det med at dette er et av verdens største klassiske verk, holder ikke. Jeg opplever nemlig samme følelsen når jeg hører Cornelis Vreeswijk synger Turistens klagan. Et klassisk verk og enkel vise, allikevel fryser jeg på ryggen av begge. Det er noe i meg som kommer i resonans med noe i musikkstykkene, men hva dette i meg er, vet jeg ikke.

Hva skal vi med symboler har jeg hørt enkelte si. Gammel overtro, sier andre. Slike mennesker er historieløse. Uten symboler og symbolikk ville vi ikke vært der vi er i dag, og den moderne verden ville kolapse. Hvor hadde vi vært i dag uten bokstavene, de er også symboler? Symboler for de lyder vi frembringer når vi taler. Hvordan skulle biltrafikken kunne avvikles uten skilt, som er symboler? Hvor skulle man plassere passasjerene i et fly hvis alle symboler i førerkabinen ble erstattet med bokstavtekst? Sannsynligvis ville det meste av pasasjerkabinen måtte benyttes til skilt hvor symbolene var omsatt til tekst, tekst som var stor nok til at kapteinen kunne lese den fra sin plass foran i flyet. Men slike plakater ville ikke kunne erstatte symbolene fullt ut. Hvordan skulle for eksempel en plakat hvor det står drivstoff kunne fortelle hvor mye det er igjen i

tankene? Hvor stor måtte skjermen på en PC være hvis alle ikonene skulle erstattes med tekst, og hva skulle for eksempel erstatte vårt flagg, det nasjonale symbol?

Selv i vårt moderne samfund er vi avhengig av symbolikk, og det er ikke usannsynlig at den gamle symbolikken, som tilsynelatende ikke har noen relevans til vårt moderne liv og samfund, også fortsatt er virksom, -gjennom underbevisstheten. Den vanlige innvendingen at symbolikk er bare gammel overtro, er ifølge Jung uvitenskapelig og lite intelligent. Ifølge ham dreier det seg heller ikke om det ubevisste innhold er likeverdig med symbolene eller ikke, og om de har innflytelse på menneskene. Det er nok at de eksisterer, og at de virker, selv om det er ubevisst, sier Jung.

Det er ihvertfall en kjensgjerning at verden ville gå i stå uten symboler, og at de kanskje derfor er viktigere nå enn de noen gang har vært.

Arne Lystad